PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE MEDENİYET VE DİN

Adem ÇELİK

Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU
2018

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Adem ÇELİK

PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE MEDENİYET VE DİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

ERZURUM-2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

13/06/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum ". **Peyami Safa Düşüncesinde Medeniyet ve Din**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

■ Tezimin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13/06/2018
İmza
Adem ÇELİK

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU danışmanlığında, Adem ÇELİK tarafından hazırlanan bu çalışma 11/06/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU İmza: ....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU İmza: ....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KALIN İmza: ....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 11/06/2018

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE MEDENİYET VE DİN

Adem ÇELİK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

2018, 123 sayfa

Juri: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KALIN

Bu çalışma ile Medeniyet ve Din konularının Peyami Safa düşüncesinde nasıl yer aldığı ve Medeniyet ile Din arasında nasıl bir ilişki kurulduğu tespit edilip ortaya çıkarmak amaçlandı. Bu bağlamda önce genel bir değerlendirme ile Medeniyetlerin doğuşu ve dayandıkları etmenler üzerinde duruldu. Ardından Peyami Safa'nın düşünce dünyasında Medeniyet ve Din, birer olgu olarak incelendi. Daha sonra Peyami Safa'nın Doğu-Batı sentezi, İlim-Din münasebeti ve Türk İnkılabı ile ilgili fikirlerinden faydalanarak yazarın düşüncesindeki Medeniyet ve Din ilişkisi tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Din, Peyami Safa, Doğu, Batı, Medenileşme, Kültür

ABSTRACT

MASTER THESIS

CIVILIZATION AND RELIGION IN THE THOUGHT OF PEYAMİ SAFA

Adem ÇELİK

Advisor: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

2018, 123 Pages

Jury: Prof. Dr.Ruhattin YAZOĞLU
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU
Assist. Prof. Dr. Mehmet Fatih KALIN

By that study, how civilization and religion subjects replaced in his mind and it was aimed to find out a connection between Civilization and Religion. In this context, first of all, a general evaluation focused on the birth of the Civilization and the factors that they underlie. Then Civilization and Religion had been studied as phenomena in Peyami Safa's Thought world. And then tried to determine the connection between the Civilization and Religion of the writer's Thought by taking advantages of his ideas of the eastern-western synthesis, science-religion connection and Turkish Revolution.

Keywords: Civilization, Religion, Peyami Safa, Eastern-western, Civilising, Culture

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İlah.	: İla ahir
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
Sadlş.	: Sadeleştiren
trc.	: Tercüme eden
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Avrupa'da felsefe, siyaset ve edebiyatta köklü değişimlerin yaşandığı 'Aydınlanma Çağı' denilen 17. ve 18. yüzyıldan Peyami Safa'nın yaşadığı 20. yüzyılın ilk yarısına geldiğimizde dünyanın hemen her yerinde ve her alanda ciddi değişimler yaşanmıştır. Özellikle Avrupa'da bilim ve teknikte büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Bu anlamda Avrupa ile doğu memleketleri arasında büyük mesafeler oluşmuştur. Batı dünyasında teknik anlamda ilerlemeler olurken maneviyat alanında dinden uzaklaşma görülür. Bu dinden uzaklaşma tartışmalara sebep olurken münevverlerimiz bu tartışmaları takip etmişlerdir. Bu izleme döneminden İkinci Dünya Harbi'nden sonraki zamana kadar; dini, siyasi, iktisadi ve kültürel sahada Garp medeniyetinin takip edildiği, bazen de taklit edildiği, batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma ve medenileşme olarak adlandırılan bir dönem olmuştur.

Teknik ilerleme Avrupa'da insanların hayatını kolaylaştırıyordu. Hayatı kolaylaştıran ögelerin toplamına medeniyet deniyordu. Doğu buna ilgisiz kalamazdı. Bu kolaylığa kavuşmak için medenileşmek gerekiyordu.

Medenileşme olarak Batılılaşma kavramını da kullanan Peyami Safa Batılılaşmanın gerekli olup olmadığı, batılılaşma olacaksa nasıl olacağı tartışmalarına hassasiyetle ilgi göstermiştir. Batı ilerlerken dini terk etmeli midir, biz Batılılaşırsak dinsizleşir miyiz ya da dini koruyarak Batılılaşabilir miyiz; bu süreçte ahlak, kültür ve gelenekler ne olacak? gibi sorunlarla ilgilenmiştir.

Osmanlının, Avrupalıların ilim ve tekniğini alarak Batı ile aramızdaki mesafeyi kapatmaya çalıştığı bilinmektedir. Reformların sosyo-kültürel değişimi kapsayarak inançlara dokunması tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Bu değişim anlayışı muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerce yozlaşma olarak nitelendirilmiştir. Teknik uğruna koşulsuz Batılılaşmayı savunanlar ise diğerlerini, yobaz, gerici vb. sıfatlar ile nitelendirmişlerdir.

Din konusunda hassas olan yazarımız batılılaşmayı çok arzu etmektedir. Yapacağı şeyin bir Doğu-Batı sentezi geliştirmek olduğunu erkenden sezmiş; İslâm inanç ve geleneklerine sadık kalmak şartıyla Batı'nın lüzumlu tüm tekniğini almayı önermiştir. Batının ahlak yapısını ve yaşam tarzını almaya çalışarak teknik konulardan uzak kaldığımızda büyük yanılgılara düşeceğimizi bize anlatmak istemiştir. Eleştirdiği çevrelerin yanlış bir Batılılaşma anlayışı benimsediğini düşünmüştür. Yobazlık ve

gericiliğin terk edilmesini istemiş, din ve devrim yobazlığını aynı şeyler olarak gördüğünü söylemiştir.

Medeniyetler din ile mevcut halini almıştır. Çünkü din kadar insan yaşamını her yönüyle düzene sokan başka bir olgu mevcut değildir. Din ve inançların büyüklüğü inananları nezdinde kıyaslanamayacağına göre medeniyetlerin manevi kısımları da kıyaslanamaz. Bu da gösteriyor ki din, medeniyetlerin merkez değeridir ve o olmadan medeniyet olmaz. Araştırma konumuz olan Peyami Safa da, ileride görüleceği gibi, dinin gerilemeye sebep olacağını kabul etmediği gibi dinsiz bir medeniyetin olamayacağını düşünmektedir.

Peyami Safa çocuk yaşlarından itibaren Allah'a daima inanmıştır. Onun inancı telkin ile kazanılmış bir inanç olmamıştır. Çok köklü düşünceye dayanan mantıki ve temellidir.

Hayatının her sahasında din ögesini gördüğümüz Peyami Safa, eserlerini dinî konularla süslemiştir. Geleneklerimizi unutmadan Doğu - Batı sentezi yapmamız gerektiğini savunmuştur. İslam dini ile yoğrulmuş milli kültürümüzün korunması, romanlarının belirgin rolü olarak görülür. O, maddi ve manevi olmak üzere insanın iki tabiatının olduğuna inanmıştır. İlmin insanın maddi tabiatının inşası için gerekli olduğunu savunduğu kadar dinin de insanın manevi hayatını düzene sokma için gerekli olduğunu da savunmuştur. Ona göre bir toplum dinsiz bir şekilde yaşama gücünü bulamaz.

Biz bu çalışmamızda, Peyami Safa'nın eserlerinden yola çıkarak o dönemin yaşadığı sancılı, çarpık, korkulu, endişeli ve çaresiz değişim sürecinde, medeniyet ve din ilişkisini meselenin derinliklerine de inerek tespit etmeye ve değerlendirmeye çalıştık.

Galip Erdem'in Peyami Safa ile ilgili yaşadığı dönemin zor bir dönem olduğunu bu zorluklarla mücadelede onun başarısını ifade eden şu sözlerinden sonra bölümlere geçeceğiz. "Milli birliğimizin temel direklerinden biri olan dinimize, örf ve adetlerimize hâsılı kültürümüze, bizim olan bizden olan ne varsa hepsine sövülüyordu. Böyle bir hava içinde Peyami Safa yine öne geçmiş, eşsiz bir mücadele örneği vermiştir."

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmuştur.

Girişte araştırmanın konusu, amacı ve önemi ortaya konularak genel bir bakışla medeniyetlerin ortaya çıkış serüveni ve birbirlerinden farkları ile bu farklılıkları oluşturan bazı etmenler tespit edilerek üzerinde duruldu. Araştırmanın kapsamı ve sınırları tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada takip edilecek yöntemler üzerinde durulmuş ve çalışmanın varsayımları belirtilmiştir.

Birinci Bölümde, Peyami Safa’nın düşüncesinde medeniyet ve medenileşmenin gerekleri, ölçüleri; kültürle, dinle, bilimle ilişkili bir tarzla yazarın fikrî eserleri ile romanları çerçevesinde ortaya konuldu. Batılılaşma fikri *Doğu- Batı* sentezi dayanak alınarak incelendi.

İkinci Bölümde, Peyami Safa’nın düşünce yapısında din olgusu ele alınıp incelendi. Dinin ahlakla, ilimle ilgisi ve dönemin fikir akımları karşısındaki pozisyonu hakkında bilgi verildi.

Üçüncü Bölümde, medeniyet ve din ilişkisi ele alındı. Peyami Safa’nın Doğu-Batı sentezi, İlim-Din münasebeti ve Türk İnkılâbı ile ilgili fikirlerinden yararlanarak yazarın düşüncesindeki Medeniyet ve Din ilişkisi tartışılmaya çalışıldı. Yazarın konuyla ilgili düşünceleri, eleştirileri ve önerileri tespit edilmeye çalışıldı.

Son olarak, tez konusunun belirlenmesinde bana yardımcı olan ve çalışmamda bilgi ve birikimiyle her zaman desteğini gördüğüm, çalışmam konusunda ümitsizliğe düştüğümde beni hep teşvik eden ve cesaretlendiren kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU’na teşekkür ederim.

Ayrıca, tez hazırlama sürecinde gösterdikleri anlayıştan dolayı başta eşim Nejla hanıma ve sevgili çocuklarım Esra, Hayrunnisa ve Muhammed Said’e, ve çalışmanın farklı aşamalarında çeşitli şekillerde yardımlarını gördüğüm mesai arkadaşlarıma müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Erzurum-2018 **Adem ÇELİK**

GİRİŞ

MEDENİYET VE DİN İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Medeniyet, Arapça olan ‘medine’ kelimesinden türemiş, şehir ve şehirlilikle alakalı sürdürülen hayatı ifade etmektedir. [1] İmar edilmiş, mamur, bayındır hal anlamlarını taşıyan umran kavramı ile yakın alaka içinde "şehir" manasına gelen “medine” lafzından türemiş bir sözcüktür.[2] Umran ve medeniyeti yakın manalar içinde İbn-i Haldun kullanmıştır. Ona göre umranın zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için medeniyet zorunlu ve doğal haldir. [3] Medeniyeti bizim el âlem diyebileceğimiz umran, yani toplum, oluşturduğundan, insanların her türlü ihtiyacına cevabı medeniyet içerisinde bulunmak zorundadır. Öncelikle din, ahlak, kültür, ilim ve bilim olmadan medeniyetin oluşması düşünülemez. Dolayısıyla tarih boyunca medeniyet ve din hep beraber olagelmişlerdir. Bu iki konuyu birbirinden bağımsız olarak ele alan düşünce adamları olsa da hiçbir zaman tam anlamıyla birbirinden ayrı tutamamışlardır. Biriyle ilgilenirken diğerine değinmeden sanki söyleyecek söz bulamamışlar, ikisini bağlantılı ele alınca da hudut çizilmez genişlikte mefhumlar oluvermişlerdir. Bizim düşünürlerimizden ve tez konumuz olan Peyami Safa ise -daha sonraki satırlarda da detaylı bir biçimde anlatacağımız gibi çoğu zaman dini; medeniyet için olmazsa olmaz, önemli bir unsur olarak ele almıştır. Dinin, ilerlemenin ve gelişmenin ya da medenileşmenin kaynağı ve ciddi bir basamağı olduğunu savunmuştur.

Peyami Safa’ya göre din ve medeniyet ilişkisi zorunludur. Yeni dönem medeniyetini; dinden arındırılmış, ruhsuz teknik olarak şekillendirmeye çalışanların aksine o, bir milletin medenileşmesi için dinden uzaklaşması gerekmediğini ısrarla ve büyük bir gayretle çağa anlatmaya çalışmıştır. Yazdığı tüm yazılarda medeniyetin dinden uzaklaşarak kurulamayacağını ve kurulan ve medeniyet olarak görülen gelişmelerin aslında birer görüntü zaâfiyeti oluşturduğunu yazmaya ve anlatmaya çalışmıştır. 1 Mart 1950’de yazdığı bir yazısında kesin bir kanaatle dinin medeniyete, ilerlemeye, ilim, bilim ve laikliğe engel olmadığı gibi ilim ve modern felsefenin de dine karşı olmadığını farklı bir üslupla iddia ederek deliller sunmuştur. Bizim tezimiz de bu

---

[1] Mevlüt Sarı, *Elmevarid, Arapça Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınevi, İstanbul1982, 1420.
[2] Mehmet Doğan, *Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996,1096.
[3] İbn-i Haldun, *Mukaddime II*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004, 501-509.

iddianın bir nevi açılımı niteliğinde olacağından yazıyı buraya alacağız. Amacımız bu kısa ve net ifadelerle düşüncesini belirten yazarımızın diğer eserlerine de bakarak Medeniyet ve Din ilişkisinde kurduğu muazzam bağı ortaya koymak olacaktır.

"Hüküm: Din ilerlemeye engel değildir.

Delil: Dünyanın en büyük iki medeniyetinden biri İslamlığın, öteki Hristiyanlığın eseridir.

Hüküm: Medeniyetçilik dinsizlik değildir.

Delil: Bugünün ileri Batı milletlerinin en büyük siyasi teşekkülleri arasında din partileri vardır ve bunlardan bazıları iktidar mevkiindedir (Fransa, İtalya, Hollanda, Avusturya İlah).

Hüküm: Din ve siyasi faktör olmak rolünü kaybetmiş değildir.

Delil: Rusya'da Ortodoks Kilisesi, Avrupa'da din partileri, Ortadoğu'da İsrail Devleti, Amerika'da bazı resmi yeminlerin İncil üzerine yapılması.

Hüküm: Din terbiyesi ve telkini laikliğe aykırı değildir.

Delil: Medeni batı milletlerinin okullarında zorunlu din öğretimi verilir ve bütün radyolarında dualar okunur dini ayinler yayınlanır.

Hüküm: Modern ilim dine karşı değildir.

Delil: Dinin müdafaacıları düne kadar ilahiyatçılardır. Bugün- yirminci yüzyılda- onlara en büyük tabiat bilginleri (biyolojistler, hekimler, fizyolojistler, matematik ve fizikçiler) de katılmıştır. Yüzlercesi arasında birkaç isim: A. Carrel (Nobel mükâfatı), Locomtedu Nouy (fizyolojik zamanın kâşifi), Rem Collin (beyin fizloyolojisinde ana eserlerin müellifi, profesör), G. Geley (Tıp Akademisi Mükâfatı) Prof. Rhine (biyolojist).

Hüküm: Modern felsefe dine karşı değildir.

Delil: Bergsonizm, yeni Thomizm (Maritain), Allahsız olmayan Egzistentializm (G. Marcel), Personalizm (Mounier)."[4]

---

[4] Peyami Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz,* Ötüken Neştiyat, İstanbul 2012, 39.

Peyami Safa yazılarında medeniyeti ve dini aynı çatı altında görmüştür. Birbirinden farklı iki konu olarak görülmesinin ve ayrıştırılmasının doğru olmadığını savunmuştur. Bu hususta Avrupa'dan örnekler vermiş ve diğer ülkelerdeki düşünürlerin din ve medeniyeti nasıl birleştirerek telakki ettiklerini anlatmıştır. Hem gelenekçi bir yapıyı hem de medeni ilerlemeyi sürdürüp seviyeyi nasıl yukarı taşıdıklarını anlatmış ve anlaşılmak istemiştir. Bizim de medeniyetimizin dini unsurlarını terk etmeden de çok iyi noktalara gelebileceğimizi bize göstermeye çalışmıştır. Doğu-Batı karşılaştırmalarını yaptığında batının dini laubalilik yönünü taklitle yozlaşılacağını göstermiş ve kendi köklerimizi unutmadan da en yüksek medeniyet seviyesine ulaşabileceğimizi göstermiştir.

I. MEDENİYETİ OLUŞTURAN BAZI ETMENLER

A. İnsan

Medeniyetlerin doğuşu insanların ilk yaşadığı bölgelerden, doğudan başlamış ve batıya doğru yayılmıştır. İnsanlar yaşadıkları yerlerde ilk önce birbirlerinden etkilenmiş zamanla birlikte dünyaya yayılmıştır. Doğuda başlayan yayılma coğrafi yakınlık derecelerine göre batıya doğru ilerleyen bir hareket olmuştur.

Çin'den Uygur ve Orta Asya Türklerine, Hindistan ile Mezopotamya Medeniyetlerinden eski Mısır medeniyetine kadar her kültür merkezinin, medeniyetin doğuşuna ve yükselişine katkıları olmuştur. Ege kıyılarında bulunan antik çağ sitelerinden olan Roma'ya, Batı Avrupa'da aydınlanma döneminin ortaya konularak endüstri devrimi yapan uluslara ve Amerika'dan Uzak Doğu'da Japonlara kadar tüm dünyaya bu kültür merkezlerinin katkısı olmuştur. [5] Kısaca tarihi süreçte çok sayıda ülkenin ve milletin uygarlığın oluşum ve gelişimine katkısı olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Tarih öncesi dönemlerden bu güne insanoğlunun göstermiş olduğu her başarı ve izi, medeniyetin yapı taşlarını oluşturmuştur. Medeniyetlerin tezahür etmesi ve tarihe kök salması; coğrafî çevre şartları, toplulukta yaratıcı öncülerin var olması, insan ile kendisi dışındaki zorlayıcı her şart ve durum arasında devamlı bir üstünlük sağlama mücadelesinin etki ve sonuçlarıyla şekillenmiştir. Bu mücadele de şekillenme de

---

[5] Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 162.

durmadan devam etmektedir. İbn Haldun'a göre; medeniyetleri kuran, inşa eden insandır. İnsan aklı ile kültürü inşa eder. Kültürü ve medeniyeti aklı ile inşa eden insan, organik bir varlıktır. İnsan; nasıl ki doğar, büyür ve ölürse; insanın eseri olan medeniyetlerde doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bir medeniyeti ölmesi yerine başka bir medeniyetin geçmesi demektir. Hâkim medeniyetin iktidarını, meşruiyet gerekçesini kaybetmesi var olan insan ihtiyaçlarına kurum ve kuruluşlarıyla artık cevap veremez halde olmasıdır.[6] Nurettin Topçu'ya göre medeniyet; insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir.[7]

İnsan faktörü bir grup halinden bir birlik olma ve yayılma haline dönüşmüştür. Örnek verecek olursak, Avrupalıların tamamını hatta Amerikalıları da temsil eden 'Batı Medeniyeti'nin uygarlık üst kültürü vardır. Lakin bu kendi içinde İngiliz kültürü, Fransız kültürü, Amerikan kültürü vb. olarak ayrılmıştır. Antropolojik olarak çevre şartlarının belirlediği insan faktörü "ırk" olarak biçimlenmiştir. Fakat medeniyet kavramında ırkçılıktan bağımsız bir topluluk öncülüğü ve normların temel kabulü medeniyet fikrini şekillendirmiştir

B. Din

Medeniyetlerin ruhsal temelini bir inanç ve toplumsal temeli o inanca bağlayan ahlak nizâmı oluşturmaktadır. Bu ahlak nizamına ve inanca güven duyan bireyler inancı ve ahlakı yaşatacak kültür eserleri meydana getirmektedirler. Medeniyet kurucu niteliğindeki inanç ve bu nitelikte olmayan inanç arasındaki fark bağımsız olarak ele alınmalıdır.[8] Bu bakımdan inanç ve medeniyet meselesi, inanmak ile inanmamak arasında değil, Hakk'a inanmak ile batıla inanmak arasındadır.[9]

Güçlü ve uzun ömürlü medeniyetler; akıl ve vahiy, din ile bilim arasında kurulan sağlıklı ilişkiler üzerinde gelişmektedir. Medeniyet algısı, din ile aklın çatışmasından değil, buluşması ve dengeli şekilde bir araya gelmesi üzerine inşa edilmelidir. Dolayısıyla; nerede bir insan var olmuşsa, orada doğru ya da yanlış bir din de bulunmuştur.[10]

---

[6] İbn Haldun, *Mukaddime,* (Çev: Zakir Kadiri Ugan), M.E.B., İstanbul 1989, 202.
[7] Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye,* Yağmur Yayınları, İstanbul 1961, 196.
[8] Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceler*, 48.
[9] Özakpınar, 24-27.
[10] Bekir Karlığa, *Din ve Medeniyet*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2012, 19.

Genel itibariyle bütün medeniyetlerin temelinde dinlerin çok büyük bir etkisi vardır. Adeta medeniyetler, dinler vasıtasıyla tesis edilmiş olan olgulardır diyebiliriz. Çünkü dinler, insanların hayatlarında giyim kuşamlarından insanlar arası ilişkilere, beslenme alışkanlıklarına, aile kurumunun niteliksel özelliklerine, ibadetlere ve bunların ifasına, insanlar arası bir statü farkının bulunup bulunmayacağından kutsal görülen nesnelerin varlığına kadar, saymakta olduğumuz ve sayamadığımız daha birçok şeyin şekillenmesinde dinler sahnede bulunmaktadır. Bununla birlikte, ta ilk çağlardan itibaren herhangi bir dini bulunmayan ve umumiyet itibariyle dinsiz olan hiçbir toplum bulunmamaktadır. [11] Bu bağlamda düşünüldüğünde, medeniyetlerin tesisinde en büyük pay dinlere düşmektedir. Bazı dinlerde halk arası eşitlik kavramı bulunurken kimi dinlerde statü farkı bir dini unsur olarak bulunmaktadır. Genellikle statü farkı, semavi olmayan dinler sınıfının içerisinde oldukça fazla görülmektedir. Örneğin Hinduizm dini böyle bir statü farkının yaşandığı bir dindir ki Hindistan'ın 'Hint Medeniyeti' olarak adlandırmış olduğumuz medeniyet böyle bir uygulamanın neticesinde şekillenmiştir. [12] Yeme-içme meselesinde domuz etinin haram kılınmış olduğu İslamiyet ve Yahudilik dinlerinde hiçbir şekilde bu et türünün sofralara gelen yemeklerin içerisinde bulunduğu ve o dinin mensuplarınca hoş karşılandığı söyleyemeyiz. Buna karşın, özellikle Avrupa ve Çin gibi yerlerde bu etin daha büyük miktarlarda tüketildiği görülebilir. Yine aynı şekilde, ineklerin kutsal sayıldığı Hindistan'da böyle bir uygulamanın vejetaryenlik durumunu netice olarak verdiği söylenebilir. Ete karşı olan bu tutum geçmişte hâkim olmuş fakat günümüzde etkinliğini yitirmiş olan birçok dinde görülmüş ve bu tutumun o topluluk içerisinde çok farklı tezahürlerine rastlanılmıştır. Dolayısıyla dinler, çizmiş oldukları çerçeveler ve sunmuş oldukları yenilikler ile medeniyetlerin bina edilmesinde aktif rol oynamışlardır.

C. Coğrafya

Medeniyetlerin şekillenmesinde dinler her ne kadar aslan payını sahiplenmiş olsalar da medeniyetlerin kurulmuş oldukları alanların coğrafi ve iklimsel yapıları dahi hatırı sayılır bir oranda medeniyet çeşitliliğine sebep olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Tarihi olaylara sahne olan her medeniyetin kendine yurt edindiği bir coğrafi

---

[11] Peyami Safa, *Doğu Batı Sentezi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1976, 115.
[12] Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1997, 103-106.

mekan vardır. Yine medeniyetlerin yayılıp genişlemesinde ve dağılıp yok olmasında en büyük etken devrin doğal şartlarıdır.[13]

İklimsel açıdan sıcak bir bölgenin medeniyetinde daha bol ve uzun giysilerin açık renk tonlarıyla kullanıldığı görülür. Ama bir de kutup bölgesine yakın yerlerin yaşantısına bakıldığında, insanların dış kıyafetleri, üzerlerine yorgan almışçasına kalın ve büyük olduğu gözlemlenecektir. Dolayısıyla bir medeniyetin hükmünü sürmüş olduğu bölgenin iklimi, coğrafi özellikleri, suya olan yakınlığı -özellikle ticaret unsurunda bu faktör devreye girmektedir- gibi etmenler o medeniyeti baştan aşağıya etkilemiştir ve dahi medeniyetler, bu etkilemelerin neticesinde şekillenmiştir. Sıcak bölgelerde yaşayan insanların daha açık renklerde kıyafetleri kullanmaları ve daha ince kumaşlardan giysiler giymesi ya da Alaska bölgesinde yaşayan insanların daha koyu renkler tercih edip kalın giysiler giymeleri gibi özellikler gözlenmektedir. Bunun yanında, ticaret yollarına yakınlığı ve uzaklığı da medeniyet kavramını etkilemiştir.[14] Çünkü ticaret yapılması demek bir bölgenin birçok kültürle bütünleşmesini sağlamak demektir. Böylece medenileşme yolunda görülen adımların hızlı bir şekilde ticaret yoluyla bilinmesine ve işlenmesine yardımcı olmuştur. Bu, medeniyetlerin birbirleri ile etkileşmesine yardımcı olmuştur.

D. Teknoloji

Medeniyetlerin doğuşlarına ve günümüze kadar geçen süreç içerisindeki gelişmişliğe bakıldığında, teknolojik gelişmelerin ve yapılan eğitim faaliyetlerinin etkisi kendisini bizlere gösterir niteliktedir. İptidai topluluklar için tekerleğin geliştirilmesi örneğiyle günümüze gelene kadar sayısız farklı sahalarındaki teknikî gelişim, her zaman medeniyetlere tesir etmiş, onları şekillendirmiştir. Son dönem - yaklaşık 200 yıl- Avrupa-Batı medeniyetinin üzerinde bu durum çok iyi bir şekilde gözlemlenebilir mahiyettedir.[15]

İnsan hayatını kolaylaştırıcı birçok teknolojik buluş, çağımızın bütün medeniyetlerine yeni bir mahiyet kazandırmıştır. Teknolojik buluşlar ilerledikçe de medeniyetlerin benzeşmeleri artmıştır. Bu da teknolojinin bir medeniyete bağlı

---

[13] Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 1998, 21.
[14] İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004, 116-120
[15] Enes Şahin, Selin Topaloğlu, "Modernleşme Devri Türk İslamcılığının Medeniyet Tasavvuru", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 1(4),* 2016, 589–611.

kalamayacağını göstermektedir.[16] Pusulanın, kâğıdın icadı, teleskop, güneş saati, uzay araştırmaları, metallerin ve karışımların kullanımı bugünkü ileri teknolojinin temellerini oluşturur. İleri teknoloji dediğimiz elektrik ve motor gücünün kullanılması, iş bölümüne dayalı üretim tarzı, yeni silahlar, eğitim kurumları, iletişim ve ulaşım araçlarının zamanı kısaltmasıyla insanların giyimine kuşamına varana kadar, birbirlerinden etkilenmelerine yol açmıştır. [17] Bu gerçekliği, yazarımız Peyami Safa fark etmiş; gelişmeyi teknolojik transferlerle gerçekleştireceğimizi düşünmüştür. Ancak bununla medenilik sayılan "Batılılaşma''nın sağlanacağını eserlerinde işlemiştir.

Batı Medeniyeti'nin doğumuna, gelişen bilimler ve sanatların vasıtasıyla etki eden teknoloji etmeni neticesinde maddiyata saplanmış, ahlaki ögelerden yoksunlaşmış, menfaat odaklı bir Avrupa ve toplumunu oluşturmuştur. Erdemlilik uğruna bilimlerin ve sanatların dolayısıyla teknolojilerin hoyratça gelişimine karşı olduğunu söyleyen J.J.Rousseau teknolojik gelişimler ile bilimler ve sanatların, birbirine yardım eden bir döngü haline gelerek erdem ve ahlakın bozulmasına sebep olduğunu iddia etmiş, Avrupa ahlakının teknik ilerleyişinin tersine gittiğini söylemiştir. Bilimlerin ve sanatların dirilişi ahlakın arınmasına mı, yoksa bozulmasına mı daha çok etki etmiştir? sorusunu sorarak insanlar için bilim ve sanatların gelişmesinden çok, erdemliliğin önemli olduğunu, iyi insanlar açısından dürüstlüğün bilgili olmaktan daha değerli olduğunu vurgulamıştır.[18] Yani maneviyatlarından maddiyata kaymış olan eksenleri günümüz Avrupa'sını bizlere sunmuştur. Bu durum teknolojinin medeniyete olumsuz etkisi olarak görülebilir olsa da konumuz açısından burada önemli olan, teknolojinin medeniyete şekil verdiği gerçeğidir. Bunun yanında, bugün medeniyetlerin birbirleriyle iletişimlerini sağlayan faktör de teknolojidir. Bu yönüyle teknoloji, medenileşme konusunda tek başına ele alınabilir bir etmendir.

Medeniyetler teknolojik gelişmelerin olumlu veya olumsuz etkileriyle hızlı bir şekilde değişir, gelişir ve benzeşerek birbirine yakınlaşır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber Avrupa'nın yanı sıra ülkemizde de birçok konuda yozlaşma görülmektedir. Artık sıradan bir teknolojik alet sayılan televizyonun Avrupa'dan ülkemize girişiyle

---

[16] Şafak Ural, "Kültür, Medeniyet ve Bilim", *Bilim Felsefesi (Philosophy of Science)*, 2017, 1. www.şafakural.com, Erişim Tarihi, 16/04/2018

[17] Ural, , 2017, 1. www.şafakural.com, Erişim Tarihi, 16/04/2018

[18] J.J. Rousseau, Çev. Aziz Yardımlı, *Sanatlar ve Bilimler Üzerine Söylev*, İdea Yayınevi, İstandul 2011,14-18.

beraber bizim ülkemizdeki aile yapısında nasıl etkiler bıraktığını izlemekteyiz. Teknoloji bilimsel gelişme olarak ve insan gücünün daha az kullanımı ve hayatı kolaylaştıran bir etken olmaktan çıkıp başka bir hal almıştır. Örnek verecek olursak; atom bombasının bulunmasıyla diğer canlılarla beraber insanlar da büyük zararlar görmüştür. Ya da internet kullanımını bugün en küçük medeni birim olan aile içinde kontrol altına almaya uğraşmaktayız. Zamanla teknolojik gelişmeler sebebiyle manevi duygulardan uzaklaşıp maddi hayata kendimizi odaklamış bulunmaktayız. Teknolojik gelişmelerin medeniyetleri şekillendirdikleri muhakkaktır ancak garip bir şekilde teknolojik gelişimin medeniyete ve medeniyetin mahiyeti olan insana hizmetle huzur verme özelliği ile çelişir bir hal de almıştır. Oysaki medenileşmek, manevi duygulara daha fazla önem vermekten geçmektedir.[19] Maneviyattan uzaklaşarak yaşanan bir medenileşme ahlaksızlaşmaktan öteye gidemez.

Kısaca söylemek gerekirse medeniyetler, doğuşları ve günümüze gelinceye kadarki almış oldukları vizyonlar itibariyle bakıldığında üzerlerinde dinlerin, ekonomik faaliyetlerinin, iklimin, bitki örtüsünün, deniz kıyısına sahip olup olmadıklarının, farklı uygarlıklardan etkilenip etkilenmediklerinin, teknolojik ilerlemelerinin ve maneviyat ya da maddiyatın etkilerinin tümünü bizlere göstermektedir. Medeniyetlerin göstermiş oldukları kendilerine has panorama, bizleri o medeniyetlerin doğuşları ve gelişimlerindeki etmenleri hakkında önemli fikirler vermektedir. Ayrıca her medeniyet bu benzeri etmenlerden etkilenme çokluğu veya sıklığında farklılık gösterir. Yani son hallerini alıncaya kadar geçen süre zarfında, medeniyetlerin binasında son derece fazla sayıda etmenin aktif rol oynadığı gerçeği kendini gösterir.

---

[19] Lütfü Bergen, "Medeniyet Ekseninde Kültür", Hece *Dergisi*, 186(187/188), Ankara 2002, 247.

BİRİNCİ BÖLÜM

PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE MEDENİYET

1.1. MEDENİYET KAVRAMI

Medeniyet, sözlük anlamıyla "bir toplumun yaşam tarzı, bilgi derecesi, sanatsal gücü ve maddi/manevi varlıkları ile ilgili tüm vasıflarının ileri seviyede olması" anlamlarına gelmektedir.[20] "İleri seviyede olma" hali kelimenin kendi mefhumunda bulunması sebebiyle önemlidir. Bir başka çalışmada medeniyet, "Bir ülkenin, bir toplumun, fikir, düşünce, inanç, mimari vb. sanat çalışmalarıyla ilgili maddi ve manevi varlık niteliklerinin tümü manasına gelmektedir."[21] şeklinde tanımlanmıştır. Kelime yapısı ile ele alındığında medeniyet, Arapçadaki "medene" lafzının türevleri olmak üzere, 'şehre gelmek', 'şehir inşa etmek', 'büyük kasaba', 'şehirli olmak, 'medeni yaşam sürmek' manalarına gelmektedir. [22] Günümüz Türkçesinde de"şehir" manasına gelen "medine" lafzından türemiş bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır.[23] Dolayısıyla köylere nazaran gelişmişliği ile ön plana çıkan şehirlerin, diğer kırsal yerlerle olan farkını belirten söz konumuna gelmiştir. Geçen zaman içinde bu kelime, kapsamını genişleterek binlerce yıllık kültürel, tarihi, ekonomik yapı bakımlarından eski milletlerin tanıtımında kullanılan bir kavram halini almıştır. Anlaşıldığı üzere medeniyet; salt maddi ilerleme yahut manevi varlıklar ile sahip olunacak bir kavram olmayıp toplumun kültür-sanat değerlerinin, maddi ve manevi ögelerinin, örf ve adetlerinin, maddi gelişmişlik düzeyi ile olan birleşiminden meydana gelmektedir.

Burada karşımıza çıkan "kültür" kavramı çoğu zaman "medeniyet" kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Fransızca karşılığı "civilisation" olan medeniyet kelimesinin sözcük anlamı; şehirleşmek, şehirli gibi zarif ve ince olmak, şehre uymak, tüm insanlık için gerekli olan hayat şekli demektir.[24] "Civilization"da İngilizce'de uygarlık, medeniyet, belirli bir yer/zaman, entelektüel incelik, şehirler ve meskenler, bilim ve tekniğin getirmiş olduğu kolaylıklar, uygar millet anlamlarında

---

[20] Doğan, 750.
[21] M. Ali Gökberk, "Kültür Meselesi", *Bilgi Dergisi,* (13), 1959, 147.
[22] Sarı, 1420.
[23] Doğan, 750.
[24] Gökberk, 147.

kullanılmaktadır. [25] Latince "cultura" sözcüğünden gelen kültür ise; inşa etme, işleme, süsleme ve bakma anlamlarına gelen "colere"dan türemiştir. Örneğin; Romalılar mera işletmesine "agricultura" demişlerdir ve batı dillerinin etkisine girmeden önce (Cumhuriyet dönemi de dâhil) Türkçe'de kullanılan "hars" kelimesi Arapça "tarla sürmek" anlamına gelmektedir.[26]

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi kültür ve medeniyet mefhumlarının ikisinde de anlamdaş olduklarını düşünmeye sebep olacak; eski halden yeni hale geçiş, değişim, ilerleme gibi anlamları vardır. Ancak geçen süreç içerisinde, bazı dönemlerde her ne kadar anlamdaş olarak sarf edilmiş olsa da özele inildiği zaman aradaki farklar kendini bize göstermektedir.

Wolf Schafer, bu konuya ilişkin olarak şöyle söylemektedir: *"Medeniyet ve kültür kelimelerinin zaman zaman eşanlamlı olarak kullanıldığına değinerek aynı zamanda kavramsallık açısından birbirinden ayrı olduklarına değinir. Sosyal bilimciler ve tarihçiler bugün medeniyet kavramını soyut ve mutlaklaştırıcı olarak değerlendirmekte, bunun yerine kültür kavramı kullanılmaktadır. Tüm bunlardan dolayı medeniyetin elle tutulur somut bir nitelik olarak arz kabul etmediği için sosyal bilimlerin konusu olamaz şeklindeki sav, genel kabul kazanmış gibidir. Bunun tersine kültür somuttur. Toplumların somut davranışlarından oluşan bir 'beşeri alan' olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kültür, beşeri bilimlerin konusu olarak kabul edilmiştir."*[27]

Ahmed Yüksel Özemre, bu hususta daha çok medeniyetin niteliğiyle ilgilenmiş, sağlıklı bir medeniyeti tarif ederek ideal medeniyetin sınırlarını çizmiştir. Özetle şöyle der: *"1) Bir cemiyetin içtimaî, fikrî, dinî, ahlâkî, siyasî, askerî, ilmî, teknolojik ve sanatsal faaliyetlerine şekil veren normlarının tümü ve 2) bu normlara uyulabilmesi o cemiyetin global medeniyet düzeyini oluşturmaktadır. Yani medeniyet dediğimiz kavramın adeta iki bacağı bulunmaktadır. Bunlardan biri söz konusu ve benzer alanlarda normlar vaz etmek, diğeri ise bu normları uygulamaktır. Bunların ilki var ama ikincisi yoksa o medeniyet mâlûldür."*[28]

---

[25] Halit Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu, Ankara 1999, 374
[26] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Doğuş Matbaası, Ankara 1970, 396.
[27] İbrahim Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş", *Divan*: *Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 15(29), 2010/2, 1-61.
[28] Ahmed Yüksel Özemre, *Din, İlim, Medeniyet (Düşünceler)*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001, 142.

Yine fikirlerini incelemeye çalıştığımız Peyami Safa'nın çağdaşı da sayılan felsefeci düşünür Nurettin Topçu da medeniyeti; insanlığın ortak çabasıyla oluşan teknik birikim hulasası olarak tarif ederek medeniyetin, insanlığın ortak mirası ve ürünü olduğunu vurgulamıştır.[29]

Anlaşılacağı üzere, kültür ve medeniyetin en önemli unsuru dindir. Yazarımız Peyami Safa'nın dinsiz ahlak ve dinsiz toplum olamayacağı, dolayısıyla dinsiz medeniyetin de olamayacağına dair görüşlerini tezimizin ileriki bölümlerinde işleyeceğiz. Yazarımızla aynı dönemde yaşamış, medeniyeti dinle anlamlandırmakla beraber kültürü batıya ait olarak gören Cemil Meriç ise; kültür ve medeniyet kavramına farklı bir yorum getirir. O, kültür kelimesi yerine diğer düşünürler gibi medeniyet kavramını kullanmamış; onun yerine, mefhuma derinlik katan, içeriğini zenginleştiren ve daha maneviyat yüklü olduğunu söyleyebileceğimiz bir kavram olan 'irfan kelimesini kullanmış: *"Batı'nın kültürü var, bizim ise irfanımız. İrfan, insanoğlunun has bahçesi, ayırmaz, birleştirir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak için ön yargıların köleliğinden kurtulmak gerekir. İrfan, nefis terbiyesi, olgunluğa açılan kapı, amelle taçlanan ilim. Kültür, irfana göre katı ve fakir. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü, yani hem ilim, hem iman ve hem de edep. Batı kültürün vatanı, Doğu irfanın. Ne Batı'yı tanıyoruz ne Doğu'yu; en az tanıdığımız ise kendimiz."*[30]

Cemil Meriç, "irfan" kelimesine İslam'ın hâkim olduğu coğrafyaların iman-ahlak-amel bağlamındaki; âdet, gelenek, örf, töre, sosyal ve ekonomik bütün uygulamalarını yüklemiştir. Görüldüğü gibi, medeniyetten bahseden herkes mutlaka dinden, dinden bahseden herkes de mutlaka medeniyetten bahsetmiştir. Bu da din ile medeniyetin birbiriyle olan ayrılamaz münasebetinden kaynaklanır. Zira, tarihte dinle alakalı olmayan bir topluluğa veya devlete hiç rastlanmamıştır.

Muhafazakâr bir kişiliğe sahip olan yazarımız Peyami Safa da 1918'den itibaren kaleme aldığı yazılarında çok çeşitli konu, sorun, olay ve kişiyle zihnini yormuştur. Döneminde çokça tartışılan din ve medeniyet konularına ilgisiz kalmamıştır. Yazarımızın ilgilendiği konuların pek çoğunun günümüzde de o günkü sıcaklığını hâlâ

---

29 Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye,* 196. Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet,* Hareket Yayınları, İstanbul 1970, 15.

30 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana,* İnsan Yayınları, İstanbul 1986, 11.

hissettiren düzeyde tartışılmaya devam etmekte olan konular olduğunu onunla aynı dönede yaşamış bir arkadaşından aktaracağız. Mustafa Şekip Tunç, Peyami Safa'nın çalışma alanlarını şöyle dile getirmiştir: *"Peyami Safa'nın dönemin bazı gazete ve dergilerinde 'tartışmalar', 'savunmalar', 'izahatlar' biçiminde gündeme getirdiği belli başlı konular; dil, milliyetçilik, gençlik, eğitim-öğretim, inkılapçılık, Cumhuriyetçi devrimler, Avrupalılaşma, Doğululuk, Batılı ideolojiler, medeniyet-kültür kavramları, din-mistisizm-dincilik; kozmopolitlik-milliyetçilik karşıtlığı, modernizm, tarih algısı, felsefe; sanat, edebiyat ve tenkitte eğilimler, edebi akımlar, edebiyatta türler ve üslup" olarak sıralanabilir."*[31]

Peyami Safa, romanlarında direkt olarak din konusunu işlemese bile bütün romanlarında din temasını ele almaktadır. Genel olarak romanlarındaki ana karakterleri ele alarak ve onların yorumlarını göz önünde bulundurarak din konusunu güzel bir çerçevede ortaya koyar. Karakterler İslam uygarlığından haberdar olan, manevi değerlere önem veren ve dini bir yaşam belirlemiş kişilerdir. Bu karakterleri ilk önce batılılaşmaya hayran, ahlaki yönden zaafı olan bir kişilikle sergiler ve medeniyeti yanlış yorumlamaya giden karakterlerle bütünleştirir. Sonra hemen hemen özendirecek kadar kötü bir noktaya getirir. Daha sonra da dini unsurları kullanarak ve dinsel ögeleri hatırlatarak doğruyu buldurur. [32]

Gerçek medeniyet dinden uzaklaşmayarak onunla birlikte yoğrulmuş bir medeniyettir. Kimliğimizi unutmadan batıyı yani Garb-ı ilim ve irfan konusunda izleyerek kendi din vazifelerimizi yerine getirerek gerçek doğruya ulaşabileceğimizi düşünmekteyiz.

Peyami Safa, romanlarında medeniyet yolunda dinsiz bir bakışın; istenilen refaha götürmeyeceğini ciddi bir şekilde anlatmış, güzeli ve iyiyi sağlayamayacağını vurgulamıştır. Batının medeniyet konusunda ilim ve irfan noktalarını ele almak yerine yozlaşmış ahlakına özenmemiz yüzünden medenileşmek ve ahlaksızlaşmak arasında ciddi bir anlam karmaşası yaşadığımızı gözler önüne sermiştir. Konuyla ilgili romanlarından biri olan '*Sözde Kızlar'*da Batı Medeniyeti'ni sadece ahlaki boyutta ele alan bir ailenin zamanla yozlaşmasını ve bu durumun etraflarındaki diğer insanlara yansımasını ele almıştır. Yine, *Fatih-Harbiye* romanında sosyal koşullarını beğenmeyen

---

[31] Mustafa Şekip Tunç, *Peyami Safa ve Türk İnkılâbına Bakışlar,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, 18

[32] Safa, *Fatih-Harbiye, Yalnızız, Canan, Matmazel Noraliyanın Koltuğu, Sözde Kızlar.*

ve daha lüks ve özgür bir hayatı seçen bir kızın dinden ve ailesinden uzaklaşarak düştüğü yanılgıları anlatmıştır. Her iki romanda da zamanla ana karakterler gerçeği anlamış ve medeniyetin sadece özgür ve fütursuz bir yaşam olmadığını görmüş ve dinin hayattaki en önemli unsur olduğunu kabul etmiştir.

Yazarımız, 'medeniyet' mevzusunu genellikle Doğu Medeniyeti-Batı Medeniyeti bağlamında ele alır. Medenileşme hususunda teknikte mesafe kat etmiş Batı medeniyetini takip etmeye karşı çıkmaz, ancak usulünü bilerek ve dini değerleri yozlaştırmadan yapılacak batılılaşmayı medenileşme saymıştır. Yani medeniyet özünün korunmasını, dinin korunmasına bağlamıştır. Kültür ve medeniyet için globalleşmenin öngörüldüğü o dönemde çıkan bir yazıda, yazarımızın konu ile ilgili görüşü şu şekilde özetlenmiştir: Peyami Safa, Batılılaşma cereyanının bir zaruretten doğduğunu belirtmiştir. Batının kültür ve medeniyetindeki değişimin hızına yüzyılın gereklerine uyularak sürdürülmesini ister. Ona göre halen Batılılaşmış olmayışımızın sebebi, meseleyi anlayamamış olmamız; buradan hareketle ilim, din, akıl, ruh, insan, milliyet, madde ve tabiat kavramlarına Batılı bakışıyla anlam verememiş olmamızdır. Batıdan yapılan tercüme faaliyetleri sonrası düşünce bazında büyük ilerleme sağlanacağı sevincinin verdiği şaşkınlık dolayısıyla bu faaliyet işlevsel ve lüzumlu bir faaliyet iken bizde önce Doğu'ya öfkeyle saldıran, sonra Batı'ya taklit hayranlığı duyan bir hale düşmemize kaynaklık etmekten öteye gidememiştir. İçinde bulunduğumuz asır kâinatın bir merkezden yönetildiği veya ilmi açıdan beslenildiği fikri artık kabul görememektedir. Müşahedeler bile herkesçe kabul edilebilecek bir temele bağlanmayıp yalnızca kendi özel görüşüne, kanısına dayanan ile sınırlı kalmıştır. Çağımızda cihana şamil bir ölçü olmadığı ispatlanmış durumdadır. Doğru artık tek değildir. Zamanımızın düşüncesi, birbirimizin görüşlerine, kültür ve davranış farklılıklarına karşı büyük bir saygı duymamızı bir zorunluluk haline getirmiştir.[33]

Bununla beraber, sadece teknik gelişme ile alakalı olması veya olmaması yönüyle, medeniyeti büyüklük ve küçüklük açısından değerlendirmek, ölçmek gibi durumların medeniyet kavramına ters olacağını düşünmekteyiz. Bunun nedeni, teknik mevcudiyete ek olarak manevi değer ve etmenlerin de medeniyet mefhumu içerisinde bulunuyor olmasıdır. Din ve inançların büyüklüğü inananlar nezdinde kıyaslanamayacağına göre medeniyetlerin manevi kısımları da kıyaslanamaz. Yani

[33] *Türk Düşüncesi Dergisi*, Aralık 1953, 21-24; Peyami Safa, *20.Asır Avrupa ve Biz,* 235.

yapılabilecek bir değerlendirme, ancak genel-geçer kriterler doğrultusunda ve maddi varlıkların ölçülmesi ve kıyaslamalarla desteklenmesi cinsinden olabilir. Bu da gösteriyor ki din, medeniyetlerin merkez değeridir ve o olmadan medeniyet olmaz. Araştırma konumuz olan Peyami Safa da ileride görüleceği gibi dinin gerilemeye sebep olacağını kabul etmediği gibi dinsiz bir medeniyetin olmayacağını düşünmektedir.

Bu hususu Ahmed Yüksel Özemre şöyle belirtmektedir: *"Bir cemiyetin ya da bir ülkenin global medeniyet düzeyi pozitif olarak ölçülebilir bir büyüklük değildir. Çünkü bunun objektif bir birimini tanımlamak mümkün değildir. Böyle olunca da bir ülkenin global medeniyet düzeyi hakkında yapılan mukayeseler ve ileri sürülen iddialar yalnızca sübjektif kıstaslara dayanan iyi ya da kötü zanlar olarak kalmaya mahkûmdurlar."*[34]

Bununla beraber, bir medeniyet iyiliği yahut kötülüğü açısından değerlendirilecekse en doğru sonuç, insanlığa sunduğu fayda yönüne bakmakla elde edilebilir. Yani bizler, bir tarlanın ekimi sırasında verimlilik oranını anlamak istersek her ne kadar diğer tüm etmenleri değerlendirirsek değerlendirelim, tam manasıyla bir sonuç elde edemeyeceğiz. Ama o tarla, ürünlerini bize verdiğinde ürünün keyfiyetinden o tarlanın verimliliğini anladığımız gibi, bir medeniyetin değerini de tüm insanlığa, tüm canlılığa ve bütün mevcudiyete sunmuş olduğu iyi ya da kötü unsurlarıyla beraber anlarız. Lakin bu değerlendirme her ne kadar bizleri sonuca yaklaştırmış olsa da objektif bir değer ve kesinlik ifade etmeyecektir.

Sosyolojik bir gerçek olarak toplumlar birbirinden etkilenirler ve zaman sonra bazı değişiklikler yaşarlar. Toplumun kurumsallaşarak oluşturduğu medeniyetler de bu kurala tabidirler. Ancak bir medeniyetin ötekisi içerisinde yok olacak kadar değişmesi ve dönüşmesi kabul edilebilir bir şey değildir. Dolayısıyla biz, medeniyetimizin inançları ve canlı gelenekleriyle belirleyici ögelerini koruyarak diğer medeniyetlerden ilmi ve teknik açıdan faydaya dönük ögeleri alabiliriz. Yoksa Batı Medeniyeti'ne özenerek inancına yabancılaşan mutsuz fertler zamanla bu büyük doğu medeniyetlerini yok edeceklerdir.

---

[34] Özemre, *Din, İlim, Medeniyet (Düşünceler)*, 142.

1.1.1. Medenileşme veya Batılılaşma

Peyami Safa medeniyet kavramını tek başına ele alıp değerlendirmeler yapmış bir yazar değildir. O daha çok ahlaki, ekonomik, sosyal ve siyasal buhranlar dönemi yaşayan genelde doğu toplumları özelde Türk toplumunun bu buhranlarının sebebi ve onlardan kurtuluş yolları üzerine düşünüp yazmıştır. Eski zevkler yıkılıyor, yerine yenileri gelemiyor, dönüm devrindeyiz, ümmet devrinden millet devrine geçiyoruz, içtimaî vicdan bir buhran geçiriyor şeklindeki cümleler genç Türk düşüncesinin klişesi haline gelmiştir. Dolayısıyla bu buhrana bir çözüm gerekmektedir. [35] Medeniyet deyince çoğu kez ileri hayat şartları olarak bilim, teknoloji, eğitim ve askerî gibi alanlarda gelişmişlikten bahseder. Gelişmiş medeniyet olarak Batı Medeniyetini gördüğünden Batılılaşmayı medenileşme ile aynı anlamda çok defa kullanmıştır. Batılılaşmayı zaruret olarak niteler. Bununla beraber, yanlış bir Batılılaşma anlayışının benimsendiğini düşünür. Peyami Safa toplumdaki çelişkileri, yanlış batılılaşmayı ve bunalımları romanlarında bu değişimi yaşayan karakterler vasıtasıyla yansıtmıştır. Burada Peyami Safa'nın Batılılaşmayı medenileşmeyle eşdeğer gördüğünü tekrar ifade etmemiz gerekir. Batılılaşma özentisiyle toplumumuzun, özellikle gençlerin maneviyattan uzaklaşmalarını o kadar çok eleştirir ki, yazarın Batılılaşmaya karşı olduğu zannedilir.

Şimşek romanı kahramanlarından biri olan Sacid, Batılı hayatı yaşadığını, medeni biri olduğunu düşünen ahlaki hassasiyeti bulunmayan çapkının tekidir. Onun köşkünde sürekli parti yapılmaktadır. Köşke devamlı kadınlar gelip gitmektedirler. Romanda Sacid'in köşkteki eğlence ortamında bir konuşması şöyle geçer: *"Sacid kalfalara viskileri getiriyor, misafirlere yüksek sesle hitap ediyordu:….Ciddi münakaşaları bırakın! Viski içeceksiniz. Haydi biriniz piyano filan çalsın. Eğlenmeye başlayalım….."*[36] Heves düşkünü yoz Batılılaşmanın insana nasıl etkiler verdiğini görmek bakımından Sacid modeli önemli bulgular içermektedir. Yazarımız, Batılılaşma hareketini yanlış anlayan kişilerin "ciddi tartışmalara" zaman harcamayı ağır hissedecek kadar kendi toplumlarının hadiselerinden uzaklaşmış olmalarını eleştirir. Tamamen bir Batı kültürüne özenti ve bu kültürü yaşama gayreti olarak algılanan bir medenileşme girdabı söz konusudur. Hâlbuki Peyami Safa ahlaki, ekonomik, sosyal, siyasal buhranlar yaşayan İslam/Doğu toplumunun bu buhranlardan kurtuluşu için medeniyeti önerir.

---

[35] Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 56.
[36] Peyami Safa, *Şimşek*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, 60.

Medeniyetten kastı Batı'dır. Özellikle Avrupa ve Avrupa'nın ileri oluşudur. Medeniyet deyince çoğu kez ileri hayat şartları olarak, bilim, teknoloji, eğitim ve askerî alanlarda gelişmişlikleri resmeder. Bu resimde görünen düpedüz Avrupa'dır.

Peyami Safa "Avrupa Nedir?" başlığıyla yazdığı bir yazıda Avrupa'nın sade bir coğrafyadan veya anlayıştan çok fazla mânâ ifade ettiğini, onun medeniyetin tam da kendisi olduğunu savunmaktadır. Peyami Safa'ya göre Avrupa kıtası sadece bir kara parçası değil, aynı zamanda özgün bir görüş ve anlayış, farklı bir ruh ve zekâ, düşünce, fikir vs. anlamlarını ihtiva eden "kafa" demektir. Kültür ve medeniyet adına sayabileceğimiz her şey, Akdeniz kıyılarında izleri bulunan Yunan, Roma, Sion ve kavga kültüründen doğan Avrupa'dır. Makine medeniyeti Avrupa, insanlığı tabiatın kölesi olmaktan çıkarıp efendisi yapmıştır. Modern batıda ne kadar fikir, siyasi anlayış, dini inanç, iktisadi görüş, edebi akım vs. faaliyet varsa bu iç deniz, Akdeniz'den karaya vurmuş gibi Avrupa'yı teşkil etmiştir.[37] Görüldüğü gibi, yazarımız kendisi açısından medeniyette ne aranacaksa onun Avrupa'da bulunduğunu ifade ederek medeniyet ile ilgili fikrini belirtmektedir. Ona göre Avrupalı olmak için Avrupa kıtasında yaşamak yeterli değildir. Avrupa Yunandan, Roma'dan ve Hristiyanlıktan doğmuştur. Bu üç etkiyi yaşamamış olanların Avrupalı olmaları mümkün değildir. Bu üç tesiri yaşayarak şekillenmiş kafaya sahip olanlar kim olurlarsa olsunlar dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar Avrupalıdırlar.[38]

Peyami Safa'nın "ideal" olarak gördüğü Avrupa medeniyeti için dile getirdiği üç tesirden, onun medeniyet anlayışı hususunda fikir edinmekteyiz. Onun aradığı medeniyette disiplin olmalı. O bu konuda Avrupa'nın; Roma cemiyet disiplininden, Hristiyanlığın ahlak disiplininden ve Yunanistan'ın zekâ disiplininden olacak şekilde üç hayati disiplinden doğduğunu söyleyerek medeniyette disiplinin önemini izah eder.*"*[39] Peyami Safa'nın bir medeniyet için hukuki ve dini disiplini şart koştuğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda yazarımızın *Riyazîleşmek ve Siteleşmek* başlığıyla yazdığı bir yazısında medenileşme dediği üç tesirli Batılılaşmayı büyük şehirlerle beraber düşündüğü görülmektedir. Bu hususta: *"Yunan zekâsından, Roma idaresinden ve Hristiyanlık ahlakından doğan Avrupa, Rönesans'tan sonra Yunan geometrisini geniş*

[37] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 81-82.
[38] Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 84.
[39] Safa, 85.

bir riyaziye kültürüne ve kapalı Atina Roma sitesini açık şehirler medeniyetine yükseltti. Bunun için Avrupa kültürü, riyaziye kafasının ve Avrupa medeniyeti büyük şehirlerin mahsulüdür ve bunun için ben Avrupalılaşmayı her şeyden evvel riyazileşmek ve siteleşmek olarak anlıyorum" [40] der.

Yazarımızın Doğu medeniyeti ile ilgili düşüncesinden faydalanarak da medeniyet hakkındaki düşüncesine bir izah getirebiliriz. Peyami Safa *'Şark Nedir?'* başlığıyla yazdığı bir yazıda yine şarkın da garp mefhumu gibi bir coğrafi tanıma sığmayacağını koordinatlarla belirlenen mekândan çok şey olduğunu söyler. Şark öncelikle Asya kıtasına ait kültürlerin, hassasiyetlerin ve yaşama tarzlarının yekününü ihtiva eden bir mefhumdur. Batılılaşmayı gerekli gören yazarımıza göre Doğu, medeni değildir. Medenileşmede geri kalmıştır. Ona göre; *"Doğunun ilmi olmadığı gibi tenkidi de yoktur. O halde orada da bir fikir hayatından, hatta zekâ*dan *bahsedilemez. İlim ve eleştiri bütün bilgi değildir; fakat hendesesiz ve eleştirisiz bilgi olamaz: Bütün ilim, aslında, doğanın eleştirisinden başka bir şey sayılamaz. Doğu dindardır, filozof değildir. Tarif etmeğe mecbur kaldığı yerde idrakı durur. Hindistan'ın ve Uzakdoğu'nun metafiziği bir kelime oyunudur ve bundan başka herhangi bir kıymetten mahrumdur. Her zaman, ispat edilmesi mümkün olmayan şeyleri iddia etmiştir. Tabiatüstündeki nüfuzu büyücülükten ibarettir. Doğu hürriyetten, hukuktan, ilimden ahlaktan bahsetmeye mecbur olduğu zaman Batıyı taklit eder. Fakat bunlardan hiçbir şey anlamaz."*[41] Yazarımız burada medeniyet için ilim, tenkit, hukuk, ahlak, hürriyet ve kelime oyunu denilemeyecek bir metafiziğin yani dinin olması gerektiğini söylemektedir.

Bu sözlerden sonra Peyami Sefa, Türk toplumunun medeniyet ilerlemesine ulaşıp ulaşmayacağını irdelerken şarkın temelde Budist ve İslam olarak ikiye ayrılabileceğini belirtmiştir. Şark denildiğinde Batılıların akıllarına ilk gelen fatalizmin ya da olumsuz diğer sıfatların daha çok Budist şarka ait olduğunu iddia etmektedir. Yarı sömürge olarak gördüğü "iptidai Asya kavimleri" ile Türk milletinin aynı kalıba konulamayacağını söyler. Daha sonra, yüzyıllardır İslam şark içinde Arap ve Acem kültürü ile yetişen Türk milletinin; Roma, Yunan ve Hristiyanlık ürününden öteye geçemeyen Avrupa kafasını benimseyip benimseyemeyeceğini sorar, bu soruya "evet"

---

[40] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 135.
[41] Safa, 97-98.

yanıtını verir. Ona göre; İslam diyarı denilmesi gereken kültürlerin yaşadığı şark Akdenizlidir; ve daha çok garplı sayılmalıdır. İslam Hristiyanlığın karşıtı değil gelişmişidir. İslam ve Türk düşüncesi Yunan düşüncesini sadece yaşamamış onu aynı zamanda Avrupa'ya tanıtmıştır. [42]

1.1.2. Yanlış Batılılaşma veya Yozlaşma

Peyami Safa'nın Avrupa ve Garb'ın ne olup ne olmadığı sorularına verdiği cevaplardan medeniyeti; din, ahlak ve hukuk disiplinine sahip, tenkit ruhuna haiz, insanlık faydasına olacak fikrî, siyasî, dinî, iktisadî, edebî vb. bütün kültür ve varlıkların dinamizmi olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Yazara göre bu tarife Batı medeniyeti uymaktadır. Bizim için mümkün olup olmadığını Peyami Safa'nın sorusunun cevabında görmekteyiz. Çünkü etkileşime müsait olmak, özde ona yakınlık bulmayı gerektirir. Peyami Safa'ya göre İslâm, Türk ve Batı düşünceleri arasındaki kaynaklar müşterektir.[43] Bu yüzden İslam düşüncesinin Hristiyan düşüncesi ile ahlak temelli çakışmaların dışında, etkileşiminin kolay olacağından bahsetmiştir. Bu bağlamda, Türk toplumunun Batılılaşmasını şiddetle arzu ederken yanlış Batılılaşma dediği kültürel yozlaşmayı hazzetmediğini daha önce belirmiştik. Peyami Safa'nın *Fatih - Harbiye* romanında Fatih ile Harbiye semtleri arasında sürekli yolculuk yapan Neriman'ın gözünde iki ayrı semtten ziyade iki ayrı medeniyetin arasında yolculuk anlatılır. Neriman, Batılılaşmayı; Batı'nın yaşam şekli, davranış şekli, dili, dansı, müziği, müzik aletleri, dekoru, resmi, sineması gibi "şekilci ve görünüşü ihtiva eden" unsurlar düzeyinde benimser. Bu yüzeysel düzeyde bir benimseyiştir. Şinasi'nin Neriman'a sorduğu şu soru bu konuda önemlidir: "Baloya gitmekle hemen medenî olacak mısın?"[44] Neriman, Beyoğlu'nda ilerlerken caddede gördüğü insanları büyük beğeni ile izler, onların kıyafetlerini, yürüyüş tarzlarını, eve geç gelmelerini ve yüzlerindeki manayı taklide çalışır. Romanda Batı'nın yalnızca şekil olarak alındığı vurgusu yapılır ve öncelikle; yaşam, giyim, mimari, dekor, madde, eğlence şeklinin taklit edilmesi olarak görülür. Batılılaşmaya ilim, eğitim ve bilim cihetinden bakılmadığı anlaşılır.

---

[42] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 107.
[43] Safa, 6.
[44] Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, 92.

Yanlış Batılılaşmayı istemediğini romanlarında işlerken, onun bize ait olan medeniyetin nasıl olması gerektiğiyle ilgili fikirleri romanlarında verdiği bazı örneklerden çıkarılabilir. Özellikle toplum aile ve kadın üzerinden batılılaşma sürecini işleyen yazarımız, kadının rolüne dikkat çekmektedir. Sosyal yaşamı ilgilendiren yönüyle Batı zihniyetinden etkilenen Türk kadını artık özgür ve başına buyruk davranmaktadır. Peyami Safa '*Şimşek*' adlı romanında, eve geldiğinde karısını bulamayan ve kalfasına soran Müfit ile Nazikter Kalfa arasındaki konuşma ile Doğu kadınının Batı kadını gibi olmasını istemediğini gösterir:

"- Bilmiyorum. Şimdinin kadınları nereye gittiklerini bize söylerler mi?

- Eski kadınlar nereye gittiklerini evdeki kalfalara haber verirler miydi?

- Onlar başka idiler.

- Nasıl başka?

- Onlarda sevgi vardı, gönül vardı, fedâkarlık vardı. Onlar bir yuva bellemişlerdi, onun üstüne titrerlerdi, onlar evlerinin taşını, toprağını bile severlerdi; hem de haysiyetli, azametli insanlardı; onlar hastaya bakmasını bilirlerdi; karşılarındakinin içinden geçeni anlarlardı; kabil mi , haddine düşmüş mü ki bir kocalı kadın ,eskiden, böyle, geç vakitlere kadar sokakta kalsın, evdekileri merakta bıraksın. İnsanın başkalarını bu kadar üzmeye gönlü nasıl razı olur?"[45]

Aynı romanda Müfit ile Ali arasında şöyle bir konuşma cereyan eder:

" Ben bu kadınlarda eskilerden çok farklı yeni seciyeler buluyorum deyince, Ali:

-Evet… Bunlara "yeni hava " diyorlar, bunlar erkekleşmiş kadınlardır. Bunlar pişkinliği bir meziyet zannederler ve her tecrübede ne kadar adileştiklerini, çirkinleştiklerini anlamadan bir şey kazandıklarına inanırlar." [46]

Batılılaşma hevesiyle gördükleri her yeniliğin etkisinde kalan fertlerin medeni olma arzusuyla ve ahlaki deformasyona uğramalarıyla nesiller arasında çatışmalar doğurmuştur. Peyami Safa'nın eserlerinde bu çatışmalar bazen karı-koca arasında bazen baba-evlat arasında tasvir edilmiştir. Kızını, arkadaşının nişanlısıyla kolkola gören baba şaşkın ifade ile sorar:

---

[45] Safa, *Şimşek*, 137.
[46] Safa, 64-65.

"- Anlamadım. Niçin kendi nişanlın dururken arkadaşının nişanlısıyla yola çıkıyorsun? Eşlerinizi niçin değiştiriyorsunuz?

Kız hiç düşünmeden şu cevabı veriyor:

- Canımız öyle istedi, baba.

-Bunu hiç anlamadım. Canınız öyle istedi ne demek-?

- Bunu tabi siz anlayamazsınız. Başka nesildensiniz. Onun için karışmazsanız daha iyi olur."[47] Safa, kişiler arası böyle bir ilişkinin medeniyetle ilgisinin olmadığını olsa olsa kültürel yozlaşma olacağını söylemek ister.

Anlaşılıyor ki Peyami Safa, Batılılaşmayı öz kültürün terkedilmesi, milli ve manevi değerlerin hafife alınması, dinin tahrif olması, dinin tahrif olmasını ise ahlak bozukluğuna sebep olması yönüyle istememektedir. Ona göre bu yanlış batılılaşmadır. Toplumun gereken terbiyeden yoksun yetişmesinden mustarip olduğunu aile mefhumuna ait bütün güzelliklerin ve meziyetlerin mazide kaldığını *Şimşek* romanında bir diyalogun satırlarında ifade edilen kötü nasihatte bulabiliriz. Yazarımıza göre yanlış batılılaşma empoze eden bir karakter yanlış batılılaşmada kadının rolünü ortaya koymaktadır.

Nasihat eden karakter, aile kadını olmaya yönelik bir terbiye almamış bir kadının aile kadını olamayacağını, aile kadınlığının doğuştan sahip olunan bir tabiat ile kazanılabileceğini, dolayısıyla İstanbul'da doğmuş gözü açık, yirminci asır kadınının başka olduğunu ifade eder. Ona göre bu asırda herşey başkadır. Eskiler gibi düşünmemeliyiz. Bugün hayat başkadır. Bilmeliyiz ki; kalb artık yoktur. Kimse kimseyle ilgilenmemelidir çünkü herkes kendi için yaşıyor.[48]Burada yazarımızın vurgulamak istediği Türk kadınına nasihat edilirken bile yanlış yapılıyor olmasıdır.

1.1.3. Medeniyet ve Maddecilik

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları Osmanlı imparatorluğunun dağılması ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulması dönemi İslam-Doğu medeniyetinin afalladığı buhranlar dönemidir. Yeni Türk toplumunda ciddi içtimai reformların yapılması

---

[47] Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2011, 112.

[48] Safa, *Şimşek*, 99.

gerektiği her kesin ortak fikri olmuştur. 18. yüzyılın sonunda İngiltere'de Endüstri devriminin olması ve 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Amerika'da yaygınlaşması, bu dönemde makine, hammadde, enerji kaynakları vb. insandan ve insana huzur veren inançtan daha önemli görülür olmuştur.

Maddecilik Batıda yaygın fikir haline gelirken bizde de dini inanışların geri kalmaya ve buhranlara sebep olduğunu düşünen bir kesim oluşmuştur. Bunlar reformlarda maddeciliğin ve dinsizliğin baz alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Avrupa Medeniyeti'ni medenileşmede baz alan, Batılılaşmayı gerekli gören yazarımız Peyami Safa, bu çağdaşlarıyla aynı fikirde olmamıştır. O, maddeciliği ve dinsizliği Batı Medeniyeti'nin belirleyici özelliklerinden biri olarak görmez. Tam aksine, bugün batı ülkelerinin tamamında zengin ve görkemli kilise organizeleriyle, siyasi parti etkinlikleriyle, üniversiteler ve din okullarıyla din ve inancın ayakta tutulmasına gayret edildiğine dikkat çeker.[49] Diğer taraftan, dünyanın en dindar milletlerinden birisinin Amerikalılar olduğunu söyler. Ayrıca Peyami Safa'nın dikkat çektiği diğer bir husus, maddiyat, teknik ve uygarlık açısından dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olduğundan kimsenin tereddüt edemediği Amerika'nın cumhurbaşkanlarının bile İncil'e el basarak yemin etmeleri hususudur. Bu bir inancın sonucudur. Ancak bu imanın, o milletin inanılmaz derecede ileri hamlelerine engel olacağını hiç kimse düşünmemiş, aksine, Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal hayatı tetkik eden herkes, konuyla ilgilenen her aklı başında ilim adamının da kabul ettiği gibi, yükselişe etken olduğunu düşünmüştür. Yine yazarımızın belirttiği bir ayrıntı da, çoğu laik ülkede özellikle Amerika önde olmak üzere, İncil'e el basmayan hiç kimsenin şahitliğinin mahkemelerde geçerli olmadığı ve okullarda din öğretiminin mecburi olduğu gerçeğidir. [50] Buradan, Peyami Safa'nın medeniyet anlayışında dinsizliğe maddeciliğe yer olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, din ve inanç aktif çalıştırıldığı zaman ahlaki yozlaşmayı önleyeceğinden istenilen Batılılaşma sağlanmış, buhranlar atlatılmış olacak, böylece medeniyet inkişaf edecektir.

---

[49] Peyami Safa, *Peyami Safa'dan Seçmeler*, MEB Yayınları, Ankara 1970, 92.
[50] Safa, 102.

1.2. MEDENİYETLERİN ÇIKIŞ NOKTASI

Medeniyetlerin doğuşu, değerlerin benimsenmesi, ortak değerler seviyesinin yükselişi, davranış ve yaşam biçimlerinin şekillenmesinin bütünü din ile mevcut halini almıştır. Çünkü din kadar insan yaşamını her yönüyle düzene sokan başka bir olgu mevcut değildir. Dinin verdiği yaşam disiplini zorunlu olarak tekâmülü iktiza eder. Bu tekâmül, medeniyetin özünü oluşturur. Zira medeniyet mefhumu ilmi ve tekniki gelişme, şehirleşme ve sosyal faaliyet bakımından ilerlemeyi hedefler. Bu hedefini de yüklendiği manada bulundurur. Ancak her toplumun gelişim ivmesi ve ilerlemedeki alanı farklılıklar gösterir. İnsanların ihtiyaç çeşitliliği ve yaşam koşullarının farklılık göstermesi gibi etmenler buna sebep olmaktadır. Çin Medeniyeti kendi içinde bile tarım toplumlarının normları ile sanayileşen toplumların normlarının birbirinden farklılık göstermesine örnek olarak verilebilir. Burada dini disiplinin hayata tatbiki oranında medeni gelişim gerçekleşecektir.

Her deyişinde medeniyet ile dini bütünleştirmeye çalışan Peyami Safa, yaşadığı dönemdeki dinî laubaliliğin karşısında durmuş ilericiliğin dinle birlikte olabileceğini savunmuştur. Dinî gericilik olarak kabullenen, Batı dünyasını bu yönüyle taklide çalışan düşünürlere tepkili olmuştur. Yazarımız, medeniyetin oluşumunu iki önemli olguya dayandırır ve şöyle ifade eder:

"İlimsiz ve dinsiz bir medeniyet yoktur. İstisnasız her medeniyet bir dine dayanır. Uzakdoğu (Çin) Medeniyeti Konfüçyüs'e ve Budizm'e; Hint Medeniyeti Brahmanizm ve Hinduizm'e; Yunan-Roma medeniyeti Politeizm'e; Avrupa Medeniyeti Hristiyanlığa; İslam Medeniyeti İslam'a bütün varlık ve eserlerini borçludur." [51]

Görüldüğü gibi Peyami Safa, ilim ve dinî, medeniyetin doğuşunda ana dayanaklar olarak ele alır. Ayrıca dinin, medeni gelişime engel olduğunu söyleyenlere karşı da medeniyet ve tekniğin her alanında çok ileri olduğu açık olan Amerikan toplumunu, "en dindar toplum"[52] olması yönüyle örnek verir: Dünyanın en dindar milletinin Amerikalılar olduğunu ve yine dünyanın en dinsiz milletinin de Ruslar olduğunu vurgulayarak bu iki milletin ilim, teknik ve endüstri alanlarında birbiriyle yarış halinde olduğunu hatırlatır. Yazarımız u*zaya astronot gönderebilecek düzeyde*

[51] Peyami Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 115.
[52] Safa, 20.Asır Avrupa ve Biz, 35.

gelişmiş olan bu her iki ülkenin başarılarını dindarlık veya dinsizliğe bağlamanın yanlış olduğunu düşünmektedir. Ne Amerikalılar dindar oldukları için ne de Ruslar dine önem vermedikleri için başarılı olmuştur. Böyle düşünmek hata olur. Çünkü medeniyet teknik gelişmişlikten ibaret değildir. Lakin Peyami Safa, medeniyetlerin gelişiminde dinin önemini "Yeryüzünde, iki büyük medeniyet iki büyük dinin eseridir: İslamiyet ve Hristiyanlık." sözü ile vurgular.[53] Burada ilmin gelişimine dinin nasıl katkı sağladığını İslam Tarihçisi Prof. Ziya Kazıcı'nın İslam Medeniyeti ve Batı Medeniyeti arasında karşılaştırma yaptığı şu sözleriyle bütünleştireceğiz:

"Kısa sürede gelişip büyüyen İslam Medeniyeti sayesinde Müslümanlar, Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Çin Seddi'ne kadar olan bir sahayı ele geçirdiler. Buradaki halka şefkat ve merhamet gösterdiler. Bir müddet sonra Müslümanlar fen, ilim, sanat, iktisat, tıp, edebiyat, felsefe gibi ilimlerde en büyük medeniyeti kurdular. İslam medeniyeti, Asya, Afrika ve Avrupa'nın önemli bir kısmını içine almakla kalmamış, aynı zamanda başka ve özellikle günümüz Avrupa'sının medeniyeti olarak bilinen Batı Medeniyetinin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Bugün aktif fonksiyonunu kaybetmiş gibi görünmekle birlikte halen yaşamakta olan bu medeniyetin, Batı Medeniyeti üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bu durum normal karşılanmalıdır. Zira tefekkür ve ilimle uğraşmayı nafile ibadetlerden daha üstün tutan, böylece ilmi teşvik eden, âlimin uykusunu dahi değerlendiren ve âlimin mürekkebini şehidin kanından üstün tutan bir dinin mensubu, elbette ki ilimle meşgul olacaktır. Bu uğraş ise medeniyet ve vasıtalarının gelişmesine yardımcı olacaktır.[54]

İlimle uğraşmayı İslam medeniyeti için Müslüman olmanın zorunlu sonucu olarak aktaran Ziya Kazıcı, Batı medeniyetinin İslam medeniyetinden bilinçli olarak faydalanmak arayışına girdiğini şu şekilde dile getirir: *"Batı; ilim, akıl, fen ve teknik imkânlarının mecmuu İslam Medeniyeti ile karşı karşıya geldiği zaman kendini geliştirmek için Müslümanlardan istifade yollarını aradı. İşte bu istifade sebebiyledir ki, kendi medeniyetinin temelini atarken, İslam Medeniyetinin unsurlarını kullandı. O, bu unsurları kullanırken farkına varmadan etkisinde kaldı."*[55] Ziya Kazıcı'nın ifadelerinde olduğu gibi, Peyami Safa da medeniyetlerin değişim, etkileşim ve oluşumlarından

---

53 Safa, 20.Asır Avrupa ve Biz, 35
54 Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2003, 81.
55 Kazıcı, *82*.

bahsederken mutlaka ilim ve dini konuya dâhil etmiştir. Bu, yazarımızın yeryüzündeki iki büyük medeniyetin iki büyük dinin eseri olduğu şeklindeki görüşünü doğrular niteliktedir.

Medeniyetlerin birbirinden etkilenmeleri bir gerçek olarak kabul edilmekle beraber, Peyami Safa'ya göre medeniyetin doğuşu, "şark" olarak adlandırdığı "Doğu Kültürü"nden büyük anlamda etkilenmiştir. Doğu Kültürü'nde din unsuru belirleyici bir kavramdır. Dolayısıyla medeniyetin doğuşunda Doğu Kültürü ve de İslam dininin ayrı bir önemi vardır. Hıristiyanların oluşturduğu garp, Müslüman diyarlarından oluşan İslâm şarktan akılcı ve tabiatçı düşünceyi almış; aynı zamanda imancı ve ilâhiyatçı, tabir yerinde ise, ruhbancı düşüncesinin tesirini de İslâm şarkına bırakmıştır.[56] İslamiyet, insanlar arasında yaygınlaşan güzel hasletler ortaya koyarak önemini belirginleştirmiştir. Bunlara; kutsal kitabımızda yer alan akletmenin teşvik edilmesi, tefekkürün (düşünce) ibadet sayılması (Mü'minun, 23/80), ilmin ve âlimin üstün tutulması (Zümer, 39/8-9), selamlaşma (iletişimi) (Nisa, 4/86), sadaka (yardımlaşma) (Bakara, 2/263-264, 271) gibi medeniyet kodlarını örnek olarak verebiliriz. Müslümanlar bu ve buna benzer medeniyet kodlarını geliştirerek tevhid (İhlas, 112/1-4) esasına dayanan İslam medeniyetine temel oluşturmuştur.

Yazarımızın medeniyet gelişiminde büyük önem addettiği İslam Medeniyeti, Kazıcı'nın ifadesiyle tevhide dayalı büyük bir medeniyettir. *"İslam Medeniyeti konusuna geldiğimizde ve konuyu genişlemesine açtığımızda tevhit inancını görmekteyiz. Mensubu bulunduğumuz İslam Medeniyeti köklerinde tevhid inancı bulunan dini karaktere sahip bir medeniyettir. VII. yüzyılda Hicaz bölgesinde ortaya çıkan ve kısa sürede gelişen İslam Uygarlığı karşılaştığı Yunan, İran, Hint, Çin, Bizans gibi medeniyetlerin bilim ve düşünce mirasını almıştır. Türk, Fars, Hint ve Berberi gibi pek çok ulusun kültürlerini, geleneklerini, kendi özünde eriterek büyük bir medeniyet haline gelen İslam Medeniyeti, varlığını devam ettirmektedir."*[57]

Uygarlaşma ölçüsünde din bize yol göstermiştir. Peyami Safa'nın eserleri incelendiğinde görülecektir ki o, din ve dini kuralların insanı daha medeni ve uygar hale getirdiğini birçok örnekle bütünleştirmiş olup, dinin her konuda olduğu gibi medeniyet konusunda da büyük bir başlangıç noktası olduğunu göstermiştir.

---

[56] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* 116.
[57] Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Babil Yayınları, İstanbul 67.

Peyami Safa bu hususta şöyle demektedir: *"Bütün medeniyetlerin temelinde din kavramı yer almaktadır. Din kuralları medeniyetin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu kuralların içinde insanların hayatlarından giyim tarzlarına, insanlar arasındaki ilişkilere, aile kurumu içindeki saygı ve sevgiye ve yapılmasını emretmiş olduğu ibadetlere, insanlar arasında bir statü farkı olup olmadığı gibi birçok konuda medeniyetin şekillenmesine yardımcı olmuştur. Einstein'a göre de insana hedefini gösteren dindir. Vasıtalar ilimden öğrenilir ancak ilim edinme duygusu dine dayanır. Derin imânâ sahip olmayan âlim hedef de koymaz vasıtaya da ihtiyaç duymaz."*[58]

Yazarımız, medeniyetin oluşmasında ilmi ve dini üstün bir yere koyarken ikisinin medeniyetteki yerini de mukayese ederek şöyle dile getirir: *"Hedefi din tayin eder, fakat hangi vasıtalara başvurulması lazım geldiğini en geniş manada ilimden öğrenir. İlim, hakikati tamamıyla bilmek isteyenler tarafından kurulabilir. Fakat bu duygunun da kaynağı dindir. Bu derin imana sahip olmayan bir âlim tasavvur edemiyorum. Durum şöyle bir hayal ile ifade edilebilir: Dinsiz ilim topal, ilimsiz din kördür."*[59]

Peyami Safa her zaman din ve medeniyet kavramlarını bir bütün olarak savunmuştur. Bununla beraber, medeniyetlerin sahip oldukları dinlerinden aldıkları özgünlüklerini korumaları gerektiğini önemsemiştir. Batıdaki medeniyet kavramını alırken kendi din kurallarımızı unutmamamız gerektiğini ve sadece Batının ahlak yapısını ve yaşam tarzını almaya çalışarak teknik konulardan uzak kaldığımızda birçok konuda büyük yanılgılara düşeceğimizi bize anlatmak istemiştir. Romanlarında (*Fatih-Harbiye, Sözde Kızlar)* Batı Dünyası'nın teknik açılardan örnek alınması gerekirken ahlak yapısının medeniyet olarak algılandığını ve bu konuda insanların kendi kültürlerinden çıkıp nasıl yıkımlar yaşadığını göstermektedir.

Peyami Safa romanlarında kullandığı mekânlar bakımından medeniyet telakkisini bölgelere ayırmış ve bunu karakterlerin ağzından bizlere iletmiştir. '*Fatih-Harbiye*' romanında Fatih ile Harbiye semtleri arasında gidip gelen Neriman'ın gözünden iki ayrı semtten ziyade iki ayrı medeniyet arasında yolculuk anlatılır. Burada Fatih-Harbiye semtlerinin hayat tarzları, kadına bakışları ve farklı kültürlerin yanı sıra mimari yapılar ve dekor farkları da görülmektedir. Romanın başkahramanı Neriman'ın

---

[58] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz,* 41.

[59] Safa, 41.

yolculuğunu geçirdiği Fatih-Harbiye tramvayı iki uygarlık arasında kurulan köprü vazifesindedir. Burada Fatih doğu, Harbiye ise batı medeniyetini temsil etmektedir. Bu tramvayın yalnız iki semt arasında değil, aynı zamanda Doğu-Batı medeniyetleri arasında köprü konumunda olduğu ve yapılan yolculuğun da bir medeniyetten diğerine yolculuk gibi olduğu görülmektedir. Neriman; iki uygarlık, iki kültür, iki yaşam şekli arasında etkileşim sağlayan aracı karakterdir. Neriman Harbiye hayatından bazı unsurları benimsemiş olsa da tam manasıyla Batılı olarak sunulmaz. Çünkü yazara göre bu benimseyiş yüzeyseldir. Dolayısıyla medeniliğin ölçüsü olamaz. Neriman, Batılılaşmayı; Batı'nın yaşam ve davranış tarzı, dil, dans, müzik, dekor, sanat ve sineması gibi şekilci ve görünüşü içine alan unsurlar düzeyinde yüzeysel olarak benimsemektedir. Yazarımızın fikrini yansıtması açısından Şinasi'nin Neriman'a "Baloya gitmekle hemen medenî olacak mısın?" [60] şeklinde bir soru yöneltmesi önemlidir.

Kısaca diyebiliriz ki, yazarımıza göre bir cemiyet hayatının medeniyet olarak adlandırılabilmesi din sayesinde olabilmektedir. İnsan ürünü olan ilim de dine dayanarak medeniyete kaynaklık eder. Bundan yola çıkarak yazarımızın gözünde medeniyeti şekillendiren kavramların başında ilim ve dinin geldiğini, iki ayrı mekanı iki ayrı medeniyet sahası olarak sunarak mekan ve coğrafi konumu da medeniyeti şekillendiren unsurlar olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

1.3. MEDENİYET VE KÜLTÜR

Medeniyet kavramı ilk olarak Osmanlıca-Türkçe sözlükte yer almıştır ve *"Medeniyet: 1. Şehircilik. 2. Hayattan tam faydalanarak iyi ve rahat yaşama"* olarak açıklanmıştır.[61]

Osmanlı'nın 19.yy ve 20.yy zamanlarında askeri gücünü kaybetmesiyle bazı zaafiyetleri ortaya çıkmıştır. Kültürel deformasyon ve ekonomik gücünü kaybetmesi sonucu günümüzde hâlâ etkilerini devam ettiren kültür ve medeniyet çıkmazını doğurmuştur. Bu sebepten dolayı, medeniyet kavramı Osmanlı ve Türk aydınlarının en temel tartışma konularından biri olmuştur. Medeniyet kavramı ilerlemek, çağdaşlaşmak, modernleşmek ve uygarlaşmak fikirleri üzerinden tartışılmıştır. Devrin düşünce

---

[60] Safa, *Fatih-Harbiye*, 92.
[61] Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1979, 499.

akımlarına bakıldığında medeniyet ve kültür münakaşalarının önemli bir yer işgal ettiği gözlemlenir. Bilhassa Batılılaşma arzusu ve sonrasında yapılanların çıkardığı tartışma ortamlarında ana konunun ya medeniyet ya kültür ya da ikisinin münasebeti olduğu görülür. Bu bağlamda Turancılık, İslamcılık, Türkçülük ve Garpçılık gibi Osmanlı siyasi hareketleri ile Cumhuriyet dönemi düşünce akımları içerisinde yer alan hemen hemen her düşünür, medeniyet ve kültür meselesini fazlasıyla münazara etmiştir. Batının ileriye doğru gitmesi ve Osmanlının geri kaldığının tespiti, dönemin Osmanlı elitinin aklına konuyla ilgili sorular yumağını getirmiş onları bu sorulara cevap bulmaya yöneltmiştir.

Bu sorular arasında; "Batılılaşmak, Batı medeniyetini olduğu gibi taklit etmek midir?", "Batı medeniyeti dışında bir medeniyet üretilmesi mümkün müdür?", "Medeniyet nedir? Medeniyetin teknik ile nasıl bir ilişkisi oluşmaktadır?", "Kültürün tanımı nasıl yapılabilir?, Nedir bu kültür?, Kültür-Medeniyet ilişkisi nasıldır? Kültür tek midir?", "Medeniyet ve kültür birbirinden ayrı ayrı olgular olarak ele alınabilir mi?", "Teknik ve kültür arasında nasıl bir ilişki vardır?, "Hangi unsurlar tekniği doğurmuştur?" "Tekniği kültürden ayırabilir miyiz?", "Türk kültürü, İslam kültürü diyebileceğimiz bir kültür var mıdır? varsa özgün müdür"?, "Türk medeniyeti İslam medeniyeti diyebileceğimiz toplumsal gerçeklikler var mıdır?" gibi sorular ilk sırada yer almıştır.

Bu sorulara cevap arayan Türk aydınlarından biri de Peyami Safa'dır. O, 'Türk düşüncesinde batılılaşma nasıl olmuştur?' sorusuna cevap aramıştır. Bu sorunun cevabını ararken pozitivist bir açıdan muhafazakâr bir açıya nasıl ilerlediğini açıklamaya çalışmıştır. Peyami Safa, hararetli tartışmaların olduğu döneminde tarafını medeniyetçilik ve milliyetçilik olarak belirlediğini şöyle ifade etmiştir*: "Bu etüdümün inkılâp fikirlerinin tarihine ait birinci kısmının sonuna gelmeden bir kere daha izaha çalışmak istiyorum ki, Atatürk inkılâbının değişmez iki prensibi vardır: Milliyetçilik, medeniyetçilik. Bugüne kadar gerçekleşmiş hiçbir inkılâp hareketi yoktur ki bu iki kaynaktan fışkırmamış olsun. Medeniyetçilik kökü bizi Avrupa ve garp metoduna, düşüncesine ve muaşeretine bağlar; milliyetçilik kökü bizi Orta Asya ve şark men-şe'lerimize, tarihimize, dil birliğimize götürür."*[62]

---

[62] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 92.

Medeniyetçiliği zaman zaman batılılaşma tabiriyle de ifade eden Peyami Safa, Batılılaşma hareketine katılarak bunu bir zaruret olarak algılar. Konuyu tartıştığını söylediği Suares'in yaptığı Doğu- Batı tespitine kendi üslubuyla katılarak olması gereken ideal medeniyetin, Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetinin bileşkesi olacak şekilde, ikisinin kesişim coğrafyası olan Anadolu'yu önerir: *"Suares: 'Asya dişi, Avrupa erkektir; bir dünya yapabilmek için ikisi de lâzımdır.' diyor. Evvelce şark-garp meselesine ait bir etüdüme bu sözü aldıktan sonra şunları ilave etmiştim: 'Mesafe içinde ayağımızı bastığımız her nokta bize kaderimizi işaret eder: Bulunduğumuz yerin tabiat lügatindeki manasını arayalım. Tabiatta her büyük şeklin büyük bir manası vardır. Türklerin Asya ortasından Avrupa ortasına yürümüş bir millet olmalarının tarihi ve çoğrafi manası birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Yeni Türk sanatı ve felsefesi cihanşümul kıymetini bu mananın içinde bulacaktır. Ve eğer, A.Suares, Asya'yı dişi ve Avrupa'yı erkek farz eden tasavvuruyla bir hakikat ifade ediyorsa biz de aynı cinsten bir hayalle iki kıtaya da zifaf döşeği olarak, ikisinin de birleştiği yeri, en hâkim ve en güzel bitişme ve buluşma noktası olan Türkiye'yi gösterebiliriz, yıllardır baygınlık geçiren harp sonrasının aradığı büyük terkibi kendimizde bulabiliriz. Türkiye ve İstanbul boğazları yalnız askeri harplerin değil, kültür mücadelelerinin de sevkulceyş noktası ve transit merkezi haline gelebilir."* [63] Yazarımız, Batılılaşmayı zaruret olarak görürken Batı kültürünün değişim hızına ve medeniyetin gelişim ritmine kısaca asrın icaplarına da uyulmasını ister. Bununla beraber Doğu kültür ve inancının yozlaşmasına müsaade etmeden özünün korunması gerektiğini de her fırsatta dile getirmiştir. "*Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti'* başlığıyla yazdığı bir makalesinde şöyle demektedir: '*Herkes kendi görüşünün hudutlu olduğunu ve asıl hakikati sayısız görüşlerin toplamında aramak lazım geldiğini bir bilse fikir hayatımız bugünkü basitliğinden kurtulur*."[64] Burada yazarımızın kültürel farklılıkların da basitlikten kurtaran bir zaruret ve zenginlik olduğu şeklinde düşündüğü anlaşılmaktadır. Yazarımız farklılıkların gerekliliğini belirterek şöyle fikir belirtmektedir: Doğru bir çeşit değildir. Zamanımızın düşüncesi, birbirimizin görüşlerine, kültür ve davranış farklılıklarına karşı büyük bir saygı duymamızı bir zorunluluk haline getirmiştir.[65] Zira kimse kimseye tam itaat etmek ya da boyun eğmek zorunda değildir.

---

[63] Safa, 141.
[64] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz,* 24.
[65] Safa, 24.

Bir medeniyet toplumun mevcut kültüründe varlığını göstererek ortaya çıkmaya başlar. Sonra da o kültürün bütünlüğü içerisinde şekillenir. Dolayısıyla kültür ve medeniyet iç içe kavramlar olarak görülmüştür. Burada önemli bir sosyolog olan Ziya Gökalp'in görüşlerine yer vereceğiz.

Önce uygarlık ve kültürün mukayesesine değineceğiz: *"Uygarlık yöntemle yapılan ve öykünme aracılığıyla bir ulustan öbür ulusa geçen kavramların ve tekniklerin toplamıdır. Kültür ise yöntemle yapılamadığı gibi başka uluslardan da alınmaması gereken yerel duygulardır"*[66] diyen Gökalp'e göre uygarlık, birden fazla milletin müşterek malı olarak da tanımlanır. Çünkü uygarlığın sahipleri olan her millet yaşadığı ortak yaşamla oluşturmuştur. Dolayısıyla her uygarlık kesinkes beynelmilel iken kültür öyle değildir. Kültür farklı uluslarda aldığı birbirinden farklılıklarıyla ayrılan kendine has uygulamalardır.[67]

Ziya Gökalp üzerinden uygarlık ve kültür arasında oluşan ince bağ aslında medeniyete yön vermektedir. Uygarlıktan aktarılacak olan temel kültürle kendini yaşatacaktır. Uygarlık, bir ulusun düşünce tarzından yaşam biçimine kadar onu şekillendiren en temel biçimlemedir. Kültür ise insanların yaşam biçiminden ulusu nasıl yönlendirdiğine kadar uzamaktadır. Bu noktada özellikle kültürel etkileşimler medeniyet ahlakını da yönlendirebilecek güçtedir.

Kültür kavramının anlam derinliğine bakacak olursak; bu kavram, insanoğlunun geçmişe uzanan bugüne taşınmış ayırıcı özelliklerin yanında bir ulusa mal olmuş örfler, görenekler, deneyim, gelenek, adet ve hassasiyetler gibi değerlerin toplamını ifade eder. Kültür sözcüğü Latince "cultura" kelimesinden türetilmiştir. "Cultura" da "Colere"den türetilmiştir. "Colere", inşa etmek, işlemek, süs vermek, bakım yapmak anlamlarına gelir. Mesela Romalılar mera işlenmesine "agricultura" ifadesini kullanmışlar. Buradan yola çıkarak, bir şeyi bilinçli bir şekilde bir halden daha iyi bir hale getirmek için emek sarf etmek olduğunu düşündüğümüz kültür kelimesi Türkçenin Batı dilleri etkisine girmesinden sonsa kullandığımız bir kelime olmuştur. Ondan önce 'kültür' kelimesi yerine 'hars' kelimesi kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde de kullanılan hars sözcüğü

---

66 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları,* İnkılap Kitapevi, İstanbul 2001, 28.
67 Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1991, 4-5.

Arapça bir kelime olup "tarla sürmek" anlamındadır.[68] Bu yönüyle bakıldığında "kültür"ün kendi mefhumunda iyileştirmeyi taşıdığı görülür.

Kavram olarak bakıldığında kültür kavramı Latince "colere" kökünden türetilen ve "culture" sözcüğünden dilimize yerleşmiş ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Genellikle tarım ürünleri için, üreme, artma anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki anlamına bakıldığında ise; ham olanı işlemek, üretmek, geliştirmek, birikim gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Ziya Gökalp bu kavramın benzerini 'hars' olarak kullanmıştır. Kelimenin kökeninin Arapçadan geldiğini; ekin ekme, tarla, ekin, mahsul anlamlarını taşıdığını yukarıda belirtmiştik. "Colere" ile "hars"ın kavramsal manalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ancak Ziya Gökalp "hars" a daha derin manalar yüklemektedir. Gökalp'e göre harsı ortaya çıkaran kuvvetlerden biri ülküler, diğeri ise değerlerdir. Ülkü ona göre bir milletin geleceğe dönük sosyal beklentilerini ifade etmektedir. Değerlerde ise din ve dil gibi iki önemli olgu yatmaktadır.[69]

Yapılan tanımlamalar gösteriyor ki, kültür, bir ulusa has, onun ihtiyaçlarını karşılayan, yine o ulus tarafından var edilmiş çoğunlukla manevi değerleri cem eden bir mahiyettir. Dolayısıyla bir millet kültürünü kat'iyyen başka bir milletin kültürüyle değiştiremez. Kendi içinde de tamamen revize edemez. Bunu yaptığı zaman millî kimliğinden vazgeçmiş olur. Zira kültür, toplumun esin ve sezgi aracılıklarıyla zamanla kazandığı kendi iç dinamiğinin eseridir.[70]

Yine araştırma konumuz olan Peyami Safa'nın medeniyet konusundaki düşüncelerini destekleyen Mümtaz Turhan'ın kitabında, *"Kültür; bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, ihtiyatları, kıymet ölçülerini, umumi görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder."* ifadeleri yer alır.[71]

Peyami Safa'nın sentez olarak sürekli dile getirdiği "*medeniyetlerin etkileşimi*" konusu önemlidir. O, başka medeniyetlerin iyi, faydalı ögelerinin alınmasını ister.

---

68 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 396.
69 Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet,* Toker Yayınları, İstanbul 1995, 46.
70 Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, 5.
71 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, 48.

Özellikle bizim İslam- Doğu medeniyetinin geri kalmışlığı, ilerlemenin Batılılaşma olarak gündemde tartışıldığı sıralarda bu iki medeniyetin sentezinden bahseder. Bununla beraber kültür ve medeniyetlerin kendi özleri, dini değerleri ve inanç yapılarını koruması gerektiğini çok önemser. İzlediği bir filmde gördüğü kültürel etkileşimde Uzakdoğu kültürünün muhafaza edilmiş olmasından hayranlıkla bahseder: *"Bir kültür filmi beni Bangkok'a, Hong Kong'a, Kamboç'a götürdü. Hindistan'ı da ekran üzerinde çok gördüm. Bu müşahedelerin bana verdiği hayret, bugüne kadar geriliğin batıl inançların ve boş metafizik hayallerin diyarı sandığımız Doğu'nun Batı medeniyetinden, en yüksek ve modern Amerika ve Avrupa memleketlerini bile imrendirecek bir ileriliğe varmış olmasından doğdu. Yabancı bir memleketi kollarının arasına alırken kendi olmaktan hiçbir şey feda etmeyen Doğu ve Uzak Doğu memleketleri orada Batı ile Doğu birbirini yadırgamadan ve yok etmeye çalışmadan ahenk içinde beraber yaşamanın yolunu bulmuştur."*[72] Yazarımız kültürlerin ahenk içinde beraber yaşaması gerektiğini, aksi takdirde birinin yok olacağını anlatmıştır.

Kültür, toplumun üyeleri ile yaşanan, yaşatılan sözlü veya yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Uygarlık ise, dünya üzerindeki bütün unsurların katkı sağladığı, insanlık âleminin hacetini karşılamayı amaç edinen maddi değerler bütünüdür. Uygarlık unsurları bir milletten başka bir millete geçebilir. Yine uygarlığın çoğu unsuru, yöntem ve akıl aracılığıyla yapılabilir niteliktedir.

Medeniyet kavramının birbirinden farklılık gösteren tanımlarının bazılarında kültürü de medeniyet kavramı içerisinde ele alınmış olarak görürüz. Ancak kültür yaşamı kolaylaştıracak, milletin bilgi birikimini ifade ederken, medeniyet milletin sahip olduğu bu kültürün maddi alanda göstereceği gelişimini ifade eder. Toplumların gayelerine varmak için geliştirdikleri sosyal yasaları vardır. Toplumun bu hukuki normları ve ticari kuralları da medeniyetin birer parçasını teşkil etmektedir. Burada diğer medeniyetlerle etkileşimi kaçınılmaz olan medeni toplumların diğer uluslarla ilişkisini düzenleyen etken medeniyettir. Ama o medeniyetin temelini oluşturan ve insan ilişkilerini düzenleyen ise kültürdür. Peyami Safa'nın sentez fikrini hatırlayacak olursak, batı toplumlarında yön verici medeniyettir. Bizimle arasındaki fark budur. Buradan hareketle, Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasındaki sentezde iki tarafın

---

[72] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 289.

kültürünün korunması güç olsa da, bunun sağlanması yazarımız için önemlidir. O'nun fikri aynı şekilde ifade etmese de, Ziya Gökalp ile hemen hemen aynıdır.

Aşağıda görüleceği gibi Ziya Gökalp'e göre kültür ile medeniyet ayrı anlamları taşımaktadır. "Kültür" ulusal, "medeniyet " ise uluslararasıdır. Kültür yöntemle yapılamayan ve başka uluslardan alınamayan duygular iken; medeniyet ise yöntemle yapılan ve öykülenme yoluyla başka bir ulustan alınabilen kavram uygulamalarının toplamıdır. Kültür bir milletin tarihi boyunca meydana getirdiği maddi-manevi tasarruflar ve eserler toplamını ifade ederken, medeniyet insanlık tarihi boyunca meydana gelen maddi-manevi eserler ve tasarruflar topluluğunu ifade eder. Medeniyet özel bir ırka, millete ait değildir; tüm insanlığa aittir.

Gökalp, kültür ve medeniyet ilişkisini şöyle anlatmaktadır*: "Yöntem ve istem metoduna göre medeniyet insanın yöntemli ve istemli bir şekilde kendi alın teri, kendi fikir uğraşı, öykünmesi ve taklit ederek olgunlaşması yoluyla meydana gelirken kültür istem dışı olarak kendiliğinden o toplumun olağan bir aşaması olarak gelişir. Zira halkın vicdanında oluşup halkın bağrından kopan her şeyi halk kolaylıkla benimser. Oysa öykünmeyle alınıp yöntemle vücuda getirilen şeyler halk tarafından benimsenmekte zorlanır. Bunun sebebiyse bütün bunların halkın geleneksel düşünüş ve yaşayış sınırlarının dışında olduğundan, bunların alışkanlık haline gelişi ve toplumca kabul edilişi uzun zaman alabilir. Ama bu kabul edişin de gerisinde, yine toplum bünyesinin buna yatkın oluşu söz konusudur: Mesela Osmanlıca bir medeniyet dilidir. Türkçeyi konuşan kalabalık halk yığınlarıdır. Osmanlı'da edebiyatın zirveleri kabul edilen Fuzuli ve Nedim dahi özgün değildir; öykünme ve taklittir. Karagöz ile Hacivat'ın çekişmeleri aslında kültürümüzle medeniyetimizin çekişmeleridir. Karagöz halktır, kültürü temsil eder, Hacivat ise Osmanlıyı, medeniyeti."*[73] Gökalp bu örneklerle medeniyet ve kültürün sürekli etkileşim halinde olduğunu açıklamıştır.

1.4. MADDİ TEZAHÜRLER VEYA MEDENİYET BELİRTİLERİ

Medeniyetin maddî belirtileri şehirlerde kendini gösterir; fabrikalar, çok katlı modern binalar, çeşitli saraylar, görkemli iş yerleri, tiyatro oyunları, zerâfet, konforlu hayat, yaşama anlayışındaki incelik, kibar tavırlar, vs bir medeniyetin kendine has

---

[73] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 72.

tezahürleridir. Bu tezahürler medeniyetin ancak ‘şeklî’ olan dış kısmının görüntüleridir. Medeniyetin tamamı olamaz. Nitekim İbn-i Haldun’a göre medeniyet toplumsal hayatın zorunlu bir unsuru değildir. Toplum için medeniyet daha çok yerleşik toplum hayatına geçiş zamanlarında artan insan ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların giderilebilmesi için alınan her türlü tedbiri ihtiva eden faaliyetler ve bu faaliyetler sonucu zorunlu üretim ve ihtisas sahalarının artıp gelişmesi durumudur. Dolayısıyla o, medeniyeti “umrân” ve “hadariyet” terimleriyle anlatmaktadır.[74]

Toplumları hemen hemen her yönüyle ele alan İbn-i Haldun *Mukaddime* ’sinde kendine has üslubuyla kültür ve medeni hayat tekâmülünü şu şekilde anlatır: *“Yerleşik ve medenî hayat, içtimaî hayat için zarurî bir hal olmayıp içtimaî hayatın zaruretleri dışında bir şeydir. Medenî hayatın gerektirdiği ihtiyaçların artması nispetinde o ihtiyaç maddelerini imal edecek olan uzman ustalar sınıfı ve o nesilden türlü meslek sahibi ustalar yetişir. Bu tekâmül, bayındırlık ve ihtiyaçlar artıp nüfus çoğaldığı ve ahalisinin refah ve hayat seviyesi yükseldiği için, ekseriyetle, şehirlerde husule gelir. Bunların hepsi de devlet sayesinde yapılır. Çünkü devlet tebaasından para toplar, bu paraları yüksek memurlarına ve ricaline sarf eder ve bağışlar. Bunlar şehir ahalisi ile alışverişte ve münasebette bulundukları için bu paralardan şehir ahalisi de istifade eder. Paralar ihtiyaçlarından fazla arttığı için bolluk ve tekellüfü hayatın ihtiyaç, itiyat ve çeşitleri de o nispette fazlalaşır ve bunun tesiri ile her çeşit sanayi artar ve tekâmül eder. Kültür ve medeniyet işte bundan ibarettir.”*[75]

Medeniyetin kendine has bir iç hayatiyeti ve dinamik bir ruhu vardır. Bu bakımdan medenileşmek, siyasal yaşam içerisinde yer bulmak, maddi alanda olduğu kadar ahlaki ve entelektüel sahada elverişli olmak ve diğer medeniyetlerle hayatı paylaşılır hale getirmek için örf ve adetlerini inceltmektir. Bütün bunları karşılıklı saygı çerçevesine sığdırmak olan medeniyet bu yönü ile canlı bir organizmadır. Hayat sürüp ihtiyaçlar devam ettikçe medenileşmede devam edecektir.

Örf ve adetler günlük yaşamı şekillendirdiği gibi medeni bütünlüğü oluşturmaktadır. İhtiyaçların artması, bireylerin çok fazla iletişim halinde olmasını sağlamıştır. Bu sadece maddi gereklilik değil, manevi ihtiyaçların da düzenlenmesini doğurmuştur. İşte bu noktada kültür devreye girer. Kendini sadece günlük yaşam

---

[74] İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, 69

[75] İbn-i Haldun, *Mukaddime II*, 503.

değerleri olarak değil, din ve ahlak anlayışının temeli olarak gösterir. Medeniyetin bel kemiğini oluşturmada yol alır.

Diğer yandan, medeniyetin "sanayi, din, güzel sanatlar ve ilimlerin karşılıklı etkisinden ortaya çıkan örf, âdet ve görüşlerin tümü" olarak görülmesi halinde, bütün milletlerin bir dine, sanatlara, ilme, edebiyata ve folklora sahip oldukları andan itibaren "medenî" sayılmaları gerekeceği açıktır.[76] Bu izahlar bile medeniyet kelimesinin açıklıktan nasıl uzak olduğunu; göreceli, değişken ve esnek manalar yüklenebildiğini, bu itibarla da içeriğinin devirden devire, diyardan diyara, hatta düşünen her mütefekküre göre değiştiğini alânen göstermektedir. Dolayısıyla medeniyetin tanımlanması kadar onun kültürle olan ilişkisi de tezahürleri de farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Bazı düşünür ve ilim adamları bu iki kavramı eşanlamlı kabul edip birbirinin yerine kullanırken bazıları da medeniyet ile kültürün ayrı şeyler olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. Sözgelimi, *"Medeniyet bir şehirde, bir köyde, neresi olursa olsun bir mahalde toplu olarak yaşamak demektir", "medeniyetin özet manası, 'dayanışma, yardımlaşma esas kaidesine dayanarak toplum (heyet) teşkil etmek ve kavmiyet tanzim etmek' demek olup bu ise o toplumun fertleri arasında sahih kardeşliği ve sürekli sevgiyi gerektiren sağlam bir bağın vücuda getirilmesine bağlıdır ki o da ancak din ve ahlâktan ibarettir."*[77] şeklindeki bir yaklaşım, medeniyet ile kültür arasında herhangi bir fark görmemektedir.

Bu görüşün haklılık payını medeniyetin kökü olan kültürde görmekteyiz. Çünkü kültürün oluşturduğu yaşam biçimi medeniyet temelini oluşturur. Medeni davranış olarak günlük dilimizde yer alan bu kavram, kişinin kişiye bakışını ve bu bakışının temelinde neyi baz aldığını göstermektedir.

Kültür ile medeniyet arasında fark görmediğimizde kültürün tezahürleri aynı zamanda medeniyetin de tezahürleri olacaktır. Buna karşılık mesela Ziya Gökalp, "hars" dediği kültür ile medeniyet arasında ortak noktalar olduğu gibi bunların her birine özgü bazı niteliklerin de bulunduğu kanaatindedir. Ona göre hem kültürün hem de medeniyetin, toplumsal hayatın dinî, ahlâkî, hukukî, muâkalevî, bedii, iktisadî, lisanî ve fennî bütün yönlerini kucaklıyor olması bunların ortak noktasıdır. Kültürün milli

---

76 Lahhâbî, Muhammed Aziz, *Milli Kültürler ve Medeniyet,* Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Tur Yayınları, İstanbul 1980, 24-29; Meriç, Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1974, 81.

77 Musa Kâzım, *Külliyât, Dini ve İçtimaî Makaleler,* Sadlş. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 70.

olmasına karşılık medeniyetin milletlerarası bir özellik taşıdığını söyleyen Gökalp'e göre öncelikle kültür “yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muâkalevî, bedîî, iktisadî, lisânî ve fennî hayatlarının ahenkli bir toplamı” iken “medeniyet, aynı mamureye dâhil birçok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir mecmuudur.” Medeniyet aynı mamurede yaşayan fertlerin yöntemli ve sistemli çabaları sonucunda elde edilen toplumsal birikim ve kazanımların bir toplamı, kültür ise ferdi çaba ve yöntemli gayretlerle değil, toplumsal hayatın doğal akışı içinde kendiliğinden oluşan değerler toplamıdır. Bu itibarla medeniyeti oluşturan unsurlar taklit yoluyla bir milletten diğer bir millete intikal edebilirken kültür için böyle bir durum söz konusu değildir. Şu hâlde Gökalp'e göre kültür bilhassa duygulardan, medeniyet ise bilgilerden oluşur.[78]

Kültürel etkileşim tam olarak birbirinden esinlenme olarak adlandırabilir. Çünkü bir değerin tamamen diğer bir kültüre geçmesi neredeyse imkânsızdır. Davranışın altında yatan temel düşünce yaşam biçimini oluşturur. Asya medeniyetinde yaşı büyük birinin yanında yeme içme hareketlerine dikkat etmek, yaşı büyük birinin saygınlığından ileri gelir. Fakat Batı medeniyetinde bu özel bir hareketle şekillenmez. Bu düşünce yapısını direkt entegre etmek mümkün değildir. Çünkü Batı kültüründeki birey bu duruma bir özellik atfetmez. Bu yüzdendir ki, kültür asla tamamen alınıp adapte edilemez. Ancak etkileşim halinde davranışı etkileyebilir. Öyleyse kültür, medeniyeti şekillendirir, diyebiliriz.

Her bir inanç esası toplumun öz kültürü olmuş İslam diyarlarının, pratikteki farklılıklarına rağmen, temelde sahip oldukları medeniyetin bir bütün ve birlik olarak İslâm medeniyeti olduğu bilinmelidir. İslam medeniyetinin tevhid ilkesiyle varlık müşahedesini şekillendirdiği belirtilmelidir. Tevhid düsturu Allah-âlem-insan ilişkisinde mutlak bir ontolojik hiyerarşiyi ileri sürmektedir. Bu varoluş hiyerarşisi mutlak manada varoluşsal değer farklılığını göstermektedir. İslamın ana öğretisi olan bu varoluşsal farklılığa verdiği önemle vazgeçilemez olan tevhid dusturu, onun diğer bütün dinlerden ve felsefi akımlardan ayrıldığı en önemli özelliğidir. Bilindiği gibi İslam dini, kadim kültür ve medeniyetlerin temelinde yatan ve aslında tevhidi olduğu halde politeist ve panteist algılamalar sonucu Tanrının zamanla ya tabiatın çeşitli güç ve unsurlarına benzetilerek cisimleştirilmesi (tecsim,teşbih, antropomorfizm) veya evrenle büsbütün özdeşleştirilmesi (panteizm) suretiyle tahrife uğrayan inanç sistemlerini tashihe tabi

[78] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları,* 72.

tutarak tevhidi ihya ettiğini açıkça ortaya koymuştur. Buna göre İslam dininin insanları varlık, birlik ve aşkınlığını tasdik etmeye çağırdığı Tanrı, tek, ezeli-ebedi, mutlak ve iyidir. Kendi özü dahil her şeyi bilendir, kadirdir ve her dilediğini yapandır. [79] Yine İslam medeniyetinin hakim inancında Tanrı, görüneni ve görünmeyeni bilen, esirgeyip bağışlayan, esenlik ve emniyet veren, güçlü ve kudretli, her türlü eksiklikten ve ortak koşulmaktan münezzeh, yaratan, var eden, şekil veren, dilediğini yapan ve her an yaratmakta olan Allah'tır. Onun yaratması olmadan hiçbir şey kendiliğinden var olamayacağı gibi, yaratılmış olanların hepsi bir araya gelseler bile en küçük bir şeyi yaratmaları da mümkün değildir.[80] Bu inanç fertlerde, beldelerde, şehirlerde yaşanır. Bu, onların kültürüdür. Pratikte yaşayanlar farklı da yansıtabilirler ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde o tam bir İslam medeniyetidir artık. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, inanç oluştuktan sonra inanca ait toplumsal ögeler kültürü, kültür de medeniyeti oluşturur.

Bu medeniyet oluşumuna özdeş olacak şekilde düşünen Peyami Safa, romanlarının kurgusunu da inanç, kültür ve medeniyet sıralamasıyla oluşturur. Doğu ile Batı medeniyetlerinin etkileşiminde dinimizin değil, bilimsel yönümüzün batıdan geri olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Peyami Safa, yazdığı romanları her zaman doğuyu yücelterek yazmış olup Doğunun birleştirici ve güzelleştirici bir ruha sahip olduğunu, kişilerin dinle bütünleşmiş şekilde yola çıkarak izledikleri medenileşmenin her zaman doğru ve akılcı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunun yanında, anlattığı hikâyedeki din motiflerinin alt yapısını güzelce süslemiş ve aslında eksik, değişmesi gereken yanımızın dinî kurallarımız olmadığını, sadece bilimsel gelişmeler konusunda Batıya özenmemiz gerektiğini göstermiştir.

Bu bağlamda*, Yalnızız* romanında insanın şüphe duygusunu ön planda çalıştırır. Konuda tereddütleri, yalanları, buhranları işler. Konuyu tüm toplumun ahlaki problemlerine ve bunların yol açtığı ruhsal sıkıntılara getirir. Bu sıkıntıların nedenini de Doğu'ya sırt çevirip Batı özentisi içine girmeye bağlar. Maneviyatı bırakıp sadece maddeye yönelen, yani yanlış Batılılaşma özentisi içinde boğulan, her şeyin üstünde olan Allah'ı unutan yeni fikir cereyanlarıyla ilişkilendirir.

---

[79] Mehmet S. Aydın,Din Felsefesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001.137-148

[80] Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Yahya Başkan, *Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi*?, Tatav (Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları), İstanbul 2004, 193-202.

Her yönüyle Batıya özenmek, Batının mutlak doğru olduğunu kabul etmekle eşdeğerdir. Hâlbuki Doğu medeniyeti kendi değerlerini diğerleriyle sentezlemek ve bunu yaşatmakla kendi değerlerini geliştirebilecektir.

1.5. MEDENİYET VE ŞEHİR HAYATI

Medeniyet kavramına bakıldığında "şehir" ve" şehre ait" anlamlarını görmekteyiz. Şehir kelimesi belli yasalara uyarak yaşayan halk anlamına gelmektedir. Bu kavram, günümüz Türkçesinde "uygarlık" anlamını taşımaktadır. [81] Şehir hayatı köy, kasaba gibi mesken yerlerini ifade eder. İnsanın toplum içindeki davranış biçimi yaşam şeklini oluşturur. Doğu toplumlarında yaşam şeklini örf, gelenek görenek ve dini ritüeller belirler. Batı toplumu, yaşam tarzıyla, Doğu toplumlarından bu noktada ayrılır. Sosyal yaşam normlarının ilerletilmesi konusunda dinlerin çok büyük rolü olmuştur. Din temelleri üzerine kurulan medenileşme mevcut toplumun ahlakıyla uyuşmadığında toplumlar geleneksel ve modern olarak kendini ikiye ayırır. Bu da bir nevi köy-kent çatışması doğurmuştur. Medenileşme yani şehirleşme toplumda kaçınılmaz bir durum olduğundan, özden ayrılmadan toplumsal normları uyarlamak bireyi de toplumu da geliştirecektir. Çünkü değişim temelinde özü devam ettirecektir. Sahip olunan değerlerde devamlılığını bu şekilde sağlayacaktır.

Medeniyet, şehir ve şehir hayatının insanı dolayısıyla toplumu nasıl bozduğunu İslam düşünürü İbn-i Haldun *Mukaddime* adlı kitabında şöyle dile getirmiştir: *"Şehir hayatında ihtiyaçlar ve talepler arttıkça pahalılık artar, devletin yıkılmaya yüz tutmaya başlamasıyla ekonomik düzen bozulur. Bunun sonucu olarak sosyal hayat yozlaşır, israf artar. İnsanlar böylece yasal geçim yollarından ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için yasal olmayan yollara başvururlar. Yalancılık, kumar, aldatma, hırsızlık, yalan yere yemin etme, vurgunculuk, karaborsa hüküm sürer. Ahlak ve namusa aykırı kötülükleri herkesin gözünün önünde hatta akraba ve yakınlarının yanında bile açıkça yapmaktan çekinmezler. Cezaya çarpılmaktan kurtulmak ve korunmak üzere çeşitli hile ve aldatma çarelerini bulma hususunda gayet usta olurlar. Çirkin işler bunlar için bir âdet ve karakter haline gelmiştir. Şehir, çirkin ve kötü ahlaklı aşağı adamlarla çalkalanır. Devletin terbiyesinde yetişenlerin çoğu, atalarından edep öğretilmemiş olanların hali*

---

[81] Doğan, 750.

dahi böyledir. Aynı çevrede ve bir arada yaşama bunların ahlakını da bozmuştur. İnsanlar ancak güzel ahlak ve fazilet sahibi olmaları ile birbirinden ayrılırlar. Bir kimsenin ahlakı çirkin ve pis nesnelerle kirlenirse nesep temizliği ve atalarının iffet ve şerefleri ona fayda vermez.''[82]

Bu medenileşmenin kirli penceresidir. Çünkü ahlak artık maddesel temelle şekillenmiş dinden uzaklaşmış, öz değerlerden kopmuştur. Öz değerlerin ileriye taşınması söz konusu olmaktan çıkmıştır. Bu ahlak anlayışı kültürü beslemediği gibi medenileşmeyi de İbn-i Haldun'un ifadesindeki "bedevilikten" kurtarmamaktadır.

Şehirleşmenin her zaman bu türden olumsuz sonuçları olmakla beraber Peyami Safa medenileşme olarak anlattığı Avrupa'nın medeni tekâmülünde şehirleşmeye vurgu yapar. Yunanın zekâsından, Romanın yönetim anlayışından ve Hristiyanlığın ahlâk yapısından sudur eden Avrupa'nın, Atina-Roma sitesini açık şehirler medeniyetine yükselttiğini, dolayısıyla Avrupa medeniyetinin büyük şehirlerin mahsulü olduğunu ve bundan dolayı Avrupalılaşmayı her şeyden önce yerleşik ve düzenli yaşamayı ihtiva eden 'siteleşmek' olarak anladığını söyler.[83]

Yoğun nüfuslu şehirleşmeyi önemseyen yazarımız şöyle der: *Garp kültürünü yapan şey sitenin büyük şehir halinde tekâmülüdür. Bunun için Türk düşüncesinin bütün ilminde ve sanatında riyazileşmesi, Türk cemiyetinin siteleşmesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu ihtiyacı kökünden hissettirecek içtimai tazyiki artırmak için site ananesinin vücuda getirdiği büyük nüfus kesafetine muhtacız. Süratle endüstrileşen Türkiye, büyükşehirler etrafında bu kesafeti er geç yaratacaktır. Fakat sitenin teşekküllü ve göçebelik ananesinin yıkılması için kesafet bir tek ve kâfi şart değildir. Bu kesafetin büyük tarih hatıralarını canlandıran bir kültür muhiti ve kültür vahdeti içinde bulunması da lazımdır. Şehircilik alelade bir kalfa ve teknisyen görüşünü kat kat aşan bir tarih ve kültür görüşüne yükselmezse, imar edilecek şehirlerimiz, kuru kalabalıkla dolu kübik taş yığınlarından ibaret kalır. Çünkü eski siteyi ve modern büyük şehri vücuda getiren şey, evlerinden, apartmanlarından, resmi binalarından, yollarından, asfalt caddelerinden çok evvel onun içini dolduran büyük sanat ve kültür humması, tarihi hatıralarıdır.* [84]

---

82 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, II, 508.
83 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* 135.
84 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 136.

Yazarımız şehirleşmeyi ve bu şehirlerin ruhunu sanat ve kültür çalışmalarıyla bezemeyi medenileşme için gerekli görmektedir.

1.6. MEDENİLEŞMENİN GEREKLERİ VE ÖLÇÜSÜ

1.6.1. Kurumsal Gelişmişlik Düzeyi

Bir toplumun medeni olarak tanımlanma süreci devletin kurumsallaşma aşamalarını takip eder. Bunun nedeni medeniyet kavramının iktidar gücünü kullanmadan ve şiddete gerek kalmadan sürdürülebilen bir ortak hayat alanı olarak tarif edilmesidir.

Şiddetin mutlak biçimde devlete ait olduğu anlayışını benimseyenler, şiddet ögesini dışlayan çatışma şekillerini, davranış normlarına dâhil etmeye başlamaktadır. Ona göre Batı, medeniyet yapılarının Batı dışındaki topraklara doğru yayıldığı bir eklemlenme ağının bir üst tabakası ve merkezi olma eğilimindedir ve Batılıların ayırt edici ve üstünlük sağlayıcı işaretidir. Elias, nihai olarak Batının medenileşme sürecindeki başarısını; iş bölümü, vergi sistemi ve güvenlik için kullanılan caydırıcı güç, geniş coğrafyaları ve büyük insan kitlelerini ilgilendiren karşılıklı bağımlılık ve rekabetin oluşturulmasına bağlar. Avrupa'yı medenileşme hususunda özel ve eşsiz kılan dünya tarihinde hiç olmadığı kadar kurumsal düzenleri olduğunu söyler.[85] Çünkü zaruri ihtiyaçların şekillendirdiği günlük yaşam, kendini sisteme bağlı hale getirmiştir. Bu büyük çoğunluk ve büyük iş planı Batı'yı uzaktan görkemli ve üstün göstermektedir. Peyami Safa'nın Avrupa medeniyetinin büyük şehirlerin mahsulü olduğunu söylemesi, Avrupalılaşmayı riyazîleşmek ve siteleşmek olarak görmesi"[86] aslında medenileşmek için devlet dediğimiz güçlü kurumsal yapıyı istemekle eşdeğerdir. Yazarımız, toplumların medenileşme başarısı kurumsallaşma başarısı oranında gerçekleşeceğini düşünmektedir.

1.6.2. Bilimsel Gelişim Düzeyi

Bilim ve bilimin sonucunda ortaya çıkan buluş ve icatlar medeniyetin tekâmülünde şüphesiz ki temel dayanaklardan biridir. Bilimin engellendiği yerlerde

---

85 Krieken, R.V., Elias, N., "Key Sociologists", [Anahtar Sosyologlar], Routledge, New York 2005. Berrin Koyuncu Lorasdağı, Halil Onur, "Avrupa Merkezcilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Norbert Elias ve Cemil Meriç", *Doğu Batı,* (29), İstanbul 2004, 242-248.

86 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 135.

medeniyet karanlığa gömülmüştür. Bilim ve medeniyet tarihi araştırmalarının birçoğunda tüm millet ve kültürlerin birtakım bilimsel buluşları veya uygarlık ögelerini kendilerine mâl ettikleri ve bunu milletlerarası sahada uygarlıklar yarışının önemli bir üstünlük emaresi olarak değerlendirme taraftarı oldukları görülmektedir. Bir takım buluşlar veya bilimlerin gelişmesinde basamak olarak kabul edilen çabalarla alakalı öncelik olarak kendine rol biçme, önemli bir propaganda aracı şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bilimsel buluşların ve medeniyet unsurlarının uzun insanlık tarihinin ortak birikimlerinin bir yansıması olarak karşımıza çıktığı aşikârdır. Ancak tarih boyunca batılı-doğulu, kuzeyli-güneyli, şehirli-köylü, kısaca "ben ve öteki" sorunu, her zaman, varlığımızın ve insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olagelmiştir. Son yüzyıllara damgasını vuran önemli bir örnek olmak üzere Batı dünyasının, Rönesans sonrası elde ettiği önemli sonuçlara bağlı olarak bilimin ve medeniyetin kökenini Yunan ve Roma kültüründe görme meyli burada hatırlanabilir. M. Bracke'nın "Greko-Romen medeniyetinin içinde yaşıyoruz. Bizim için başka medeniyet yoktur. Greko-Romen medeniyeti bizim için tek medeniyettir."[87] sözleri bu durumu en güzel yansıtan örneklerden sadece birisidir.

Bu kabulün tabiî bir neticesi olarak karanlık bir çağ diye nitelenen "Orta Çağ" henüz tam olarak değerlendirilmemiş ve ideolojik yaklaşılmış bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunan uygarlığını, Batı uygarlığının temeli olarak gören bazı bilim adamları, Orta Çağ'ı taşıdığı birtakım temel sorunlardan dolayı uygarlığın duraklaması olarak yorumlamışlardır. Onlara göre eğer insanlık Antik Yunanlıların izinden yürüyebilmiş olsaydı uygarlığın ilerleyişi çok daha hızlı olacaktı. Hâlbuki objektif bir biçimde yapılan bilim tarihi çalışmaları ve daha dikkatli değerlendirmeler, durumun böyle olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bilimsel ilerleyiş geçmişten tamamen kopuk olamaz. Bilim tarihine bakıldığında bilimin bugünkü ileri seviyede oluşunun Orta Çağ'daki bilimsel faaliyetlerin ve daha önceki dönemlerden itibaren süregelen birikimin sonucu olduğu rahatlıkla söylenebilir.[88]

İdeolojik yaklaşım, İslâm dünyasındaki bilim tarihi çalışmalarında da görülmektedir. Bu gerçeklik, İslam âlimlerinin dilinden, Hakimî'nin şu görüşleriyle

---

[87] İhsan Kurt, *Bilim Tarihinde Keşiflerin İçyüzü*, Mikro Basın Yayım Dağıtım, Ankara 1990, 6.
[88] Nejat Bozkurt, *Eleştiri ve Aydınlanma*, Say Yayınları, İstanbul 1994, 131-135.

şöyle ifade ediliyordu: *"İslâm dünyasının bir ucundan öbür ucuna değin her yerde aynı devinimle ilim ve bilgi yayılıyordu. Siyaset, tabiat, tıp gibi alanlarda sürekli İslâm dünyasında, o günkü uyuyan dünyada ilim, bilim, fikrî aydınlık ve düşünce yüceliğinin cazibesi herkesi sarıyordu. İslâm'ın ayak bastığı her ülkede ondan önce ilim edinimine ilişkin bir şey kalmamıştı."*[89]

1.6.3. Müspet İlimler ve Din

Din ile ilgili Peyami Safa'nın dikkat çeken görüşlerinden biri de din ile müspet ilimler arasındaki ilişki ile ilgilidir. O, din ile müspet ilimler arasında bir aykırılığın bulunmadığı tezini savunmaktadır. Tezin doğruluğunu ispatlamak için de müspet ilimlerin ve tekniğin beşiği sayılan Amerika ve Avrupa'da dinî hayatın çok "derin bir vecd" halinde yaşandığını belirtmektedir. İlim ve teknikte çok ileri bir örnek olan Amerika'da kilisesiz yolcu vapuru bulunmadığını ve bütün Avrupa'da kilisesiz üniversite, semt ve mahalle olmadığını, bütün mabetlerin dolup taştığını belirtmektedir.[90] Öncelikle bir insanın dini hayatla irtibatını ve din mefhumuyla ilişkisinin nasıl olduğunu anlamak için o insanın dini yaşantısını ve inancını araştırmak gerekir. Bu nedenle, Peyami Safa'nın inancının nasıl tekâmül ettiğini açıklamak gerekebilir.

"Maneviyatçı idi ruhun ölümsüzlüğüne inanıyordu. İnsanın kendi kendisini aşan bir ilahi nizamın tezahürlerinden biri olduğuna, gayesinin fani hayatın idamesi endişesinden ibaret kalmaması lazım geldiğine kani idi. Bazı kitaplarında, hele 'Matmazel Noralia'nın Koltuğu' isimli romanında mistik bir hava hâkimdir. Hayatı boyunca madde ile mananın, beden ile ruhun münasebetlerini anlamaya ve anlatmaya çalıştı. Sadece maddenin gerçek ve değerli sanıldığı beşeri nizamların sakatlığını ifade etti. Maddi hayatımızı tanzim eden ilmin lüzumunun müdafaa ettiği kadar manevi hayatımızı tanzim eden dinin lüzumunu da müdafaa etti. Batı ilim adamlarının din hakkındaki müspet görüşlerini nakletmekten çok hoşlanırdı. Dinsiz bir cemiyetin yaşama gücünden mahrum kalacağını söylerdi. Doğruluğuna inandığı fikirlerin müdafaasından, milleti için zararlı gördüğü her tehlikeli cereyana karşı kıyasıya dövüşmekten asla yılmamıştı. Diğer bütün vasıflarının yanında ve hepsinin üstünde

---

[89] M. Rıza Hakîmî, *İslam Bilim Tarihi,* trc. Hüseyin Arslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, 47-48.

[90] Safa, *Din İnkılap İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, 20.

katıksız bir milliyetçi idi. Milliyetçiliğin, hele biz Türkler için, vazgeçilmez bir varlık şartı olduğuna inanıyordu[91]*"*

Yeni nesillere verilecek dinî eğitimin laikliğe aykırı olmadığını belirten yazara göre başta Amerika olmak üzere birçok laik ülkede devlet başkanları İncil üzerine yemin eder. Mahkemelerde İncil'e el basmayanların şahitliği makbul değildir ve okullarda din öğretimi mecburidir.[92] Dolayısıyla ülkemizde Batı ile temasın sonucunda yaşanan hızlı toplumsal değişmelerden kaynaklanan dinî ve ahlaki çözülmelere karşı milli ve manevi değerlerimizi ön plana çıkaran bir eğitimin şart olduğunu düşünmektedir.[93] Yazarımız, Amerikan çocuklarının resmi okullarda din dersi almadığını çünkü bu okullara çok çeşitli din ve mezheplere mensup çocuklar gittiğini, Birleşik Amerika'da okulların hususi olduğunu ve çoğunda din öğretimi yapıldığını, bu okullarda yalnız din dersi terbiyesi verildiğini anlatır.[94] Amerika'dan yola çıkarak Türkiye'de din öğretimi konusuna değinen Peyami Safa şöyle demektedir: *Türkiye'de din okulları açabilecek bir teşkilat yoktur. Olmadığı için Türk okullarında din öğretimi elbette yapılmalıdır. Türk ve Müslüman çocuğu din bilgisini nereden alacak? Yobazlardan mı? Devletin kontrolü altında modern okullarımızda mı?*[95]

Belli ki Peyami Safa, resmi din öğretiminin toplumları hurafelerden kurtararak bilim ve aklın yolunda ilerlemeyi sağlayacağını düşünmektedir. Avrupa'dan da örnekler veren Peyami Safa din hürriyetinin genişletilmesinde yeni nesillerin maneviyatı öğrenmesinde laikliğe aykırı bir durum olmadığını düşünmektedir.

1.6.4. Mimari Estetik Düzeyi

Bir medeniyetin en önemli kodlarından birisi de şüphesiz ki mimarisidir. Dikkatlice bakıldığında mimari, toplumun inanç yapısını da yansıtmaktadır. Konunun ana eksenini oluşturan din ve medeniyet ilişkisi bağlamında İslam ve Batı medeniyetlerini değerlendirdiğimizde İslam mimarisi derin bir tevhit inancının varlığını bize haykırır gibidir. Camilerin yönü kıbleye doğru bakar, minareler bir ve yüce olan Allah'ı hatırlatır. İslam dini ve medeniyetini yüzyıllar boyunca hâkim olduğu

---

[91] Galip Erdem, *Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Mektuplar,* Ötüken Neşriyet, İstanbul 2012, 56.57.
[92] Safa, *Din İnkılap İrtica*, 32.
[93] Safa, 39.
[94] Safa, 153.
[95] Safa, 156.

toplumların yaşadığı yerlerde Budizm'e veya Hristiyanlığa ait ibadet yerlerine rastlanmaması medeniyet farklarında mimarinin yerini göstermektedir.

İslam mimarîsi malzemeyi olduğu gibi, niteliklerini inkâr etmeden ve önemine aşırı bir vurgu yapmadan, neyse o olarak kullanır. Benzer düşünceler, teknoloji kullanımında da gözlemlenebilir.[96]

İslâm mimarîsi, olağanüstü teknolojik bir başarıyı, örneğin bir yapının olağandışı bir aydınlığa kavuşturulması gibi bir şeyi amaç edinmez. Aksine, İslâm'da teknoloji, sadece kendi önem hiyerarşisine göre gerçek ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılır. Bu, malzemelerin kullanımında İslâm mimarîsinin hâkim bir özelliği olan "teknik"e karşı tabii bir tutumu temsil eder. Tahta ile taş yahut maden ile çini gibi farklı malzemelerin bir arada kullanılmasında amaç, basit ve ilkel zıt ifadeler yaratmak yerine, birbirine saygılı güzellikleri, bireysel güzellikleri vurgulamaktır.[97]

İslam mimarisi bir "irade" yahut "kudret" sembolü değildir. Başka bir deyişle, bir fetiş (şirk) nesnesi haline gelmemiştir. Makineyi, verimliliği, konforu, tekniği, malzemeyi, insanı kurtaracak temel ilgi alanları zannetme ve öze erişim amacıyla başvurulan epistemolojiye dayalı rasyonalizm ve deneycilik yönündeki fetişisttik yaklaşımları reddeder. Kararların ürünü olarak yalnızca maddi, teknolojik ve bio-sosyal varlık düzeyleriyle sınırlı olan bir bina, teknolojik muvaffakiyetlerin bir ürünü olmaktan öteye geçemez ve bir mimari eser hüviyetini kazanamaz. Çünkü mimari, varlığın bütün yönlerini kucaklayan bir disiplindir. İnsanın çevresini biçimlendirme çabasının ürünüdür.[98]

İnsanın çevresini biçimlendirme çabası, güzel ve hoş görünümü "tezyinilik" adıyla dinden alarak mimariye dönüştürmüştür. Dolayısıyla insan, bu güzel ve hoş olanı medeniyetine aktararak ait olduğu medeniyetin gelişim düzeyini arttırmış ve özgün mimarisini oluşturmuştur. İslam medeniyetinin mimari ve sanatıyla özgün ve gelişmiş olduğunu aşağıdaki cümlelerden daha iyi anlayacağız. *"Mimari, beşeri çevrenin bütünüyle yani varlığın bütünüyle alakalı problemleri çözen bir sanattır. Zira İslâm'daki tezyinîlik, aşkın (transcendental) kozmolojik idrakin objektif varlık üzerine inşa edilen dünya üzerine yansımasıdır. İlave alabilen kümülatif birliği oluşturan aşkın,*

---

96 Seval Akbıyık, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2006, 53.
97 Turgut Cansever, *İslamda Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 16-17.
98 Cansever, *İslamda Şehir ve Mimari* 16-17.

tezyini tektonikler İslâm mimarisi ve sanatının üslup özellikleridir. Renkli, aydınlık ve ümit vâr ifadesiyle İslâmi tezyinilik, İslâm'daki Rahman, Kadir-i Mutlak, her yerde hazır ve nazır ve her şeyi bilen (Alim) Allah telakkisinin yansıması olan zevkli bir niteliğe sahiptir. Bu zevkli niteliğiyle İslami tezyinîlik benzersiz bir ilahi güzellik ve sükûn duygusu geliştirmiştir. Çağlar boyunca bunun insanlık tarihinde başka bir örneği de yoktur.''[99]''

İslam mimarisini biraz açıkladıktan sonra Peyami Safa'nın romanlarındaki mimari yapıyı dikkate alarak nasıl bir Doğu-Batı çatışmasını anlattığını göreceğiz. Romanlarında genelde modernizmden uzak semtleri kullanan yazarımız, genelde zengin bölgelerde yaşayan insanların nasıl gelişen mimariyle birlikte yozlaştığını da bizlere göstermiştir. Zamanla mimarileşme adı altında o büyük yapılardan uzaklaşıp ailelerin nasıl daha ufak bir yaşama hapsolduğunu, nasıl yalnızlaştığını göstermeye çalışmıştır aslında. Büyük aile olarak nitelendirdiğimiz o birkaç neslin bir arada yaşadığı evlerin zamanla bitip yerine apartman dairelerine geçişi, daha küçük bir yaşama hapsolunduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Peyami Safa'nın *Fatih -Harbiye* romanında Fatih ile Harbiye semtleri arasında gidip gelen Neriman'ın gözünde iki ayrı semtten daha çok iki ayrı medeniyetin arasında yolculuk anlatılır. Burada Fatih ve Harbiye semtlerinin hayat tarzları, kadına bakışları ve farklı kültürlerin yanı sıra mimari yapıları ve dekor farkları da dikkatlere sunulmaktadır. Medeniyet çatışması yaşayan Neriman, yapılardan etkilenir. Batılı insanların bizden farkını, dünya görüşünü ve onların yaşam şekillerini mimari yapılarına yansımaları üzerinden anlamaya çalışır. Neriman kendi kültürel değerleri ile Batı medeniyetini temsil eden değerler ve unsurlar arasında çatışma yaşar. Bu çatışma, romanda Fatih ile Beyoğlu'nun karşılaştırılması şeklinde yansıtılır. Doğu-Batı çatışması anlatılırken bu iki muhit; insanları, gelenek ve görenekleri, hayat tarzı, milli değerleri, musikisi, mimari yapısı, evlerin şekli ve yapısı, kadın algısı ve ahlâk anlayışı gibi yönlerden aralarındaki farklar ortaya konmaya çalışılarak özellikle mimarinin, medeniyetlerin görünen yüzü olduğu vurgulanır. Yazarımız, iki farklı medeniyeti betimlerken mimari farklılıklardan bahsetmeden geçmez.

[99] Cansever, 61.

Romanın başkahramanı Neriman'ın yolculuğunu geçirdiği Fatih-Harbiye tramvayı iki uygarlık arasında kurulan bir köprü vazifesinde olduğunu daha önce söylemiştik. Burada biz dikkatleri mimariye çekeceğiz. Fatih doğu, Harbiye ise batı medeniyetini temsil etmektedir. Bu tramvayın yalnız iki semt arasında değil aynı zamanda Doğu-Batı medeniyetleri arasında köprü konumunda olduğu ve yapılan yolculuğun da bir medeniyetten diğerine yolcuk gibi olduğu görülmektedir. Neriman; iki uygarlık, iki kültür, iki yaşam şeklinin etkileşimini sağlayan olarak gösterilen aracı karakterdir. Bu yol, Neriman'ın gözünden Türk insanının geçirdiği değişimi gözler önüne sermesi açısından önemlidir. "Neriman'ı bir köprü gibi kullanarak iki medeniyet, iki kültür, iki hayat tarzı, iki kadın anlayışı, musiki, mimari ve dekor arasındaki tezadı ortaya koyar."[100] Ziya Bakırcıoğlu'nun da vurguladığı gibi yazarımızın medeniyetin belirleyici özellikleri ya da öteki medeniyetlerden farklarını ortaya koyması açısından mimariyi önemsediğini görüyoruz.

Neriman'ın mezarlıklar hakkında söylediği; *"Allah aşkına bak! Dedi, yol üzerinde mezarlık olur mu? Koskoca cadde… Ortasında mezarlık… Mezarlıklar arasında yaşıyoruz"*[101] sözü bize, mimarinin yanında çevre görüntüsünü de önemli kılmaktadır. Batı hayranı olan Neriman'ın, Doğu'nun peyzajını beğenmeyerek peyzajın da medeniyetin ayırıcı kodu ve ölçüsü olarak önemsediği görülür. Batı hayranı Neriman, önce kendinden sonra da muhitinden nefret etmektedir: *"Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar, çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softama kulesi adamlar oturuyorlar (...) Sonra dükkânların hali nedir? Adım başı aşçı ve kahve (...) Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi (...) her camekân çiçek gibi. En adi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher görünüyor. Sonra halkı bambaşka."*[102] gibi cümleler yazarımızın mimari estetik görüşünü ve medeniyet için mimari estetiğin önemini ortaya koymaktadır.

Burada yazarımızın üzerinde durduğu yapıların mimarisi ve yaşanan çevrenin peyzajıdır. Yazar bu hususta Neriman karakteriyle Batılılaşma ölçüsü koymaktadır. Fatih, eski bir mabet gibidir. Harbiye ise bunun tersine; dükkânlarındaki tertip,

---

[100] Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001, 102.
[101] Safa, *Fatih-Harbiye*, 28.
[102] Safa, *Fatih-Harbiye*, 26.

insanlarındaki zarafetle karşımıza çıkar. Fatih semti Doğu Medeniyetini, Harbiye semti ise Batı Medeniyetini temsil ederken aralarındaki mimari ve peyzaj farkı gösteriyor ki bu iki unsur, yazarımız tarafından medenileşmenin bir ölçüsü olarak aktarılmıştır.

1.6.5. Teknik ve Kültürel Gelişmişlik Düzeyi

Gelişmişlik tekniğin, teknik bilimin, bilim de aklın ürünüdür. Medeniyet de bu üç unsurun yanı sıra inanç ve kültürün ürünüdür. Aklın ürünü olan bilim çalışmaları ürünlerini teknolojiye verir, teknoloji de medeniyete mal eder. Bunun bize gösterdiği şudur ki aslında medeniyet, insanları daha iyi şartlarda yaşatmak, daha iyi bir yaşam şekli sunabilmek için yapılan teknik ilerlemelerdir. Dolayısıyla teknik gelişim düzeyi, medeniyetin önemli bir göstergesi olarak kendini gösterir. Konuya böyle bakıldığı zaman anlaşılacağı gibi medeniyet bir ulusa bağlı değildir. Medeniyet, kültürün ürünü ve bu ürünün toplumdaki pratize olmuş, tecrübe sahasına inebilmiş uygulama sonucu olduğu için önce kültür sonra medeniyet sıralaması öncelik sonralık durumunu oluşturur.

Aralarındaki bu yakın ilişki gösterir ki, kültür ile medeniyet sürekli ve aktif bir etkileşim halindedir. Çünkü insan zekâsı ve faaliyetlerinin ürünü olan kültür geliştikçe medeniyetin tekâmülüne zemin hazırlar. Başka bir ifadeyle yeniliklerle şekillenen kültür teknolojik buluşların canlılığıyla birikim oluşturarak ürünlerini medeniyete aktaracaktır. Bu birikimi süreç içerisinde bünyesine alan medeniyet de değişerek gelişmiş olur. Yani teknolojideki buluş ve yenilikler kültür ve medeniyeti şekillendirmiş olur. Meselâ, eskiden her toplumda, o toplumun maddî kültür yapısına ve yaşayış tarzına uygun giyim kuşam şekilleri, barınaklar, banyo yapma, çamaşır yıkama, yemek pişirme usulleri bulunurken, bugünkü teknik gelişmeler ve moda, aradaki birçok ayrılıkları silerek onları, medenî imkânlar ölçüsünde ortak şekillenmelere bağlamıştır.

19. yüzyılda bazı düşünürler bilim, teknoloji ve sanayiyi medeniliğin ve medeniyetin ölçütü olarak görmüştür. Bu çerçevede diğer toplumların medenileşmek için Batılılaşması gerektiği söylenmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi; yazarımızın düşüncesi de bu yöndedir. Bu manada medeniyet kavramı, Avrupa merkezli Batı ile özdeşleştirilmiştir. [103]

---

[103] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 71.

Tekniği batıyla batıyı da medeniyet ile özdeşleştirerek değerlendiren yazarımız, döneminin önemli tartışma başlığı olan batılılaşma için teknolojiye önem verir. Peyami Safa'ya göre batılılaşma, teknolojinin imparatorluğa aktarılmasından ibaretti. Ancak çok kısa bir zaman sonra Osmanlı bürokratlarınca hazırlanan sefaretnamelerde ve seyahatnamelerde Batı'nın her alanda üstün olduğuna işaret ediliyordu. Böylece Batılılaşma sadece teknoloji transferi ile sınırlı kalmadı. Her alanda görülmeye başlanan değişim yeni silahların geliştirilmesi, yeni eğitim kurumlarının kurulması ve şehirlilerin kıyafeti ile kendisini gösterdi. Bu değişimler kendi toplumsal gerçekliklerinin dışında, üstelik onunla çatışan bir seçkinler grubu meydana getirdi. Tanzimat benzeri bir siyasal hareket ancak bu seçkinler grubunun yönetime gelmesi ile mümkün oldu.[104] İleriki zamanlarda tartışıla gelen medeniyet mefhumuna çok farklı manalar yükleyenler olmuştur. Yazarımız bu buruma dikkat çeker; asgâri iki mana verildiğini, herkesin bu mefhumla Garp medeniyetini kastettiğini bir kesim için batı medeniyetinin yalnızca iyi metot ve ileri teknikle var olduğunu söyler. Bu arada Osmanlı'da Garp hayranları ve İslâmcıların aynı fikirde olduklarını da hatırlatır.[105]

Teknik ve teknolojinin önemini vurgulayan Peyami Safa, batılılaşmayı kültürlü olma şartına bağlar. Batılılaşma hareketinde kültürsüz hiçbir şey olmayacağını vurgular. Peyami Safa teknik üzerine yazdığı yazılarda, tekniğin gerekliliği üzerine ihtilafın olmadığını ifade eder. Köylüye varıncaya kadar herkes onun mahiyetini, lüzumunu ve ehemmiyetini bilir. Tekniksiz elektriğin yanmayacağını, motorlu vasıtaların ve traktörlerin işleyemeyeceğini, tekniksiz hatta ekmek yenmeyeceğini bilir. En geri toplumlarda bile tekniğin tanrılaştığı bir devirdeyiz. *"Türkiye'de teknik sevgisi, bir çeşit makine aşkı halinde, yalnız şehirlerde değil, en tenha dağ başlarını sarmıştır ve bu, kalkınmak için şahlanan bir millete ilerleme hamlesi veren hayırlı bir sevgidir."*[106] diyerek teknik gelişmenin medeniyet için önemli bir dayanak olacağına vurgu yapar. Türkiye'nin medeni ilerlemesi ve kalkınmasını batılılaşma ile gerçekleştireceğine inanan yazarımızın, bu konuda duyduğu heyecandan ve tekniğe yönelişi bir ilerleme hamlesi ve sevgisi olarak nitelemesinden yola çıkarak "ne kadar teknik, o kadar

---

104 Şükrü Hanioğlu, "*Türkçülük", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 1387.
105 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 71.
106 Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 277.

medeniyet" dediği sonucuna varabiliriz. Teknik gelişim düzeyinin medenileşme düzeyini gösterdiği şeklinde de anlayabiliriz.

Bununla beraber yazarımız tekniğin varlığını kültüre bağlayarak şöyle der: *"Fakat kültürsüz teknik olamayacağını, kültürsüz hiçbir şey, hukuk ve ahlak, sanat ve güzellik, medeni bir toplum düzeni olamayacağını herkes bilir. En zeki devlet adamlarımız bile bazen bunu unuturlar. Halkta, hükümette hatta münevverde bir kültür korkusu bile vardır. Zihin yorucu, karışık lüzumsuz bir faaliyet şeklinden kaçar gibi, kültüre karşı saygı ile karışık bir çekingenlik duyulur."*[107]

Tekniğin lüzumunu anlamak kolaydır. Çünkü tekniğin maddi nimetleri bir çocuğun bile idrak edebileceği kadar açıktır. Fakat onu ve her şeyi yaratan kültür, elektrik gibi yanmaz, otomobil gibi yürümez, asansör gibi inip çıkmaz, tayyare gibi uçmaz. Yanar da yürür de uçar da yükselir de fakat gözle görünmez. Anlaşılması için yaşanmış bilgilerin dolgunluğu lazımdır. Bir sürü işlerle yüklü günlük hayatının bir iki saatini kültür eseri ve dergisi okumaya ayıran kaç kişi vardır? Bunu her sabah yüzünü yıkar ve tıraş olur gibi vazife edinmeyenler arasında kendini münevver sananlar pek çok, sahici münevver hiç yoktur.[108] diyen yazarımız kültür eserlerinin okunmasının kişi, toplum, kültür ve medeniyet için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

O, "Biz, kültürsüz bir teknik kalkınmanın mümkün olabileceğine inanmış saf insanlar mıyız? Biz, kültürün sadece okullarda elde edilmesine imkân olmayan, meslek şubelerinin ve bütün memleketin havasını dolduran evrensel bir ışık olduğunu anlamamış, idrakinin gözü derin sebepler âlemine kapalı, yarım şuurlu mahlûklar mıyız? Nedir bu halimiz, baylar, bayanlar?"[109] ifadeleriyle teknik kalkınmayı kültürel ilerlemeye bağlamıştır.

1.6.6. Dinî Ahlâk

Peyami Safa için fert ve toplum için din olmazsa olmazdır. Dolayısıyla kültürler ve medeniyetler için de bu böyledir. Onun fikir dünyasının temel dayanağı dindir. Doğal olarak İslâmiyet'tir. Ancak genel olarak din mefhumu söz konusu olduğunda nesnel ve kucaklayıcı bir tavır ile ahlak felsefesi penceresinden bakar. Hüküm verirken deliller

---

[107] Safa, 277.
[108] Safa, 277.
[109] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 278.

vererek mantıki ispatı tercih eder. [110] 13 Ekim 1959 tarihinde Tercüman Gazetesinde yazdığı *Dinsiz Ahlak Mümkün müdür?* başlıklı makalesinde iyi terbiye almamış gençlerin çeteler halinde saldırgan bir tavır içinde olduğunu ve bu olumsuz tavırdan kurtuluşun en tesirli ahlak müeyyidesinin Allah korkusu olduğunu anlatır. [111] Zira dinsiz bir ahlak veya ahlaksız bir din onun için düşünülebilir bir durum değildir. Medeniyet dediğimiz zaman ahlak, din ve ilim olmak zorundadır. Bunların her birinin diğerlerine muhtaç olduğuna inanan yazarımız bunun için Einstein'ın *"İlimsiz din kör, dinsiz ilim topaldır."* sözünü çok defa dile getirir. Tıpkı İngiliz filozofu Bacon gibi, onun için de adalet, yönetim ve hazine ile birlikte devletin dört ana direğinden biri olan din sarsılacak ve güçsüz düşecek olursa o toplumda insanların işi Allah'a kalmıştır.[112]

Dinler mevcut sosyal yaşamı beğenmediği için daha iyisini sunma iddiasıyla ortaya çıkar ve kültürel yapıyı kemale doğru değiştirmeyi hedeflemişlerdir. Dini öğreti toplumun beğenisini aldıktan sonra toplumsal dokunun baş unsuru halini alır. Dolayısıyla cemiyetin diğer parçası haline gelen din hem ondan etkilenir hem de onu etkiler. Zira din, sanat ve ilimle birlikte cemiyetin kültür ve uygarlığının bina edilişinde manzumenin temel taşı rolünde bulunmaktadır. Dolayısıyla, İslam Doğu medeniyetine mensup olan toplumumuzun her türlü sorununun çözümü için dini, ananevi ve milli özellikte öneriler sunan Peyami Safa sanatının her safhasında din ve ahlak temelli metafizik işlemelerle karşımıza çıkmaktadır.

1.6.7. Dinî Anlayış

Çevresini hep tahlilî bir gözle görüp değerlendiren Peyami Safa'da otokritik ve otokontrol mekanizmaları bir hayli gelişmiştir. Din açıcından şüphe ve tenkit, *"Şüpheden doğmayan her iman piçtir."*[113] diyen Peyami Safa'nın başta gelen iki özelliğidir. Çocuk yaşlarından itibaren Allah'a daima inanmış fakat bu inancını hep kontrol altında tutmayı da bilmiştir. *"Benim imanım, şüpheye karşı adım adım kazanılmış bir dikkat, inceleme, tenkit ve bilgi zaferidir."*[114] diyen yazarın imanı sağlam temele dayanan, tahkiki seviyede akıl ve mantık desteğiyle elde edilmiş bir imandır.

---

[110] Safa, 39.
[111] Safa, Din İnkılap İrtica, 31
[112] Francis Bacon, *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1968, 8.
[113] Ergun Göze, *Peyami Safa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, yayınları, (750), Ankara 1987, 7.
[114] Peyami Safa, *Seçmeler*, Haz: Faruk K. Timurtaş - Ergun Göze, Bin Temel Eser Dizisi, No:42, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 69.

Sıradan, kulaktan dolma bilgi yüklemesi yoluyla kabul edilmiş bir inanç değildir. Onun din anlayışı ister alim olsun ister sıradan bir kul olsun önce tetkik etme sonra inanma esasına dayanır. Bunun tersi sırayla kabul edilmiş iman doğru bir iman değildir, skolastiktir.

Peyami Safa, körü körüne, araştırmadan ve yorumlamadan geliştirilen inanca her zaman karşı çıkmıştır. İlimle dinin arasında uzunca bir köprü kurmuş ve bu köprüyü romanlarında işlemiştir. Din konusunun insanların hayatında çok önemli bir unsur olduğunu vurgulamış ve din ve medeniyet konusunun ne kadar birbirinin içinde bulunduğunu bize anlatmaya çalışmıştır. Bu konudaki fikirlerini bize şu sözleriyle aktarmıştır: *"Fikirlerin sadece ilmi çemberi içinde kaldığımız müddetçe, dünya bize, düzgün bir nizam içinde, ebedi kanunlarla idare edilen bir mekanizma gibi görünür; fakat kâinatın doğumu ve ölümü öyle bir hududa dayanır ki orada bu tasavvurun değeri kalmaz. Onları anlamak için ilmin bilmediği ve dinin tefsir ettiği bazı gerçeklerin veçhelerini nazar-ı itibara almak lazım gelir."*[115]

Din unsurlarını sosyal hayat bakış açısından ele almış ve sosyal hayatın içinde dinin ne kadar önemli olduğunu, insanların düzgün ve güzel bir hayat yaşamaları için din kurallarından uzaklaşmaları gerekmediğini, ilim konusunu o değerleri kaybetmeden ele almaları gerektiğini savunmuştur. Kullandığı ana karakterlerin çoğuna dini bütünlüğü işlemiş ve aslında doğrunun din yolundan geçtiğini düşündüğünden, hayatın her alanında din konusunu güzelce işlemeye çalışmıştır. Her zaman din adamlarını övmemiş, *Sözde Kızlar* romanında din hizmetleri vazifesinde olan bir kişinin de dini yanlış anlayabileceğini vurgulamıştır.

Peyami Safa'ya göre ahlak ve din ayrılmaz, aralarında sıkı bir bağ bulunan iki unsurdur. Safa'ya göre ahlak sahibi olmak için dindar olmak gerekir. Ahlak ve din arasında sıkı bir bağ bulunduğunu düşünen yazar, bugün dünyanın bir ahlak buhranı geçirdiğini, teknikteki ilerlemeye karşın manevi değerlerin hızla aşındığını ve insan hayatından çekildiğini belirtmektedir. Bu durumun en büyük kurbanının ise gençler olduğunu düşünen yazar, *"Bütün dünyada 16 ile 20 yaş arasında, çoğu da uzun pantolonlu, saçları kesilmemiş ve dağınık, yayvan ağızlı ve laubali bir nesil türemiştir.*

[115] Safa, *Din, İnkilap, İrtica*, 20.

Çete halinde gezmekte, ellerindeki sopalarla gelene geçene hücum etmekte." olduğunu söyler.[116]

Din ile ahlak arasında kurduğu bu zorunlu ilişkiden yola çıkarak din kurallarının dışında yaşamanın sosyal hayatta ciddi bir boşluğa sebep olduğunu, yeni neslin "ahlak" denilen olguyu bütünleyemediklerinden dolayı birçoğunun yozlaşmış bir hayat sürdüğünü ifade etmektedir. Dinsiz bir toplum içinde yetişen çocukların asi, anarşik ve zevk tutkunu bir yapı içinde olacağını betimlemiştir. Romanlarında genelde, ahlaktan yoksun ve Batıya sadece sosyal özentisi olan gençlerin nasıl yozlaştığını, iyi ve güzel değerlerden nasıl uzaklaştığını anlatmaya çalışmıştır.

Bunlara örnek olarak *Sözde Kızlar* romanındaki Hatice karakterini verebiliriz. Din ve ahlaktan yoksun olan kızımız ailesinden uzaklaşarak Avrupai bir yaşam yaşamak için tüm tabularını yıkar ve sonucunda intihar ederek ölür. Tek hayali Avrupalı bir artist olmaktır. Bunun için bir erkeğin metresi olmaktan ve yasa dışı bir çocuk doğurmaktan kaçınmaz. Sonuç olarak hem bu yolda kimliğini yitirir ve hayatını verdiği erkek tarafından terk edilir hem de ıssız bir kasabada doğurduğu çocuk, sevgilisi tarafından öldürülür. Erkek kardeşi ise ailesinden uzaklaşır, kardeşinin yaşadıklarını öğrenerek delirir. İki kardeş yaşadıkları toplumdan memnun olmayan ve Avrupai bir yaşam içine girmek isteyen kişilerdir. Zevk düşkünü ve isyankâr yapı içerisindedirler. Ve sonuç olarak hayatları büyük bir hüsranla sonuçlanır. [117] Burada yazarımız, din ve ahlakın birbiriyle bağlantılı olduğunu ve tam anlamıyla birlikte yol aldığını, ahlakın hareket noktasının din olduğunu vurgulamıştır.

1.6.8. Düşünce

Peyami Safa'nın düşünce şeklinin genelde muhafazakâr bir yapıda olduğu göze çarpar. Dine ait olan her düşüncenin eleştirildiği, gerici ve irtica olarak adlandırıldığı bir dönemde yaşayan Peyami Safa, savunduğu muhafazakârlığın hiçbir şekilde gericilik olmadığını ve ilericiliğe engel teşkil etmediğini her söyleyişinde belirtmiştir. İrtica, gericilik, ilericilik, yobazlık, modernlik gibi kavramların bolca tartışıldığı bir ortamda onun, muhafazakâr düşüncenin yobazlık olmadığı vurgusu belirginleşir. Peyami Safa, muhafazakârlık ve irtica arasındaki ayrımı belirtmeye çalışır. Ona göre muhafazakârlık

[116] Safa, *Din, İnkilap, İrtica,* 32
[117] Safa, *Sözde Kızlar*, 169.

ile irtica çoğu zaman karıştırılarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Halbuki ikisi birbirinden çok farklı mefhumlardır. Muhafazakâr düşüncenin gerici hareketlerden farkını anlatarak kendisinin gericilik ve yobazlıktan uzak bir düşüncede olduğunu anlatma uğraşı dönemin birçok muhafazakâr düşünürün tavrı olarak Peyami Safa'nın kendisinde de görülür.

O sadece tüm gelişim hareketleri ve özellikle Batılılaşma hareketinin dinden ve ahlaktan uzaklaşmadan beraber yürütülebileceğini savunur. Medeniyetin, Batının görsel görüntüsünü almadan teknoloji alanında gelişmelerini benimseyerek daha iyi bir medenileşme örneği göstereceğini savunur. Hiçbir zaman bağnazlıktan yana olmamış ve genelde şüpheci bir kişiliği olduğunu ve doğruyu bulmak için araştırmak gerektiğini savunmuştur. Peyami Safa muhafazakârlığı yaşarken din yobazlığının her medeniyette aynı olduğunu şu şekilde dile getirir: "Doğu yobazının sahip olduğu kafa yapısı, beyin yapısı, ruh ve zekâ yapısı Batı yobazınınkiyle aynıdır. İki tarafın yobazı birdir. İkisi de muarız fikir kutbuna karşı müsamahasızdır, azgındır, akıl ve bilgi planına ait bir meseleyi kin ve ihtiras planına nakleder, kızar ve saldırır, fikir çatışmalarını sokak nümayişleri, hatta kanlı meydan kavgaları halinde soysuzlaştırmak gayretindedir."[118]

Savunduğu tüm düşünceler içinde hiçbir şekilde yobazlığı doğru bulmamış, sadece dinin güzelliklerini görerek sabit düşüncelerden uzak olarak ele alınmasını savunmuştur. Din, medeniyet ve ilim yazılarında her zaman dinin ilerlemeye engel olmadığını savunmuştur. Çünkü dünyanın en büyük iki medeniyetinden birinin İslam diğerinin Hristiyanlık olduğunu yazmıştır. Kendi döneminde, yurt dışında birçok iktidar partisinin dindar insanlardan oluştuğunu göstermeye çalışmıştır. Geçmişte dinin en büyük savunucuları din adamları olarak görülse de artık birçok bilim adamı dinin önemini anlamış, din ve tekniğin beraber yürümesi gerektiğini anlatmışlardır.

Medeniyet kavramının ülkemize girişiyle birlikte medeniyet konusunun tamamıyla yanlış anlaşıldığını ve tüm gelenek ve göreneklerimizden ve din eğitimlerimizden uzaklaşarak sadece Batının ahlaksal boyutuna medeniyet kavramını yükleyerek ele aldığımızı ve bu konuda ciddi ahlaksal yozlaşmalar yaşadığımızı bize göstermiştir. Birçok romanında (*Sözde Kızlar, Fatih - Harbiye, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*) Batılılaşma hareketinin sadece görsel olarak ele alındığını sosyal hayatın içine

---

[118] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 281.

hızlıca ve edepsizce yayıldığını bize göstermiştir. Kullandığı karakterlerin Batılılaşma adı altında zevklerine yönelik hareket ettiğini özellikle kadınların medeniyeti gözleriyle anladıklarını bize göstermiştir.

Peyami Safa'ya göre modern düşünce önemlidir. O da muhafazakârlıkla elde edilebilir. 19 Nisan 1961 tarihinde *Düşünen Adam Dergisinde* "Modern Adam Üzerine" başlıklı yazısında muhafazakârlık ve modernlikle ilgili düşüncesini belirterek aslında medeniyet için düşünce yapısının önemini göstermektedir. Ona göre gerçek anlamda modernleşme, geçmişin birikimi üzerine ilerleyen bir modernleşmedir. Gerçek anlamda modernleşmeyi, modern adam tanımı üzerinden yapan Safa'ya göre, modern adam, üç zaman diliminde yaşamasını bilendir. Modernliği bugüne münhasır olmadığı için devamlıdır. Geçmişi, bugünü ve yarını aynı ölçüde temsil eder. Modern olduğu kadar muhafazakâr muhafazakâr olduğu kadar da inkılapçıdır. [119]

Döneminin önemli düşünce konularından birisi olan modernleşme konusu Peyami Safa'nın ilgisini çekmiştir. Bu hususta dindarlık ve muhafazakârlık dairesinde fikir beyan etmiştir. Modern olduğu kadar muhafazakâr, muhafazakâr olduğu kadar da inkılâpçı olmuştur. Peyami Safa için modernleşme, tarihsel bir süreklilik üzerine yürümelidir ve bu yapılabilirse sağlıklı ve özgün bir modernleşme ortaya konulacaktır. Bunun gerçekleşmesi ancak muhafazakâr bir düşünceyle sağlanabilir. [120] Peyami Safa için muhafazakârlık tarihçi ve gelenekçidir. Bugünü düne bağlayan zengin tecrübe ve kültür mirasının bekçisidir. Zira o, dünsüz bugün ve bugünsüz yarının olamayacağını savunur.

1.6.9. Hukuk

Medeniyetin en önemli unsurlarından biri de şüphesiz ki hukuktur. İslâm Medeniyetinde hukuk, bu medeniyetin en önemli yanını meydana getirir. Büyük bir kardeşlik ve birlik esasına dayanır. Kimseye üstünlük ve farklılık tanınmaz, herkes hukuk karşısında eşit bir yerde görülür. Ahlaki yönden yeni ve sağlam esaslar, devlet düzenine yeni kurallar getirmiştir.

---

[119] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 114
[120] Safa, 127-128.

İslam hukuku, bütün öteki hukuklardan farklılıkları olan bir hukuktur. Madde ve şekillerinde başlıca hukuklarla zaruri surette geniş temaslarına rağmen telâkkisinde ve gelişmesinde tam bir özellik taşır.[121]

En önemli nokta olan hukuka bağlılık, bizim kültürümüzde bir iman olayıdır. Hukukun ve ahlakın kaynağı dindir; ahlakiliği de hukukiliği de din temellendirir. İmanın ateşli, geriliminin yüksek olduğu dönemlerde, hukuka bağlılık şuuru da güçlü olmakta, hükümdarlar da adil olmaktadır. Bu nokta, kültürümüzün hem gücü, hem de zayıf noktası olmaktadır. Çünkü kurumlar, ihtiyaçlarını iman ölçüleriyle karşılamasından doğarlar. Eğer yönetenler adaleti hâkim kılıyor ve koruyorlarsa kültür, hukuka bağlılığı gerçekleştirmek için ayrıca bir kuruluşa ve hukuki denetim mekanizmasına ihtiyaç duymayacaktır. Kültürün soğuma dönemlerinde adalet yerini zulme bıraktığı zaman bu ihtiyaç duyulmaya başlayacak ama kültür yaratıcılığını yitirdiği için kendini yenilemeyecektir, ihtiyaç duyduğu yeni oluşumları gerçekleştiremeyecektir. Adaletnâmeler yayınlanacak, siyasi nağmeler yazılacak, yer yer ayaklanmalar olacak ama yeni bir kurumlaşmaya gidilmeyecektir.[122]

Peyami Safa, *Türk İnkılâbı'na Bakışlar* kitabında hukukî ve iktisadi izahlar konusunu şu şekilde ele almıştır: *"Bugüne kadar Türk İnkılâbının iki türlü izahı yapılmıştır. Birinci izaha göre Kemalizm'in esası hukuki, ikinci izaha göre iktisadidir. Hukuki izah, Kemalizm'i Fransız İhtilali'nin kopyasından başka bir şey olmayan Meşrutiyetin, Cumhuriyet şeklinde bir devamı ve tekâmülü farz ederek; iktisadi izahı, bu görüşü reddettikten sonra Kemalizm'i, geri bir ziraat memleketi olan Türkiye'nin ileri sanayi memleketlerinin kapitalist ve emperyalist boyunduruğundan milletçe bir kurtuluş hareketinden ibaret görür."*[123]

Hukuki görüş, kanun ve nutuk gibi Türk İnkılâbı'nın ilk safhalarına ait vesikalara sadık kalarak partinin iktisadi-fakat mahdut!- bir devletçiliğe doğru geçirdiği tekâmülü ya görmemezlikten gelmiş yahut da çok defa tenkit ve reddetmiştir. Bu devletçiliğin inkılâbı demokratik bünyesine aykırı buluyor, çünkü Türk demokrasisini Fransız demokrasisi tipinden ayıran büyük milli zaruretleri anlamak istemiyordu. İktisadi görüşte yaptığı izahta tarihi maddecilik metodunu kullandığı ve bunu da

[121] *Sait Paşa Hatıratı*, Bengi Yayınevi, (1), İstanbul 2011, 178.
[122] Nevzat Köseoğlu, *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de - İslam'da ve Osmanlı'da Devlet, Değerlendirmeler,* Ankara: Ötüken Yayınları, Ankara 2013.
[123] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 157.

saklamadığı için, Türk İnkılabı'nın demokratik hukuki bünyesine topyekûn inkâra kadar gidiyor ve iktisadi devletçiliği mahdut değil, en son derecesiyle kabul ve talep ediyordu. Çünkü bütün sosyal müesseseleri ve bütün tarihi, iktisadi bünyeye irca eden tarihi maddecilik metodu böyle bir neticeyi zaruri kılıyordu.[124]

Bu metodun ne olduğunu göz önüne koymamız için Marx'ın *Ekonomi Politiğin Tenkidi* adlı eserinin önsözünde şu satırları görelim: *"Hegel'in hukuk felsefesini muayene edince anladım ki devletler ve kanunlar ne kendi kendileriyle ne de insan ruhunun umumi tekâmülü denilen şeyle değil, ancak hayatın maddi şartlarıyla izah edilebilir."*[125]

1.6.10. Yaşam Algısı

Peyami Safa'nın yaşam algısında Doğu ve Batı medeniyetleri ekseninde hayatı sosyal yaşam ve psikolojik boyutlarıyla yorumlayıp yönlendiren bir bakış açısıyla karşılaşırız. O, bu meseleyi, *Yalnızız* adlı romanında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte bir İstanbul ailesinin iç çekişmeleri ve bunalımları etrafında ele alıp derin psikolojik tahlillerle ortaya koyar. Romanda anlatılan kahramanlar, değişen yeni duruma uyum sağlayamayan, amaç ve hedefleri olmayan uyumsuz kimselerdir.[126]

Peyami Safa'nın sosyal hayata değinen *Yalnızız* adını verdiği romanında başkarakter olan Meral ve etrafındaki insanların Doğu ve Batı arasında yaşadıkları iç sancılarını, çatışmalarını anlatmaktadır. Ailesiz olmanın ve ilgisizliğin büyük bir yalnızlığa ittiğini bize gösterir.

Peyami Safa, dönemi içinde sosyal hayata bakışı ile genelde Doğu ile Batı arasındaki farkı göstermiş olup; bu bakışının altında Batı yaşam tarzının, hayat biçiminin sosyal proje olarak teşvik edilmesi yatmaktadır. Gelişim dönemiyle beraber dini unsurların önemli olduğu bir yaşam biçimi sürerken gelişmelerle birlikte yeni bir yaşam biçimine geçildiğini vurgular. Batı ile Doğu arasındaki yaşam biçiminin tezatlıklarını gözler önüne getirir. Zamanla gelişen Batı yaşam tarzıyla beraber nasıl yozlaşmaya geçildiğini, nasıl problemler yaşandığını yazdığı romanlarında alt metin

[124] Safa, 157.
[125] Safa, 158.
[126] Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 297.

olarak işlemeye çalışır. Birbirine zıt olan yaşam tarzlarının nasıl sosyal yaşama zarar verdiğini, zıtlıkların ne kadar büyük olduğunu vurgular.

Genelde Doğu-Batı sorunsalı Peyami Safa'nın romanlarının temel konusu olmuştur. Hemen bütün romanlarında Doğu-Batı ikilemini değerlendiren Peyami Safa, Doğu dünyası için Batı bir önem taşıdığı gibi Batı için de Doğu'nun bir medeniyet ve kültür olarak önem taşıdığını belirtmektedir. "*Batı'yı Roma'nın cemiyet disiplini, Hıristiyanlığın ahlak disiplini ve eski Yunan'ın zekâ disiplini olarak gösterir. Doğu ise Peyami Safa için mistik eğilimlerin etkisinde kalan ve bu yüzden bilimsel ve teknik ilerleme gösteremeyen, ancak evreni bir bütün olarak kavrama yeteneğine sahip ve bu yönüyle Batı'dan üstün bir coğrafyadır."*[127]

Peyami Safa'nın tüm kitaplarında aslında anlatmak istediği; Batının teknolojik olarak gelişiminin göz önüne alınması ve ciddi şekilde incelenmesi gerektiğidir. Bir toplumun gelişim süreçlerinde bilim konusunu ele almak o yolda ilerlemesinin en güzel yoludur. Fakat toplumların kökleri ve örf ve adetleri farklıdır; kalıplaşmış sosyal yaşamları bulunmaktadır. Bu yüzden, hızlı geçişler ve sindirilerek yapılamayan inkılâplar insanları yanlışlara itmiş ve yozlaştırmıştır. Bu yüzden Peyami Safa Batı'yı çalışma ve disiplin bakımından ele alarak kendi köklerimizi ve dini motiflerimizi unutmadan da güzel bir gelişim içine girebileceğimizi bize anlatmaktadır. Hemen hemen tüm romanlarında bize anlatmak istediği; Batılılaşmayı sadece görsellikle değerlendirdiğimiz, teknik ve bilim bakımından incelemediğimiz hatasıdır.

Doğu, kültürü inanılmaz zengin motiflerle süslenmiş bir toplumdur. Dünyaya değer katan önemli buluşlar İslam Medeniyeti'nin eserleridir. Birçok icadın başlangıç noktalarını İslam Medeniyeti oluşturmuştur. Bunu yaparken kendi din unsurlarımızı unutmadan başarmışızdır. Bir toplumun en güzel ilerleyişi, kendi köklerinden uzaklaşmadan, kendi geçmişini unutmadan ilerleyişidir. Bu kadar zengin bir kültürümüz varken neden Batı kültürünü yaşamayı bu kadar arzu etmekteyiz. Dünyanın en büyük medeniyetlerinden biri olan İslam Medeniyetini unutup daha sonra geçmiş kimlikleri olmayan milletlere özenip onlar gibi yaşama arzumuz oluşmuştur. Oysa insan, kendi benliğini değiştirmeden, kendi köklerini unutmadan da ilerleme gösterebilir.

---

[127] Ulaş Bingöl, "Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi Bağlamında Değerler Çatışması", *İdil Dergisi,* 6 (31), 2017, 31.

İKİNCİ BÖLÜM

PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE DİN

2.1. DİN KAVRAMI

Çok farklı tanımları olmakla beraber, insanın dünya ve âhiret saadetini elde etmesi için vâz edilmiş ilâhî kanunlar bütünü olarak tanımlanan din, şüphesiz ki bütün tanımlarından daha çok şey ifade eder. Peyami Safa'da en kısa manasıyla din, Allah'a imandır. Kelime olarak din, Tanrı ve peygamber hususunda insanlar arasındaki inanış, inanış yolu olarak tanımlanmıştır. [128] Ferit Devellioğlu ise lügatinde din için kısaca 'Allaha inanma ve bağlanma' demektedir. [129] Biz burada Musa Kâzım'ın yaptığı izahatı vereceğiz: "Din; sözlükte itaat, ceza ve karşılık, alışkanlık ve âdet gibi birçok anlamlara gelmekte olup şer'i ıstılahta ise "insanları kendi ihtiyar ve iradeleriyle hayırlı iş ve davranışlara sevk eden vaz-ı ilâhî ve bir kanûn-i sübhânî' manasında kullanılır."[130]

Peyami Safa toplumları, medeniyetleri, kültürü ve ilmi dinle bağlantılı düşündüğü gibi fertlerin de Allah'a inanmaları, dolayısıyla bir inanç sistemi olan dine bağlı olmaları gerektiğini düşünmüştür. Yaşadığı dönemde yayılan 'dinden kopuş' gerçeğiyle beraber, önemli şahsiyetlerin Allah'a yönelmeleri onu mutlu etmiştir. "*Batının büyük zekâları Allah'a doğru yöneliyorlar. Yalnız şairler ve ruhçu filozoflar değil, tabiat bilginleri, hatta sofu Marksistler arasında bile Allah duygusunun zaferine şahit oluyorum*."[131] diyerek bu dönüsü zafer olarak tanımlar.

Peyami Safa'ya göre Batı'nın Tanrı'ya bu dönüşü, tecrübe edilen materyalist anlayışın yıllarca insanlara huzur vermediği aksine cehennem gibi bir hayat yaşattığı gerçeğinin bir sonucudur."*Allah'a doğru bu yöneliş, sonsuz ve sınırsız varlığı bücür ihsaslarının tecrübe ve müşahede korkusu içine hapsedip madde kalıplarının dışında hakikat tanımayan batı kafasında altı yıllık cehennemî dersin uyandırdığı büyük şuurun belirişidir.*"[132]

---

[128] Özön, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, 172.
[129] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 222.
[130] Musa Kâzım, *Külliyât*, Dinî ve İçtimaî Makaleler, 75.
[131] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 29.
[132] Safa, 30.

2.1.1. Dine Bakışı

Dinsizlik ve tabiatçılığın dünyada yayıldığı bir dönemde yaşayan Peyami Safa'nın Müslüman Doğu toplumunun dinden uzaklaşacağı endişesini taşıdığı görülür. Doğu'nun Batı karşısında geri kaldığını kabul eder. Daha önce de değindiğimiz gibi, doğu medeniyetinin ilerlemesi için medeniyet adına her şeyin iyisini bünyesinde barındıran Batı medeniyetinin örnek alınması, Peyami Safa'nın batılılaşma dediği kurtuluş reçetesidir. Ancak medeniyetlerin ana gövdesini oluşturan dindir ve bu iki medeniyetin dinleri farklıdır. Kaldı ki Batı'da medeni ilerleme için dinsizlik yolu tercih edilmiştir. Yazarımız bu dinsizlik yolunun zorunlu olmadığını insanlara anlatmaya çalışmıştır. Bütün eserlerinde ana tema dindir. Peyami Safa'ya göre bir milletin medenileşmesi için dinden uzaklaşması gerekmemektedir. Yazdığı bütün yazılarda medeniyetin dinden uzaklaşarak kurulamayacağını ve dinden bağımsız medeniyet olarak görülen gelişmelerin aslında birer görüntü zaafiyeti oluşturduğunu yazmaya ve anlatmaya çalışmıştır.

Peyami Safa, *Din, Medeniyet, İlim* başlığıyla yazdığı bir yazısında dinin, hayatın her sahasında olması gerektiğini ve bunun hiçbir şekilde medenileşmeye engel olmadığını, İslamiyet ve Hristiyanlık dinlerinin ortaya koyduğu iki büyük medeniyetle delillendirerek ortaya koyar. Ayrıca bugünün ileri Batı milletlerinin en büyük siyasi teşekkülleri arasında bulunan din partilerini hatırlatarak medeniyetçiliğin dinsizlik olmadığına delil gösterir. İleri medeniyete sahip batı uluslarının okullarında isteğe bağlı ve/veya mecburi din öğretimi verilmesini ve Batıda bütün yayın araçlarında duaların ve din törenlerinin yayınlanmasını da dinî eğitimin laikliğe aykırı olmadığına delil gösterir. Böylece"*modern ilim ve felsefe dine karşı değildir*" diyerek dinsizliğe karşı dinin tarafı olduğunu gözler önüne sermektedir.[133]

Türk Düşüncesi adlı dergide yayınlanan"*Allahsızlık Modası*" başlıklı, 1 Nisan 1955 tarihli yazısında, "Allahsızlık modası"nın Fransa'da ve Almanya'da 18. yüzyılda başladığını, 19. yüzyıl boyunca parlaya-söne devam ettiğini, 20. yüzyılın ilk yarısının da bir tereddüt dönemi olduğunu, bu dönemde bir yandan ruh felsefesi, bir yandan ruh hekimliğinin geliştiğini ve *"Allah'ın zirvesinden içgüdü çukurunun dibine kadar"* insan

---

133 Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 39.

merakının "tereddüdün asansörü içinde" yukarı aşağı hareket ettiğini ifade eder.[134] Görüldüğü üzere, yazara göre Allah'a iman zirve, Allahsızlık ise en aşağı derekedir.

Peyami Safa, din hakkında iki farklı görüş ortaya koymuştur: İnsanın iki farklı dünyası vardır. Biri maddi dünya, diğeri ise manevi dünyadır. İnsanın yaşaması ve ilerlemesi için nasıl ilim gerekiyorsa maneviyatını desteklemesi için de din gereklidir. İlim ile din arasında herhangi bir kavga yoktur, esasen sahaları ayrı olduğundan aralarında mücadele imkanının da kalmadığını söyler. [135]

Peyami Safa, kendi romanlarında genelde Doğu ve Batı karşılaştırması yapmaktadır. Batıyı temsil eden kişilerin genelde para düşkünü, geçmişle bağlarını tamamen koparmış, zevk düşkünü ve maceraperest olarak nitelendirirken doğuyu temsil eden karakterler ise dini kurallarla yetişen geleneklerine bağlı ve milliyetçi bir kişilik olarak belirlenmiştir. Genelde bu konuda kullandığı kişiler, erkek ve kadından birçoğu Batıyı simgelerken bir kadın karakteri genelde dinî kültürle yetişmiş ve hakikati arayan bir kişi olarak betimler. Romanlarının çoğunda Doğulu ve ahlaklı bir dost, erkek olarak görünür. Batıya özenen karakterler genelde dejenere olmuş ve yozlaşmış karakterlerdir. Karşılıklı söylemlerinde genelde dini değerlere atıfta bulunmuştur.

Bu romanlardan biri *Sözde Kızlar* romanıdır. Milli mücadele döneminde geçer ve o dönemde yazar, kendi söylemek istediklerini Nadir'in ağzından bize söyler. Romanın kadın karakteri Mebrure, o dönemde Anadolu'da babasını kaybetmiş ve dini bütün olarak yetişmiş bir kız olarak ele alınmıştır. Mebrure kimsesiz kalması sonucunda akrabaların Şişli'deki köşkünde kalmak zorunda kalmıştır. Köşk sahiplerinin tam bir ahlak çöküntüsü içinde olduğu görülmüş ve bu zor hayatın içinde kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirmeye çalışmıştır. Mebrure'ye güç veren unsur ise dindir.

Bir diğer romanında ise *(Fatih-Harbiye*) yazarımızın sözcüsü Ferit'tir. Yine diğer roman kahramanlarından Şinasi doğuyu temsil eder, batıyı ise Macit temsil eder. Romanın başkarakteri Neriman, iki erkek arasında bir seçim yapmalıdır. Doğu kültüründen ilk başlarda nefret eden ve batı kültürüne şiddetle özenen Neriman, daha sonrasında bu yaşamın kendisine uygun olmadığını düşünerek Şinasi'ye doğru yakınlaşmıştır. Neriman'a bu kararı aldıran dindir.

---

[134] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 27.
[135] Safa, 18-19

Peyami Safa'nın romanlarında ana fikir, milli kültürün korunmasına yöneliktir. Dinden uzaklaşarak yaşanan bir modernleşmenin bizi büyük bir çöküntüye götüreceğini, modernleşme adı altında aslında zevk düşkünlüğü içine girildiğini, ruhun unutulup yerini maddi unsurların aldığını göstermektedir. Ruhun huzura ermesi için dinin gerekli olduğunu ve dinî kültürün yaşamda ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Buna örnek olarak Peyami Safa'nın *Bir Akşamdı* romanından bir alıntı yapabiliriz: *"On dokuzuncu asrın sonunda insanlık, bütün Allahlarını öldürmüştür. Bu asır inanmaz. İmansız ve mefkûresiz ihtiras yoktur. Yaşamanın gayesini ancak yaşamaktan ibaret zannettiren telâkkinin umumileşmesi, maziden kalma bütün kıymetleri altüst etmiştir. Bu hercümercin iktisadî hayatta tecellisi: Komünizm, bediî hayatta tecellisi: Dadaizm, ahlâkî hayatta tecellisi: Bir alay donjuan."*[136] diyerek asrın dinden uzaklaşmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

2.1.2. Din ve Ahlak

Din ile ahlak ilişkisi İlkçağlardan bugüne filozofların uğraştığı en önemli konulardandır. Bu konu; din ile ahlakı iki ayrı alan olarak görmekle birlikte ikisini yakın ilişki içinde olduğunu belirtenler, ahlak ile dini özdeşleştirenler, ahlakın dinden ve Tanrı'dan bağımsızlığını ifade edenler ve din ile ahlakın birbiriyle hiçbir ilişkisinin olmadığını ileri süren ateist görüş olmak üzere dört farklı şekilde ele alınmıştır. [137] Aşağıda görüleceği üzere Peyami Safa'nın ahlak ile dini özdeşleştirenler arasında zikredilebileceğini görmekteyiz.

Yazarımız, din kavramını ve muhteviyatını yazılarında her fırsatta yansıtır. Dinsiz bir ahlak, ahlaksız bir dinin olamayacağı görüşündedir. Çünkü din, ahlak kurallarının tümünü içinde barındırır. Ona göre bir ahlak dinsiz olamaz. Bir din de ahlaksız olamaz. Eğer güzel ahlaklı olduğu halde dini inancı olmayan bir adam görülürse, psikanaliz gösteriyor ki; bu kişinin ruh köklerinde, atalardan kalma veya yaşadığı ortamdan kaynaklanan veyahut çocukluk terbiyesinden aldığı, dini etkiler vardır. Kişide görülen ahlaklılık hali şuur altında saklı olan Allah korkusudur. Bu hal beşeri planları aşan yüce bir adalet duygusudur. Bu şuur ahlakını zorunlu kılan dindir.[138]

---

[136] Peyami Safa, *Bir Akşamdı*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002, 137.

[137] Tuncay İmamoğlu, Ruhattin Yazoğlu, Vahdettin Başçı, *Din Felsefesi*, Eser Yayıncılık, Erzurum 2018, 213-214

[138] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 39.

İnsanın sağlıklı düşünüp gelişmesi için maneviyatın ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular. Çünkü O'na göre ahlak, maneviyatla mümkündür.

Ahlak ile dini özdeşleştirerek, dinden ahlaka doğru giden bir yol takip edip ahlakın kaynağına Tanrı'yı koyan felsefi görüş, nelerin iyi nelerin kötü olduğunun dinî otorite tarafından dildirildiğini ve insanların bunlara uyması istendiği şeklinde izah edilerek, kural koyucu (normatif) ahlak veya teolojik ahlak olarak adlandırılmaktadır. [139] Buradan hareketle yazarımızın dinsiz ahlakın olamayacağını düşünürken konuya gösterdiği hassasiyeti de görmekteyiz. Ayrıca yazarımızın teolojik ahlak savunucusu olduğunu söyleyebiliriz.

Peyami Safa, "*Dinsiz Ahlâk Mümkün müdür*?" başlıklı, 4 Nisan 1959 tarihli yazısında, "Ahlâk sahibi olmak için dindar olmak şart değildir" düşüncesinin geçerli olmadığını, dinsizler arasında vicdanı ve sorumluluk duygusu olan kişiler varsa bile bunun mazbut bir kültür ve aile terbiyesi alabilmiş seçkin insanlar olduğunu, böyle yetişme olanaklarına sahip olmayan "bilgisiz halk" ve çocuklar için en etkili ahlaki yaptırımın "Allah korkusu" olduğunu vurgulayarak[140] sözlerine devam eder.

Burada bahsetmemiz gereken bir husus da din işlerinin devlet işleriyle beraber olup olmayacağı, olacaksa sınırlarının ne olacağı ve bunun ahlakiliğinin tartışılması hususudur. Peyami Safa, ahlak sorununun çok eski bir sorun olduğunu başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere laik memleketlerin çoğunda devlet başkanlarının İncil üzerine yemin ettiğini, mahkemelerde de İncil'e el basmadan şahitliklerin kabul edilmediğini ve din öğretiminin mecburi olduğunu[141] hatırlatarak ahlakın zorunlu şartının dindarlık olduğunu söyleyerek sözü, laikliğin yanlış anlaşıldığına getirir.

Bu bağlamda, yeni bir laiklik tanımı önerisinde bulunur: "*Lâikliğin mânasını dünya ilim otoritelerinin son eserlerinde aramak lâzımdır"*[142] der. Laiklik konusunu tartışan yeterli kaynak bulunmadığı görüşünü 7 Nisan 1961 tarihli Son Havadis Gazetesi'nde yazdığı"*Lâikliğe Dair Kitap Var mı*?" başlıklı, yazısında dile getirir.

Yazarımız, ahlak ve din arasında mükemmel bir bağ kurmaktadır. Bugün insanlar teknolojiyle birlikte maddi yönlerini beslerken manevi yönlerinden hızla

---

[139] İmamoğlu, Yazoğlu, Başçı, 213.
[140] Safa, D*in, İnkılâp İrtica*, 32.
[141] Safa, 32.
[142] Safa, 32.

uzaklaşmışlar ve sonu gelmeyen bir buhrana sürüklenmişlerdir. *Yeni Ahlak Davamız* başlığıyla 23 Eylül 1960 tarihli Havadis gazetesinde yazdığı makalede manevi değerlerinden uzaklaşan insanların ciddi bir biçimde ahlak yoksunlaşması içine girdiğini ve bu halin vahim bir durum aldığını bize yazılarında göstermiştir. Ahlaksızlığın kötü adam inhisarından çıkıp sıradanlaştığından yakınarak Ahlak probleminin insan kadar eski olduğunu ve Felsefenin konusu olmadan evvel dinlerin emir ve nehiylerinde kanunlaştığını, dolayısıyla ahlakın dinden koparılamayacağını söylemiştir. Bu ahlak problemini düzeltmenin en önemli çaresini ise kesinlikle Allah inancının yerleşmesi olarak görmüştür. Dinin laikliğe engel olmadığının anlatılması gerektiğini ve ikisi arasında güzel bir sentez yaparak uygulanması gerektiğini savunmuştur. Batı dünyasındaki ahlaki yozlaşmanın tersine, ülkemizde manevi değerlerin yükseltilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda yeni nesle eğitim verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre bu, ilerleme açısından büyük bir adım demektir. [143]

2.2. GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA DİN

2.2.1. Din ve Gelenek

Dinden uzaklaşmaya ve dini geri kalma sebebi olarak gören anlayışlara hep karşı duran Peyami Safa, yazılarında, dini geleneklerin toplumsal nitelikli olanlarının tasfiyesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Peyami Safa gibi Tanpınar için de din; "geleneğin içindeki ögelerden bir ögedir" sadece ve geleneğin parçalanmasını önleyen bir tutkal işlevini görmektedir.[144]

Yine Peyami Safa bize *Din, İnkılap ve İrtica* kitabında bu konudaki fikirlerini şöyle anlatmıştır: "Bizde gelenek düşmanlığı kendisine inkılâpçı süsü verir ve Atatürk'e yaslanır. Dini bayramlarımızı ve onlara bağlı gelenek ve göreneklerimizi oldukları gibi muhafaza eden Atatürk, gelenek düşmanı değildir. Zira biliyordu ki toplumda, bilhassa dini yönü varsa, bir gelenek; sözlü olsun yazılı olsun isterse hareket tarzı ile olsun nesilden nesile aktarılan yerleşik tecrübelerdir. Yazarımızın bu yerleşik tecrübelerden oluşan geleneğine verdiği önemini şu sözlerinde daha iyi görmekteyiz: *"Bir millet,*

---

[143] Safa, D*in, İnkılâp İrtica*, 38-39.
[144] Köksal Alver, "Türk Muhafazakârlığının Estetiği: Ahmet Hamdi Tanpınar*", Tezkire* ((27-28), Temmuz-Ekim), 2002, 106.

kendisine uygun müesseseleri ancak şuuraltı hayatının asırlarca süren devamında gelenekleri ve görenekleriyle bulur.”[145]

Peyami safa geleneğe o kadar önem vermiştir ki akıl yoluyla elde edilen bilgilerde bile geleneğin payının olduğuna inananların görüşüne yer verir. Amacı modernlik uğruna din ve gelenekten vazgeçmeyi önlemektir.*“Gelenekçilik” adını alan bir akide vardır ki en ünlü ve otoriteli dünya düşünürlerine kendisini kabul ettirmiştir. Bu akideye göre ananevi siyasi ve dini şekilleri, bir toplumun gerçek ihtiyaçlarının ifadesi ve meşru tecellisi olduğu için aynen muhafaza etmek lazımdır. Yalnız akıl yoluyla yapılacak tenkit, zaruri olarak sathi, uygunsuz ve hayırsızdır. Hatta bazı filozoflara göre her türlü bilginin esası ilkel bir sezgidir, hakikat yalnız gelenek yoluyla tanınabilir. Gelenekçilik akidesine göre, hakikate yalnız gelenek yoluyla varılabilir. Hatta akıl yoluyla vardığımız hakikatlerin tarih kökleri aranırsa bunların da geleneklerden doğduğu görülür. Her birinde bir düşünce itiyadı prensip halindedir*.[146]

Peyami Safa'nın batılılaşma için önerdiği sentez fikrinde gelenek önemli yer tutar. Batılılaşma sürecinde afalladığımız gerçeğine karşı önerilerinde gelenek vurgusu dikkat çeker. Ona göre bu girift süreçte muhtaç olduğumuz şey din ve devrim yobazlarını geride bırakacak ahenkli bir sentezdir. Çünkü yabancı bir medeniyeti topyekûn reddetmek de toptan özümsemek de yanlış bir tutumdur. Bu iki tutum dışında üçüncü ve daha makul bir tutum vardır ki o da bizim yabancı bir medeniyetle köklerinin tamamı kendimize ait milli ve dini geleneklerimizi birbiriyle uyuşur kılan bir sentez bir sentez cümbüşü yaratabilmemizdir.[147]

Peyami Safa, gelenekçi bir yazardır. Geleneklerimizin bizi bağlayıcı bir özelliğinin olduğunu ve geleneklerin milli duyguları kuvvetlendirdiğini ve geliştirdiğini ifade etmiştir. Geleneklerimizi unutmadan doğu ve batı sentezi yapmamız gerektiğini savunmuştur. Bugün geleneklerimiz sayesinde hâlâ ayakta duran bir aile birliğimiz olmaktadır. Kandiller, cenazeler bizim için bir toplanma yeri ve her şeyin Hakk'a döndüğünü hatırlatma cemiyetleridir. Aynı zamanda bu cemiyetler birlik ve beraberliğin sağlandığı milli duygularımızın kabardığı ve hep birlikte doğruya yöneldiğimiz yerlerdir. Bugün hâlâ birçok yabancı devlet geleneklerini tüm gelişmelerine rağmen

[145] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 128.
[146] Safa, 128.
[147] Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002, 205.

sürdürmektedirler. Bunun yanında teknolojik gelişmelerini de sürdürmektedirler. Aile kavramları bizim tarafımızdan olmayan bir durum gibi görülse de aslında Katolik cemaati oldukça geleneksel bir yapı halindedir. Bu yapının zarar görmemesi için ciddi anlamda tedbirler alınmaktadır. [148]

Yazarımız, insanların iyi bir din eğitimi alarak İslam dinini en güzel şekilde tasavvur edip kendi ananelerinden gelen inançlarıyla kıyaslayarak hurafelerden ve cahil düşüncelerden uzaklaşacağını düşünmüştür.[149]

Peyami Safa hemen hemen bütün romanlarında batıya özenmiş, inanç ve geleneklerinden uzaklaşma arzusunda olan bir Türk insanını işler. Genellikle ahlaki yozlaşmayı ve bu ahlaki yozlaşmanın fertleri nasıl bir bunalıma sürüklediğini ve sonunda toplumda nasıl bir felaketle karşılaşıldığını bize göstermiştir. *Yalnızız* romanının şu sözlerinden bize bunu açıkça dile getirmektedir:

"Laboratuvarında aradığın incelediğin, oyduğun, dibine indirdiğin, sırrını değiştiğin her şey arasında yalnız ruhun yok. Onu beyin hücrelerinin bir üfürüğü sarmakla başlayan müthiş gafletin, otuz yıl içinde gördüğün iki muazzam dünya harbinin kan ve gözyaşı çağlayanlarıyla en büyük dersi arayan gözlerine bir körlük perdesi indirdi. Ey bahtsız! Tarihinin hiçbir devrinde kendine bu kadar yabancı, bu kadar hayran ve düşman olmadın. Bırak şu maddeyi, boğ şu ölçü dehanı, doy şu fizik ve matematik tecessüsüne, kov şu kemmiyet fikrini, dal kendi içine, koş kendi kendinin peşinden, bul onu, bul kendini, bul ruhunu, bul, sev, bil, an, gör, kendi içinde gör Allah'ını. Kendine dön, kendine bak, kendine gel. Aptalca bir konfor aşkından doğduğu halde her biri daha korkunç bir dünya harbi hazırlayan teknik mucizelerinin yanında, senin iç zıtlıklarını elemeye, yarayacak ve seni kendi kendine boğuşmaktan kurtaracak ruh mucizelerini ara. İnan manevilere ve mukaddeslere, inan! Onlar hakkında bu kadar küçükçe düşünmekten utan! Her sezilen derinliğin ifşa ettiklerini düşünmekten bile seni alıkoyan tabiatça metotlarını fırlat ve bitlenmiş elbiseler gibi at. Ortaçağ papazında haklı olarak ayıpladığın dar kafalılığın anlayış sınırlarını daha fazla darlaştıran beş duyu idrakinin kapalı dünyası içinde kalma; Arşı geç, ferşi atla, sidreyi aş. Gör ne var maverada ibretgiz."[150] Görüldüğü gibi Peyami Safa, arayış içindeki bir zihnin ruhu

---

[148] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 128.
[149] Safa,128.
[150] Safa, *Yalnızız*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002, 58.

katmadan madde sathında verdiği uğraşı körlük olarak nitelemektedir. Bunun sebebi, büyük acılar çektiren 'Dünya Harbi'ne rağmen yeni sevdasına tutulma ve kendi özüne yabancılaşmada düşülen gaflettir. Ruhu unutmadan zihni uğraşıda insanı maneviyata, inanca, insanın iç âlemine dalarak Allah'ını bulmaya davet etmektedir.

Romanın başından itibaren romandaki karakterlerin çeşitli düzenbazlıkları, yalana meyletmeleri, geçirdikleri buhranları, Meral'ın intiharına kadar süregelen süreçte insanın ruhunu unutmasından ve ona gereken önemi vermemesinden kaynaklanan duygu boşluğunun sebebini Allah'ı aramayışına bağlamış ve bu durumu eserinde sıkça hissettirmiştir. Dünya'da maddeden daha kıymetli ruhumuz vardır. Bu ruh arınmadıkça insanın tam olarak mutluluğa ermesi imkânsız görünmektedir. Ruhun arınmasından sonra kişi kendi içinde Allah'ı bulacaktır.

Peyami Safa, romanlarında direkt din konusunu ele alıp işlemez; karakterlere belirli misyonlar yükler ve o misyonlardan yola çıkarak dinin önemini ve hayatımızdaki yerini anlatır. Bu karakterlerin birincil görevi Türk-İslam medeniyetine ait maddi ve manevi değerleri savunmak, dine dayalı ne kadar ahlak anlayışımız varsa onları korumaktır.[151]

Peyami Safa modern yaşamın aslında eski geleneklerden, inançlarından uzaklaşmak olmadığını esas hakikatin kültürümüzü unutmadan geleneklerimize bağlı kalarak modernleşmek anlamı taşıdığını anlatmaya çalışmıştır. Bugün dünyanın en gelişmiş ülkeleri olarak gösterilen birçok ülkede sosyal hakların çok olduğu ve teknolojisi en ileri boyutta olan ülkelerde intihar oranlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Ünlü bir psikanalizci olan Irvin D.Yalow'un kendisi inançsız bir insan olmasına rağmen birçok yazısında psikolojik olarak yardıma ihtiyaç duyan insanların genelde din konusundan uzak kişiler olduğunu belirtmiştir. [152] Çünkü günümüz toplumunda din her zaman yaşama bağlılığı arttırır. Ve özelikle geleneklerine bağlı kalarak yaşayan ailelerde bir bütünlük vardır ve insanlar birbirlerine birçok konuda yardım etmektedir. Oysa modern toplum olarak adlandırdığımız birçok toplumda bireyler belli bir yaşa geldiklerinde ailelerinden ayrı bir yaşam kurmaları gerektiğini düşünmektedirler. Artık bir birey sayılırlar ve hayatlarını tek başına idame ettirmeleri gerektiğini düşünürler. Bu büyük bir yalnızlığı da beraberinde getirir. Bu yalnızlaşma

---

[151] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 223.
[152] Moran, 223.

zamanla büyük psikolojik problemlere yol açar, kişi zamanla umutsuz bir yaşam içine girer. Kişi kendini artık içinden çıkılmaz bir noktaya getirir ve ölüme doğru yol almaya başlar. Yazarımız, bireyden başlayıp en büyük toplumsal yapılara kadar öz kültürün korunması, geleneklerden kopmadan modernliğin gerçekleştirilmesini istemiştir. İzlediği filme yaptığı bu yorumdan, film konusunun kendisinde bıraktığı tesirinden de bunu anlarız: *"Yabancı bir memleketi kollarının arasına alırken kendi olmaktan hiçbir şey feda etmeyen Doğu ve Uzak Doğu memleketleri… Orada Batı ile Doğu birbirini yadırgamadan ve yok etmeye çalışmadan ahenk içinde beraber yaşamanın yolunu bulmuştur."*[153]

Gelenek ve modernite arasında bocalayan Türk toplumunun halini iyi anlayan Peyami Safa, ikisini buluşturma çabası gütmüş ve dinî değerlerin korunmasını ölçü alarak romanlarını şekillendirmiştir, diyebiliriz. Günümüz toplumuna baktığımızda ileri görüşlü olarak gördüğümüz yazarımızın romanlarındaki Doğu medeniyet ögelerinin sözcülüğünü yapmasının ne kadar yerinde olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Peyami Safa, milli kültürün korunmasını hep merkeze almıştır. Yazarımızın muhafazakâr olduğu düşüncesi aslında onun modernleşirken geleneksel yapının bozulmasını istememesinden kaynaklanır. Muhafazakâr demek "eskiyi koruyan kişi" anlamına gelmektedir. Siyasal gözle bakıldığında farklı bir anlam çıkartılsa da yukarıdaki anlam esas alınmalıdır. Ülkenin içine hızlı yayılan modernleşme akımı karşısında Batılı düşünceler ve yaşam biçimi karşısında Doğulu değerlere bağlı kalınmasını savunan bir düşünür olarak kabul edilir. Hâlbuki Peyami Safa, sadece maziyi koruma ve Doğu'yu yüksek bir mertebede tutma fikrinde değildir. O, iki uygarlık sahası arasındaki ilişkiye, oradan da bir senteze varma imkânlarını bulmaya çalışan bir düşünürdür. Bir taraftan modernleşirken diğer taraftan ise geleneksel yapımızı bırakmamamız gerektiğini savunur. Bunu sağlayacak olan da dindir. [154]

Peyami Safa, romanlarında her zaman dini bir hayat sürmenin ne kadar önemli olduğunu bizlere anlatmak için din ile bağlantısı olmayan insanların hayatlarındaki ciddi ahlak sorunlarını ve buhranlarını anlatmaktadır. Dinden uzaklaşırken zevk odaklı bir hayat kuranların sonlarının ne kadar üzücü olduğunu anlatmak amacıyla bu karakterlerin sonlarını kötü olarak hazırlar. Romanlarında ele aldığı karakterler

---

[153] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 289.
[154] Safa, *Din, İnkılâp İrtica*, 128.

genellikle marazi ve hayatın kıyısında yaşayan karakterlerdir. O, bu karakterlerini iç dünyalarıyla birlikte ele almıştr. Karakterlerini mutsuzluğa, umutsuzluğa ve depresyona sürüklerken; yer yer felsefi, psikolojik ve sosyolojik çözümlemelere de başvurmaktadır. Ona göre, bir karakteri yaratan; karakterin sahip olduğu aile, çevre ve toplumdur. O, olayların geçtiği dönemin siyasi özellikleri, fikri zihniyeti ve dini inanışlarının karakterin kimliğini belirlediği düşüncesindedir. Bu konuda *Yalnızız* romanından bir örnek alınabilir:

"…Ve iğreniyorum benden şu dakikada. Ve Samim değil yalnız. Ondan daha mühim bir varlık iğreniyor benden. Bu varlık, tuhaf, vücudu yok onun. Fakat hissediyorum ki vardır o. Samim'den, Nuri'den, Cezmi'den, Talat'tan, Şakir'den babamdan, Ferhat'tan, annemden, benden fazla var. Her yerde var o. Allah mı? Değil. İsmini bulacağım gibi geliyor. Var bir ismi onun. Fa… Fazilet. Fazilet derler değil mi? Yahut iyilik, iyi olmak. O iğreniyor benden. Ve ben bunu hissediyorum…"[155]

Burada Meral yaşadığı hayattan büyük mutsuzluk duyduğunu, iç dünyasında nasıl çatışmalar içinde olduğunu anlatıyor. Çağa ayak uyduran modern fakat günahkâr hayatından duyduğu utancı ve ahlak sorununu bizlere anlatıyor. İnsanların geleneksel ve modern iki toplum arasında yaşadığı hayat çatışmalarını zikrediyor. Din olmayınca yaşanan sorunları, çevrenin etkilerini ve çevreden zamanla kopup soyutlanmayı üzülerek haykırıyor. İyi bir çevreden kopunca aynı zevk düşkünlerinin etrafını sardığını anlatarak gelenekten uzaklaşınca zamanla nasıl yozlaşıldığını gösteriyor.

Bir diğer romanı *Sözde Kızlar*'da başkarakterimiz Mebrure'nin güzel bir Anadolu kentinden çıkıp babasını aramak için ahlaksızlıkların kol gezdiği bir köşk olan akrabalarının evine taşınmasını ve orda yaşadığı hile ve ahlaksızlıkları anlatır:

"...Siz benden değilsiniz, Türk ve Müslüman cemiyetinden değilsiniz, bu memlekete, izini belli etmeyen kör yılanlar gibi sokulmuşsunuz..."[156]

Burada, romanımızda fazla yer almayan ama yazarımızın söylemek istediklerini ağzından aktardığı Mebrure karakteri, Müslüman bir Türk'ün iyi bir insan olacağı kanaatindedir. Kötü şey ise batılı yaşam tarzıdır. Daha doğrusu, Batı'yı görsellik olarak gören ve o görüntüye bürünmek isteyen kişilerin düştüğü yanılgılardır.

---

[155] Safa, *Yalnızız*, 45.
[156] Safa, *Sözde Kızlar*, 183.

Sözde Kızlar romanında Batılı hayat tarzının Batılılaşma olarak görüldüğü ve Batılılaşmanın yanlış bir yönden hayatın içine sokulduğu eleştirilmektedir. Bilinen, bilinmeyen her şeyin sadece görüntüsü güzel olduğu için hayata sokulması toplumda bir bozukluk yaratır. Bu, Doğunun bazı eksikliklerinin giderilmesine yardımcı olmaz. Çünkü her beğenilenin hayata sokulması, yamalı bohça misali kötü bir görüntü yaratır. Bir Türk'ün bu durumda olması ise Peyami Safa için ayrı bir felakettir. *Sözde Kızlar* romanının kahramanlarından Belma ölmeden önce kesik kesik şu sözleri söyler: *"Gelmesin... İstemem... hem... olsun... ben... dedim... artık... artık... ben Müslüman... Türk... kız... Allah..."*[157]

Gerçek ismi Hatice olan Belma, Hatice isminden rahatsız olmalı ki üç hecelik ismini değiştirir değiştirmez hemen kültürel çağ atlayacağını zannederek kendinden olmayan bir hayatın içine atlamış. Behiç'le beraber olmuş, evlilik akti gerçekleşmeden ondan hamile kalmış ve bebeği Behiç tarafından öldürülmüş, kendi çevresini beğenmeyen, yabancı artistlere özenen ve yaşadığı çevreden utanan bir kadın karakterdir. Adını değiştirmiş, bu hayatın içinde yok olmuş, acılar çekmiş ve sonunda intihar etmiştir. O, Hatice ismine layık yaşamadığı için öylesine bahtsız bir hayata sürüklendiğini anlamıştır. Ölüm yaklaştığında modernliğin hevesi uğruna inancından uzaklaşmanın yanlış olduğunu da anlamıştır. Şimdi aklına Müslümanlık ve Allah'tan bahsetmek gelmiştir.

Görüldüğü gibi yazarımız, hem din olgusunu ele almış hem de bu hayatın içinden din olgusunu çıkarmış bir ailenin hayatında oluşan kötülükleri bize aktarmıştır. Modernleşmenin sadece görsel olarak alınmasının bizim köklerimizden ve âdetlerimizden uzaklaşmak olduğunu ve bizi nasıl yoz bir hayatın içine sürüklediğini göstermiştir.

Hayat ve din kavramı iç içe geçmiş bir kavram olmakla beraber hayatın içinde din kavramının olmayışı büyük yozlaşmalara neden olmaktadır. Bugüne gelindiğinde aslında yazarımız romanında işlediği tehlikeli hayat ile insanlar hızlı bir biçimde binlerce yozlaşmış ve sözde kızlar yetişmiştir. Bunların çoğunun hikâyesi birbirine benzer kötü durumlarla son bulmuştur. Dinî hayatımızdan çıkarttıkça maddi dünyanın içine girmiş ve manevi dünyadan uzaklaşmışız. Hiçbir dinî değeri gözetmemişizdir.

---

[157] Safa, *Sözde Kızlar*, 171.

Yine dinî hayatımızdan çıkarttıkça kültür ve geleneklerimizden kopmuş ve geleneklerden uzaklaşınca da medeniyet yozlaşması olmuştur. Maneviyattan yoksun bir hayat ciddi anlamda arızalar çıkarmış ve bizi bugünkü sorunlar toplumuna dönüştürmüştür.

2.2.2. Din ve Laiklik

Peyami Safa kendisini muhafazakâr ve inkılâpçı olarak niteler. Çünkü büyük milletlerin hepsi, aynı zamanda muhafazakâr ve inkılapçıdırlar ve muhafazakârlık ve inkılâpçılık birbirinin tamamlayıcısıdır. [158] Ona göre medeniyet olarak geri kalmışlığımızı bilmemiz ve ilerlemek için değişmemiz gerekir. Bu yüzden değişim, devrim, modernleşme, yozlaşma ve medenileşme gibi kavramlarla ilgili zihni berraklık gerekir. Batılılaşma, medenileşme ile aynı şeydir. Ancak hem dini hem de yenilikleri istismar edenler vardır. Bunlar tehlikeli yobazlardır. Bu bağlamda fikir üretirken din ve laiklik doğal olarak konuya dâhil olmaktadır. Romanlarında batıcı düşünce sahiplerinin içerisinde bulunduğu yoz hale dikkat çekerek henüz gerçek anlamıyla bulunduğu yeri belirleyemeyenlerin bu gruba dâhil olmalarına engel olmak istemektedir. Söylemlerinde sıkça dinî değerlere atıfta bulunan bu kişilere yazarın yüklediği özellikler ve verdiği görevler onun dinî, toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesinde en önemli etkenlerinden biri olarak gördüğünü gösterir.

Peyami Safa’nın önemli fikirlerini yazdığı *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabında din konusunda takındığı açık bir tavır bulmak güç olsa da düşünce yazılarında din ile lâikliği bir arada düşündüğü açıktır. Peyami Safa bir yandan laiklik vurgusu yapar ve İslam dünyasının Batı uygarlığından geri kaldığını kabul eder; diğer yandan Cumhuriyet devrimlerinin, dini geleneklerin hepsine sırt çevirmediğini vurgular ve İslamiyet’i, kadercilikten uzak, akıl temeline dayanan bir din olarak yüceltir.

Peyami Safa, laikliği temel ilke edinen Cumhuriyet devrimlerinin dine olan bakışını, şu sözlerle dile getirir: *“Türk inkılabı, dini ananeler arasından, yalnızca medeni inkişafa engel olan adetleri ve prejejüleri tasfiye etmiş, ötekilere laik prensibinden dolayı, müdahale etmeyi düşünmemiştir.”*[159] *“Bunu aynı zamanda*

---

[158] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 11.
[159] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 77.

laikliğin dinsizlik olmadığının kanıtı olarak görür."[160] Medeni inkişafta dine de rol verir. Ayrıca, dinin ancak laiklikle mümkün olacağını söyleyerek hem dindar hem de filozof olunması gerektiğini belirtir.

Din, iman, Allah mefhumlarını her zaman savunan yazarımız, laikliği din düşmanlığı olarak gören veya böyle sunanlara karşın dinsizliğin mümkün olamayacağını ispata çalışır. *"Sebebini bilmeden buhranlar geçiririz. Bu sebepler ne olursa olsun, şuurumuzun altına nizam veren bir kuvvet vardır. O da Allah'a ve kitabına inancımızdır. Bizi adaletsiz bir dünyada, ölümlü bir dünyada, abes ve aciz bir mahlûk olduğumuz şüphesinden kurtarır."*[161] Bu çarpıcı sözlerle Peyami Safa, modern yaşamın varoluşsal krizlerine iyi muhakeme edilmiş bir dinsellikle çözüm getirmiştir. Peyami Safa şu sözleriyle fikirlerine bağlılığını dile getirmiştir: *"Şüpheci zamanlar da dâhil, daima milliyetçi ve insaniyetçi oldum. Allah'tan şüphe ettiğim zamanlarda bile O'nun varlığını reddetmedim. İnsanın kendi kendisi kalmak şartıyla değişmesi, bütün eşyaya şamil bir zarurettir. Bunun için hem muhafazakâr hem de inkılâpçıyım."*[162]

Peyami Safa muhafazakârlığı yaşarken din yobazlığını yadırgar, yobazlığın doğulusu batılısı olmadığını her medeniyette aynı olduğunu şu şekilde dile getirir: *"Doğu yobazıyla Batı yobazının kafa yapısı, beyin yapısı, ruh ve zekâ yapısı birdir. İkisi de muarız fikir kutbuna karşı müsamahasızdır, azgındır, akıl ve bilgi planına ait bir meseleyi kin ve ihtiras planına nakleder, kızar ve saldırır, fikir çatışmalarını sokak nümayişleri, hatta kanlı meydan kavgaları halinde soysuzlaştırmak gayretindedir."*[163] *"Muhafazakârlık, irtica ve yobazlığı birbirinden ayırarak, en kötüsünün yobazlık olduğunu çünkü geçmişin, tarihin, din ve milliyetçilik esaslarının ne olduğunu bilmeyen yobazın, asıl amacının, bazı duyguları istismar ederek güç ve dünya nimetlerine kavuşmak olduğunu saptar."*[164] Yine, Tercüman gazetesinde 3 Temmuz 1959'da yayımlanan bir yazısında Peyami Safa, bu kez devrim yobazlığını da aynı ölçüde zararlı ilan eder ve 'yobaz' kavramının, inkılâp konusunda tam karşılığı olduğunu söylediği, 'devrimbaz' sözcüğünü, Türkçe'ye kendisinin kazandırdığını belirtir: *"Devrimbazlar, inkılâba kendi istedikleri mânayı veren, hokkabaz gibi bir kelimenin içinden*

---

160 Süreyya Elif Aksoy, *Peyami Safa'nın Romanlarında Modernleşme ve Mekân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, 52.
161 Aksoy, 112.
162 Aksoy,110.
163 Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 281.
164 Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 172.

beklenmedik mânalar çıkarmasını bilen açıkgözlerdir. Çünkü Devrimbaz bir inkılâp yobazıdır. Din yobazı nasıl dine dilediği manayı verir ve onu tahrif ederse, inkılâp yobazı da devrim uydurmasına dayanarak inkılâp kavramını öyle rezil eder."[165]

Peyami Safa'ya göre, ülkemizde de laikliğe ters zannedilen ruh tecrübeleriyle ilgilenmenin meraklıları 1945'ten sonraki zamanlarda oldukça artmıştır. Ruhi konuları ihtiva eden makale, fıkra ve romanlar yazanlar olmuştur. Kendisi de bu konuda eserler vermiştir. Özetle şunu düşünmektedir:

Tekniğin gelişmesiyle birlikte manevi hayatta bir gerileme olmuştur. 19. Yüzyılda yaşanan bu değişin 20. Yüzyılda Batı'nın kültürel buhran yaşamasına Doğu'nun da eski manevi hayatına yeni kaynaklar arayışına girmesine sebep olmuştur. Bu arayış sonucunda 2. Dünya Savaşı akabinde 19. Yüzyılın kapalı ilim zihniyetinin dağılması ve müspet bilimin bile yepyeni metafizik merak ve imkân doğurmasıyla gücünü yalnız felsefeden ve metafizikten değil, tabiat bilgilerinden de alan bir manevileşme ortamı doğmuştur. [166]

15 Ocak 1960 tarihinde Tercüman gazetesinde yayınlanan "*Çarpık ve Dar Manasıyla Laiklik*" başlıklı yazısında ise Peyami Safa, laiklik hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

"Avrupa'nın en lâik memleketi Fransa'dır. Hiç kimse bu memleketi gericilikle suçlandıramaz. Fransız İnkılâbı ve lâiklik, bu memleketin dini inançlarına, geleneklerine ve faaliyetine fiske vurmamıştır. Bilâkis en şöhretli ilim adamları, tabiat âlimleri (bu arada ilmî keşifleri için Nobel mükâfatı alan Dr. Alexis Carrell) bu kasabanın dini şifa mucizelerini öven eserler yazmışlardır. Kimse bunlara yobaz demeyi hatırından geçirmez."[167]

"Fransız kasabası dünyada meşhurdur. Adı Lourdes'dur. İçinde büyük bir Bazalika (kilise), dua yerleri ve şifa havuzları, mukaddes ve şifalı su çeşmeleri vardır. Dini bölgenin methalinde duran rahipler içeri giren kadınlara saçlarını başlarını ve çıplak kollarını örtmelerini ihtar ederler. Bernadette'in hayalet gördüğü mağaranın kapısında, oraya gelip dua ile şifa bulmuş kötürümlerin koltuk değnekleri asılıdır.

[165] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 95.
[166] Safa, 146.
[167] Safa, 146.

Fransa'nın her tarafından oraya dindar ve hasta kafileleri akın etmektedir. Hükümet onlara kolaylık gösterir."[168]

"Fransa'da hiçbir gazete, yazar, siyasî parti, hiçbir ilim adamı ve aydın bu dinî inançlara, dinî tedavilere ve tezahürlere müsaade ettiği için herhangi bir hükümete, rahiplere ve Lourdes mucizelerine inananlara hücum etmez; mürteci, geri, yobaz demez. Lourdes ayinleri, tedavileri, bayramları tam bir hürriyet içinde bir buçuk asırdan beri devam etmektedir."[169]

"Çünkü Fransa bizim anladığımız çarpık ve dar mânada lâik değildir ve bizden ileri bir memlekettir. Vicdan hürriyetinin hakiki mânasını bilir."[170] Peyami Safa'nın yaşamının son yıllarında, dinin gerekliliği ve çağdaş yaşamaya engel olmadığı konusunda yaptığı vurguda bir güçlenme olduğu açıktır. Gerçi Peyami Safa, dinin, irtica ve kaderciliğe iten biçimlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten vazgeçmiş değildir. Yobazlığa karşı olmuşsa da Doğu–Batı sentezi gibi din ve laik sentezi denebilecek bir görüş sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2.3. Dinin Belirleyiciliği

20. yüzyılın en önemli yazarlarımızdan olan Peyami Safa bize göre geleneksel din anlayışına sahiptir. Bunu romanlarında ve diğer fikir yazılarında görmekteyiz. Yani onun hayatında din her zaman önemli bir yer tutmuştur. O, materyalizmin kurtuluş için revaç bulduğu bir dönemde yaşayan bir düşünür olarak; dinin toplumda birleştirici fonksiyona sahip olduğunu, dolayısıyla dinden kaçınmanın fayda vermeyeceği, aksine toplumu her yönden harap edeceğini düşünmektedir.

Hayatının her sahasında din ögesini gördüğümüz Peyami Safa, eserlerini dinî konularla süslemiştir. İslam dini ile yoğrulmuş milli kültürümüzün korunması, romanlarının belirgin rolü olarak görülür.

Peyami Safa'nın din hakkında oldukça müspet bir anlayışa sahip olduğunu eserlerinde görmekteyiz. Roman karakterleri üzerinden bazen direkt, bazen dolaylı olarak dinin önemini anlatmaya çalışmıştır. *Yalnızız* romanında dinin önemli parametrelerinden olan iman, kader ve tevekkül konularına atıflarda bulunmuştur. O,

---

168 Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 146.
169 Safa, 147.
170 Safa, 147.

insanın biri maddi, diğeri manevi olmak üzere iki tabiatının bulunduğuna inanmış. Maddi tabiatını inşa eden ilmin lüzumunu savunduğu kadar manevi hayatı tanzim eden dinin gerekliliğini de o kadar savunmuştur. Ona göre dinsiz bir toplum yaşama gücünden mahrumdur. Evrendeki düzenli işleyişin din olmadan anlaşılamayacağını şöyle ifade etmiştir: "*Fikirlerin sırf ilmi sahası içinde kaldığımız müddetçe dünya, ebedi kanunların emri altında intizamlı bir düzen içinde işleyen bir mekanizma gibi görünür. Fakat kâinatın doğumu ve ölümü öyle bir sınıra dayanmaktadır ki, orada bu telakki değerini kaybeder. İlmin bilmediği ve yalnız dinin tefsir ettiği gerçeğin bazı veçhelerini irtibatlandırmak şartı ile onları anlamak mümkündür.*"[171]

Peyami Safa, genelde romanında dinî konulara fazlasıyla değinmektedir. Fikirlerinin daha iyi şekillendiği olgunluk döneminde *Canan*[172] adını verdiği bir roman yazar. Canan ismi roman kahramanının ismidir. Onun hayatı etrafında dönüp dolaşan senaryolar içeren bilindik bir aşk romanıdır. Fakat bu aşk normal bir aşk değildir. Eşlerin boşanmasına, yuvaların dağılmasına sebep olan tuzaklı aşklardır. Canan daha üç yaşındayken pazardan alınmış bir çocuk olarak sarayda büyütülür. Gençlik zamanı gelince de Şâkir Bey'in konağına verilir ve konakta ailenin bir ferdinden farksız muamele görür. Canan, herkesin dikkatini çekecek güzellik ve çekiciliğe sahiptir. Kâzım Bey adlı bir binbaşıyla evlenir. Kısa bir müddet sonra boşanır. Fakat bu sefer de başka aileleri bozmayı ve karı kocaları birbirinden ayırmayı kendisine ödev haline getirir.

Peyami Safa, bu bitmez sahte aşkların anlatıldığı romanıyla, iflah olmaz heveslerin dini inançla mecrasına çekilebileceğini düşündüğünden; ölümü, âhireti, hesap gününü hatırlatıcı nasihatlere yer vererek eserinin belirleyici ögesinin din olmasını sağlar.[173] Allah korkusunu bilmeyen vicdansız kararlarıyla, âhiret, mahşer, hesap ve ölüm gibi dini hatırlatan hakikatleri hiç düşünmeyen, din terbiyesinden nasiplenmemiş başkarakter *Canan*'ın hayat çizgisini belirlerken yazarımızın, romanda belirleyici unsur olarak dini seçtiği çokça görülmektedir.

Yazarın rindane bir hayat içerisinde olduğunu nazara erdiği Abdullah Efendi ile kızı Bedia'nın sohbetlerinde Allah'ın bir ve benzersiz, her şeyin yaratıcısı ve çeşitli

---

171 Safa, *Din, İnkılap, İrtica,* 17.
172 Peyami Safa, *Cânân*, Orhaniye Matbaası, Ankara 1925, 1-230.
173 Mustafa Özbalcı, "Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8,* 2015, 161-212.

sıfatlarının olduğuna dair konular geçer. Abdullah Efendi kocası tarafından aldatıldığı için üzülen kızını şu ifadelerle teselli etmeye çalışır: *“Allah'tan ümit kesilmez evlâdım... Allah senin bu gözyaşlarını görür; Allah afif, temiz Müslüman kızlarına acır...”*[174] Mutluluk zamanlarında Lami ile Bedia bahçelerine fidan dikip yetiştirmişlerdir. Bir sabah kızına “O fidanları kim büyüttü?” diye soran ve ondan "Lami ile ben" cevabını alan Abdullah Efendi, ona şunları söyler: *“...Yanlışın var kızım... Bir milyon Lami, bir milyon da Bedia yan yana gelseler, böyle iki tane küçücük ağacı büyütemezler! Bu ağaçları büyüten odur kızım, Allah'tır! Allah'tır, bu ağaçları büyüten O’dur, unutma bunu kızım! Böyle felâket günlerinde Rabbizü'l-Celâl'i hatırından çıkarma! Ben dünyayı dolaşmış bir ihtiyarım...”*[175]

Romanda yatalak hasta, seksen yaşını geçmiş fakat kuvvetli bir imana sahip olan Ferhunde nine de torununu bu hususta teselli ederken Allah’a güvenmesini, böyle yaparsa kendisine hiçbir şey olmayacağını, her gece yatağına yatarken Ayet-el Küsi’yi, İhlas ve Fatiha surelerini okumasını öğütler.[176]

Dinsizliğe karşı dini, imansızlığa karşı imanı her fırsatta üstün bir yere koyan Peyami Safa *Canan* romanında Abdullah Efendi’nin güzel ve içten bir sesle Kur’an okuduğunu da söz konusu etmek suretiyle Kur’an'ın usulüne göre okunduğunda insanda haz uyandırdığı vasfına da işaret etmiş ve onu yüceltmiştir.[177] Böylece İslam dininin kutsal kitabını eserlerinde belirleyici öge olarak sunduğu görülmektedir.

Canan romanında bir kısmı pek çok defa tekrarlanan bu nevi söyleyişlerin sayısını daha da artırmak mümkündür. Bu romanında Allah'tan ümit kesilemeyeceğine, fenalıklardan O’na sığınmak gerektiğine, iyiliğin de kötülüğün de O’ndan geldiğine ve O’nun Rahîm ve Rahman sıfatlarına dikkatimizi çeken Peyami Safa, uzun seneler, üst üste en büyük günahları işledikten sonra bir mabedin kapısına koşan suçlu insanların ıstıraplarını dile getirir. Af dilemek ve ferahlamak için bu tür insanların ‘bir mabedin kapısına’ gitmekten başka kurtuluş çareleri de yoktur.[178]

---

174 Safa, *Cânân,* 115.
175 Safa, 115.
176 Safa, 166.
177 Safa, 160-161.
178 Özbalcı, “*Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri*”, 161-212.

Peyami Safa'nın din ögesini fazlaca işlediği romanların konu ve diyaloglarında, örnek olarak verdiğimiz *Canan* romanında da görüldüğü üzere, hayatın içinde dinin belirleyiciliğini, dini terbiyeden yoksun kalmış ve yeteri kadar din konusunu hayatın içinde yaşamayan bir karakterin nasıl kötülüklere yol açtığını ve sadece kendisini değil, etrafındakileri de nasıl yoldan çıkardığını anlatarak dinin önemini vurgulamıştır. Yaşamın içinde sadece yapılanlar değil, *kader* denilen bir olayında olduğunu ve bazen bizim içinden çıkamadığımız noktalarda kaderin bizleri nasıl yönlendirdiğini göstermiştir.

2.2.4. İman

Medeniyetler için olduğu kadar felsefi ve dini düşünce için de önemli olan iman, genel anlamıyla değerde nihai olan ve gerçeklikte temel olan şey hakkında verilen hüküm olarak tanımlanabilir. İman, nihai olarak doğru kabul ettiğimiz ve davranışımızı kontrol eden şeyi tasdik meselesi olduğundan kişi, toplum veya medeniyetlerin kayıtsız kalabileceği bir şey değildir. [179] Din felsefesi açısından imanın mahiyeti çeşitli başlıklar altında değerlendirilirken biz yazarımızın imanını ve imana bakışını '*Tahkiki İmancılık'*[180] kategorisinde olduğunu söyleyebiliriz. Dindar bir toplumda yaşayan Peyami Safa, dinin ve dindarlığın önemini her fırsatta dile getirirken, dinin en önemli temeli olan inanma mahiyetine yani imana ulaşmayı, insani tezahürdeki tahkiki iman sahibi olana kadar zihni mücadeleyi, tetkik, tereddüt ve şüphelerle geçirdiği kazanılmış bir süreç olarak tanımlar.

Peyami Safa'nın her fırsatta dile getirdiği ve yanlış batılılaşmaya karşı korunmasını istediği İslam dini ana mantalitesinde malumdur ki herkes dünyaya temiz ve günahsız olarak gelmiş, iman edecek fıtrat ve kabiliyette yaratılmıştır. Fıtri bir iman insanda zaten vardır. Buna göre iman normal, inkâr ise anormaldir. İnkâr bir bakıma fıtratın bozulmasıdır. Bu bozulmayı körükleyen sebeplerin başında aile ve sosyal çevrede bilinçli veya bilinçsiz oluşturulan değişim amaçlı bozulmalar gelmektedir. Maddi mânâda kirli bir çevre, bedeni hastalıkların yayılmasına sebep olduğu gibi ahlaki

---

[179] İmamoğlu, Yazoğlu, Başçı, *Din Felsefesi*,139.
[180] İmamoğlu, Yazoğlu, Başçı,143-149.

ve manevî yönden kirli bir çevre de inançsızlığın ve ahlaksızlığın yayılmasına yol açmaktadır.'' [181]

İslam dininin yaşandığı toplumların inançla ilgili fikir temellerine değindikten sonra yazarımızın imanının oluşum şekli ve imana verdiği önemi daha iyi anlayacağız. *"Fıtratın sesi olan iman, huzur ve mutluluk kaynağı olduğu gibi, inançsızlık da bunalım ve bedbahtlığın sebebidir. İnsan, günah ve inkârla kirlenmemiş olan tertemiz çocukluk yıllarına ve o dönemin temiz ve tatlı hatıralarına imrenir, o yılların hasretini duyar. Bu, bir bakıma fıtrata, temiz yaratılışa dönme hasretidir. İnanma, fıtrata yerleştirilen bir ihtiyaçtır. Onun için herkes doğru veya yanlış bir şeye inanma ihtiyacı duyar. Fıtrat yalan söylemez. İnsan olmayacak şeyi istemez. Susamak suyun, acıkmak gıdanın varlığına delalet ettiği gibi, inanma ihtiyacı da imanın gerçek olduğuna delalet eder. İnsan aklı ve ruhu tatmin olmak ister. İnsan düşünen bir varlıktır. Aklı ermeye başladığı andan itibaren varlıklar üzerinde düşünmeye başlar. Kâinatın esası nedir? Ben kimim? Niçin varım? Nereden geldim, nereye gideceğim? Bütün bu oluş ve ölüşlerin sırrı nedir? Bu ve benzeri soruların cevabı ancak vahiyle aydınlanmış bir akılla bilinebilir. Vahyin ışığından mahrum olan akıllar ise kaybettiği şeyi karanlıkta arayan kimse gibidir."*[182] Yukarıdaki alıntıda İslam toplumunun imanı anlatılır. Böyle bir toplumda yaşamış Peyami Safa kendi imanını tenkitçi, şüpheci ve tahkiki bir iman olarak tanımlar. İman hususunda şüpheler yaşamış olsa da, bu şüpheyi imanının kuvveti olarak anlatır.

"Ben Allah'a, öteki dünya düşüncesinden en uzak olduğum çocukluk çağınca inanmaya başladım. Bütün ömrüm, bu inancımı kontrol etmekle geçti. Mizacım bakımından inanmaktan ziyade şüphe etmeye meylim vardır. Boşuna inanmaktan ve boşuna şüphe etmekten çok sakınırım. Bence şüphe edilecek şeyden şüphe etmemek ahmaklıktır. Benim imanım, şüpheye karşı adım adım kazanılmış bir dikkat, inceleme, tenkit ve bilgi zaferidir."[183]

Allah'a olan inancını her yazısına yansıtan Peyami Safa *Din, İnkılap, İrtica* kitabında Allah'a iman konusunu net ve uzun şekilde ele almış ve gerek alıntılarla gerek

---

[181] Ali Rıza Temel, "Fıtratın Sesi", *Altınoluk Dergisi*, 1(046), Ağustos, 2002, 198.
[182] Temel, "*Fıtratın Sesi*", 198.
[183] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 33.

kendi cümleleriyle bize anlatmak istemiştir. Tahkiki imana giden fikir diyalektiği şöyledir:

Kâinat ya tesadüfün eseridir veya Allah'ın eseridir. Tesadüfün eseri olabilmesi için atomdan sayısız yıldızlara ve galaksilere kadar onu vücuda getiren ve en büyük rakamlarla bile ifadesi imkânsız derecede çok sayıda elemanın (unsurun) yanyana gelmesini sağlayan bitip tükenmez tesadüflerin birleşmesi lazım. Allah'a inanmanın, buna inanmaktan çok daha makul olduğunu göstermek için şöyle bir misale başvurulur: *"Bir maymunun önüne bir yazı makinesi koyunuz. Tuşlara rastgele vurmaya başladığını farz ediniz. Maymun kaç milyar kere vurmalıdır ki, rastgele yan yana gelen harflerden nihayet Shakespear'in tam bir eseri meydana gelsin? En büyük matematikçiler, ihtimal hesapla bunun cevabını vermekte acizdirler. Zira kâinat Shakespear'in bir eseri kadar sayılı unsurlardan meydana gelmiş ve o kadar küçük değildir. İçinde sayılamayacak kadar çok eser, sistem, organizasyon, canlı ve cansız varlık terkipleri vardır. Bunları yaratabilmek için kaç milyar tesadüf maymununun kaç milyar sene el ele verip çalışması lâzım? Bunu bilmek büsbütün imkânsız. Bunun sadece imkânına inanmak da Allah'a inanmaktan milyar kere daha zor."*[184] Yazarımız oldukça başarılı akli delillerle Allah'ın varlığının zorunluluğuna kanıt getirmiş. O'na inanmanın aslında çevresini merak edip tetkik eden insan aklını rahata kavuşturacağını söylemektedir.

Bu açıdan birçok araştırmaya konu olmuş yazarımız Peyami Safa hakkındaki şu değerlendirme konumuzu izah açısından değerlidir: Hassas ve naif bir yazar olarak tanınan Peyami Safa, zeki ve çevresini hep tahlilî bir gözle görüp değerlendiren, otokritik ve otokontrol mekanizmaları bir hayli gelişmiş biri olarak anlatılır. Şüphe ve tenkit, '*Şüpheden doğmayan her îmân piçtir.*' diyen Peyami Safa'nın başta gelen iki belirleyici özelliği olarak bilinmiştir. Çocuk yaşlarından itibaren Allah'a daima inanmış, fakat bu inancını hep kontrol altında tutmayı da bilmiştir. *"Benim imanım, şüpheye karşı, adım adım kazanılmış bir dikkat, inceleme, tenkit ve bilgi zaferidir."* diyen yazarın inancı, köklü, temelli, aklî ve mantıkîdir. Ona göre, din âlimi iman ettikten sonra tetkik eden değil, tetkik ettikten sonra iman eden insandır.[185]

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere; o her şeye önce şüphe ile bakar; aslını, sebebini araştırır ve ancak bundan sonra kabul veya reddeder. Onu tahlil ve

---

[184] Safa, *Din, İnkilap, İrtica*, 144.
[185] Göze, *Peyami Safa*, 7.

tenkide sevk eden de mizacının bu özelliğidir. Peyami Safa, düşünen sorgulayan bir aydındır. O, sorgusuz sualsiz, tenkitsiz ve kontrolsüz hiçbir şeyi kabul etmez. İmanına şüphe ve tereddüdün çeşitli labirentlerinden geçtikten sonra ulaşmıştır. Hâdiseler karşısındaki ataklığı ve cesareti de bilgi ve imanının sağlam ve temelli oluşundan ileri gelir.[186]

Peyami Safa romanlarında da bu konuya oldukça fazla yer vermiştir. İmanın bütün insanlık için bir kurtuluş olduğunu düşünen Peyami Safa'nın *Bir Akşamdı* adlı romanında şu ifadelerine rastlamaktayız: *"19. asrın sonunda insanlık, bütün Allahlarını öldürmüştür. Bu asır inanmaz, imansız ve mefkûresizdir. Yaşamanın gayesini ancak yaşamaktan ibaret zannettiren telakkinin umumileşmesi, maziden kalma bütün kıymetleri altüst etmiştir. Bu hercümercin iktisadi hayata tecellisi: Kominizim; bedii hayata tecellisi: Dadaizm; ahlaki hayata tecellisi; Bir alay Donjuan."*[187] Yazarımız burada mazimizin altüst olmasını yine inançsızlığa bağlamaktadır.

2.2.5. Kader

Kader kavramı, en geniş ifadesiyle "her şeyin bir ölçü ve takdire göre yaratılmış olduğunun" kabul edilmesiyle anlaşılabilecek bir kavramdır. İlm-i Kelâm'da, Ehl-i Sünnet anlayışına göre, "zamandan ve mekândan münezzeh olan, sonsuz ve sınırsız bir ilme sahip bulunan, geçmiş, yaşanan ve geleceği an gibi görüp bilen Yüce Allah'ın (cc) âlemde olup bitecek olan her şeyi, daha olmadan önce ezelî ilmiyle bilmesi ve mahiyetini bilemediğimiz bir 'Kitap'ta takdir ve tespit etmesi"[188] olarak tanımlanmaktadır. Bu husus Kur'an'ı Kerim'de şu şekilde ifadesini bulmuştur: "Y*eryüzünde ve kendi nefislerinizde (gerek üzülmenize gerekse sevinmenize sebebiyet verecek şekilde) uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. Bu elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve de Allah'ın size verdiği nimetlere şımarmayasınız diyedir..."*(Hadid, 57/22-23).

Kader inancının dinimizdeki yerini özetle açıkladıktan sonra Peyami Safa'nın bu konuya nasıl yaklaştığını incelemeye çalışacağız. Yine romanlarından yola çıkarak

---

186 Özbalcı, "*Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri*", 161-212.
187 Safa, *Bir Akşamdı*, 137.
188 Yener Öztürk, *Yeni Bir Yorumla İslâm Dini İnanç Esasları*, Işık Yayınları, İstanbul 2013, 210.

kadercilik konusunda fikirlerini kendi konuşturduğu karakterler ağzından ifade etmeye çalışacağız.

Din denildiği zaman konuya kendiliğinden müdahil olan kader konusunda Peyami Safa'nın kanaati, kendisinin mutavassıt dediği orta bir yolda zor zamanda kadere teslim olmayı önerirken, miskin bir bekleyişi tasvip etmez. *Yalnızız* romanında kader üzerine konuşturulan karakterler bize Peyami Safa'nın kader inancı hakkında yeterince bilgi verir: *"Çaresizlik ve tehlike anlarında çırpınmaya ve haykırmaya gelmez. Batan insan, boğulur. Marifet o anları geçirmektir. Sonrası gittikçe kolaylaşır. Kadere teslim olmak lâzımdır o anlarda. Menfi, miskin, âciz bir tevekkül değildir bu. Müspet, enerjik, hedefli, iyimser bir sabırdır... Kaderin aksilikleri karşısında intibaktan hâkimiyete giden sabır köprüsü üzerinde sakin olunmalıdır."*[189] *"Batan insan boğulur. Marifet; o anları geçirmektir."* sözleri ile *"Kadere teslim olmak lazımdır o anlarda…"* ifadeleri kader inancı açısından çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Böyle durumlarda kadere teslim olmak lazımdır sözünü iradesiz beklemek olarak düşünürsek yazarımızın cebri mezhebini desteklediği sonucuna varmamız gerekir. Fakat bu teslimiyeti miskin, âciz bir tevekkül değil; müspet ve enerjik olarak niteleyip açılım kazandırınca kadere teslim olmak ifadeleriyle farklı bir halden bahsettiği anlaşılıyor.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Peyami Safa, kadercilik konusuna birçok romanında değinmiş olup kadere teslimiyet hususunda bir cebri görüntüsü sezdirse de diğer yazılarına bakıldığında kadercilik konusunda sadece olayları kadere bırakma taraftarı olmadığı görülür. O, cebri değildir. Buna örnek olarak vereceğimiz *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabındaki yazıları görüşümüzü destelemektedir:

Yazar eserde, "On yedinci asırdan beri bütün modern İslamcılar, Kur'an'da fatalizm olmadığını ispat etmişlerdir. Mutezile salikleri hayrın ve şerrin Allah'tan değil, akla muvafık veya münâfi olan hareketlerden geldiğini izah ettiler. Ortodoks olmayan modern Türk İslamcıları da 'cebriye' denilen fatalizm akidelerinin İslam diniyle alakası olmadığını ispata devam ettiler. M. Şemsettin, İslam'da kaza ve kader meselesini tetkik ederken Mutezile fırkasından Vasıl İbni Ata'nın şu sözlerini hatırlatır: 'İnsan kendi fiilinin yaratıcısıdır.' Gene M. Şemseddin'den öğreniyoruz ki (Zulmetten Nura-Sahife 265) Mısır müftüsü Şeyh Mehmet Abde, İslamiyet'i fatalizmle itham eden

---

[189] Safa, *Yalnızız*, 117-118.

garplılara cevap olarak yazdığı eserde Kur'an'ın altmış dört ayetiyle bu fikri reddediyor. Vakıa; Müslümanlar arasında Cebriye ismiyle maruf bir tayfa zuhur ettiyse de hakkın, aklın, dinin önünde duramayacak kadar zayıf olduğu için az zaman sonra münkariz oldu. Müslümanlar cebir ile ihtiyar arasında mutavassıt bir mezhebe salik oldular ki, bu say-ı amel mezhebi, sıdk-ı iman mezhebidir." [190] demektedir.

Bu sözlerinden anladığımız üzere Peyami Safa, kader konusunda akılcı bir mantık izlemiş ve akıl ve kaderi birbiri ile beraber ele almıştır. Bazen romanlarında görüldüğü gibi çelişkiler içine girmiş ama her zaman din konusundaki akılcı ve araştırıcı yanını ön plana koymuştur. Aslında çelişkili olarak görülen şey, bir olaya direkt kadercilik ile bakmayıp yapılması gerekenleri ve aklı kullanarak süzgeçten geçirmeyi, daha sonra ise kadere bırakmayı benimsemiştir. Bir olayın akışı esnasında hiçbir adım atmayıp sadece kadere bırakmak ona göre doğru olmamakla beraber öncelikle gidişata uygun olarak tüm adımların atılıp sonrasında kadere bırakma taraftarı olmuştur.

2.2.6. Tevekkül

Tevekkül kelimesi işi Allah'a bırakma kadere razı olma, güvenme[191] anlamına gelmektedir. Tevekkül, yeryüzünde cereyan eden bütün hadiselerin Allah'ın kontrolünde vuku bulduğunu, O istemedikçe hiç kimsenin kendisine ne yarar sağlayabileceğini ne de zarar dokundurabileceğini bilen insanın Allah'a tam güvenip dayanmasıdır. Müminler Allah'ın her şeye gücü yeten olduğunu, O'nun bir "Ol" demesiyle her şeyin vuku bulabileceğini bilirler. Tevekküle sahip imanlı kişiler karşılaştıkları olumsuzluklarda asla ümitsizliğe düşmezler. Hangi şartlarda olursa olsun Allah'ın onları yalnız bırakmayacağını bilirler, dünyada ve ahirette kendilerine mutlaka yardım edeceğini unutmazlar. Müminler bu tevekkülden kaynaklanan bir iç huzuru ve neşe ile hayatlarını idame ederler.

Müminin üzerine düşen, olaylar karşısında sadece Allah'ın istediği tepkileri vermek, bu olayların sonucunu ise Allah'tan beklemektir.[192] Bir ayette, yalnızca inananların kavrayabildiği bu büyük sır şöyle ifade edilir: *"... Kim Allah'tan korkup sakınırsa (Allah) ona bir çıkış yolu gösterir ve onu hesaba katmadığı bir yönden*

---

190 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 106.
191 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1323.
192 Musa Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20,* 2003, 129-158.

rızıklandırır. Kim de Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter. Elbette Allah, kendi emrini yerine getirip-gerçekleştirendir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur.”(Talak, 65/ 2-3).

Peyami Safa’nın tevekkülü müminin her türlü yaşam tecrübesinde gereken tedbiri aldıktan sonra Allah’a tam teslimiyetle güvenmesi şeklinde anlattığını görmekteyiz. Yazarımızın, tevekkül konusuna fazlaca değindiği romanlarından biri *Şimşek* romanıdır. Kahramana yer yer tevekkül etmesi gerektiğini hissettirmiş ve bunları kelimelere dökmüştür:

"... Sen daima o içi dolu adamsın; daima ağlayacak ve haykıracaksın: şuna, buna şu veya bu hadiseye, şu veya bu insana bahane bulma. Sende ihtiras hayat ve hayat ihtirastır. Daima büyük bir alevle sarıldığını hissettiğin başın ancak toprağın altında soğuyacak ve ancak toprağın altında sen, bu en tatlı ve en korkunç, bu mest edici ve başlayıcı hararetten ayrılacaksın... Makul zamanındaki sen, meyus zamanındaki sana hatırlat ki, günün birinde bu alev sönecek. Sönmeden evvel de, arada bir, başına tatlı bir serinliğin geldiğini ve sana ummadığın bir tat verdiğini hissedeceksin. Yalnız bunu ara. Tevekkül et. Tevekkül bu alevin üstüne boşanan bol sudur. Tevekkül et, vazgeç, vazgeç!" [193]

Peyami Safa bu sözlerinde bize bazı konuların sadece Allah’a bırakılması gerektiğini ne yaparsak yapalım değiştiremeyeceğimizi, değiştiremediğimiz veya çıkmaz noktalara girdiğimiz konularda kabullenip tevekkül etmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere yapabildiklerimizi yaptıktan sonra sıra tevekküle gelmektedir. İnsan önce bir konu üzerinde tüm yolları denemeli fakat sonuçsuz kaldığında uğraşmak yerine Allah’a tevekkül edip beklemelidir. Başa gelene isyan etmenin yanlış olduğunu ve ne yaparsak yapalım cevabın Hak’ta olduğunu anlatmak istemiştir.

2.2.7. Din ve Toplum Hayatı

Çocukluğu Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı acıları ve hastalıklarla boğuşarak geçen Peyami Safa, Abdullah Cevdet’in etkisindeki ilk gençliğinde fikirleri henüz şekillenmemiş “garpçı” ya da Şişli, Harbiye, Teşvikiye ve Beyoğlu gibi semtlerde

---

[193] Safa, *Sözde Kızlar*, 111

yaşanan modern hayatın cazibesine kapılmış birisi olarak üzerinde hissettiği ictimai baskıya isyan etmiş, dolayısıyla onun romanlarında gençlik arzuları ve yaşadığı tereddüt çok açık bir şekilde hissedilir. [194] Peyami Safa, toplum hayatının daima gelenek köklerine sımsıkı bağlı olmasını arzulamıştır. Toplum hayatının dindar ve ahlaklı olanını her zaman istemiştir. Din ve ahlak, yazarlığını üzerinde bina ettiği ana dayanaklardandır. Genelde devrinin toplumsal sorunlarını konu edinerek romanlar yazan yazarımız, toplumun en küçük ve en önemli birimi olan aile hayatına dikkatleri çekmiştir. Başka türlü yaşamak isteğiyle evden kaçan kızlar, baba nasihati dinlemeyen türlü gençler, kocasından habersiz evden dışarı çıkan kadınlar ve serbest kaldıklarında her türlü yanlışı yapan, tüm gayeleri âşık ve koca bumak olan sözde kızlar hep birer sorun olarak anlatmıştır. Su sorun karşısında çaresizliği:

…bu ne müthiş bir hal, Yarabbi, tepemizin ucunda bir neslin ahlaki çöküşünü görüyoruz, sesimizi çıkaramıyoruz, elimizden bir şey gelmiyor, Allah Allah…Bu çıldırtıcı bir şey be Nadir bey…gibi çok sayıda diyaloglar ile dile getirmiştir.[195]

Ferdin hayatı ailede geçer. Aile toplum hayatını oluşturur. Bu bakımdan aile son derece önemli bir kurumdur. Kadın-erkek ilişkisi meşruiyetini ailede bulurken kişi huzur ve mutluluğu yine aile ortamında bulur. Toplumun huzurlu olabilmesi güçlü bir aile kurumuna muhtaçtır. Yine güçlü ve saadet temin eden bir aile de din ve ahlaka muhtaçtır. Dolayısıyla ailenin fert ve toplum için ifade ettiği anlam kadar dinin aile için ifade ettiği anlam da önemlidir. Bu açıdan dindar ailenin bütün toplumlarda özel bir yeri vardır. Aynı meyanda dini önemseyen toplumların düzenli aile hayatlarına ihtiyacı vardır.

Dolayısıyla Batılılaşma arzusuyla dinden uzaklaşan aile yapıları Peyami Safa'nın eleştirilerine konu olmuştur. Çünkü modernleşme adı altında ailelerin dinden uzaklaşmasıyla beraber aile kurumu yüce değerinden uzaklaşmış yoz bir hale bürünmüştür. Beşir Ayvazoğlu, Peyami Safa tarafından ailede baskısının eleştirildiğini ancak onun, İstanbul yüksek tabakasında yaşanan ahlaksızlığı; dillerini, adetlerini, vicdanlarını kaybetmek ve bu insanları Türk milletinin kertenkeleleri olarak tarif ettiğini yazmıştır. [196] Aile kurumunun bu şekilde bozulması toplum hayatını olumsuz yönde

---

[194] Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, 71.
[195] Safa, *Şimşek*, 163-164.
[196] Ayvazoğlu, 75.

etkilemiştir. Bu süreçte dinin, toplumu bozduğu için haram kıldığı haller ailelerde görülür oldu. Batılılaşan çevrelerde artık herhangi bir dirençle karşılaşmadan dinen haram ya da günah olan davranışlar bu çevrelerde olağan görülmeye başlandı. Sözgelimi, nikâhsız birliktelikler bu cümledendir. Yazarımızın garipseyerek *Sözde Kızlar* romanında bir diyaloga konu edindiği, bir gencin kendi nişanlısı dururken arkadaşının nişanlısıyla gezintiye çıkması ve bunu da "canım öyle istiyor" diyerek izah etmesi bu cümledendir. Çünkü böyle arkadaşlıkların ve beraberliklerin dini yönden uygun görülebilmesi için nikâhlı olmak zorunlu bir şarttır. Bu zorunluluk yerine getirilmediğinde bu durum günah sayılmaktadır. Bugün etrafta gördüğümüz "beraber yaşama fikri" dinden uzaklaşmış toplumun eseridir. Medenileşme, Batılılaşma veya modernleşme olarak telakki edilen bu yoz hal sıradanlaşmıştır. Gençleri ve kadınları büyük zararlara uğratmış kültürel bilince sahip olanları kahretmiştir. Dolayısıyla Peyami Safa, sefahate düşkün gençlerde ve aile fertlerindeki ahlaki çöküntüyü *Sözde Kızlar* adlı romanından çıkarttığımız bu diyalogda, Mebrure kızın ağzından iğrenerek anlatır: "*Çok doğru, hakkınız var, bende bunlardan iğrenmeye başladım. İçlerinde azıcık itidalini muhafaza eden bir Behiç var, ona da akıllılık son zamanlarda geldi, eskisi gibi sefahata düşkün bir genç değil. Ötekiler... Anası, kızı, misafirleri, arkadaşları, hep deli, hep ahlaksız...*"[197]

Yanlış Batılılaşmada kadınlar ezilmiş, erkekler sorumsuzlaşmıştır. Zamanla kadınlar modernleşmek adına ahlaksızlıklara alet olmuş ve ciddi anlamda yozlaşma başlamıştır. *Canan* romanında ahlaksızlığın anlatıldığı bir pasajda yazarımız yakınmalarını sürdürürken kadınların bundaki rolüne dikkatleri çeker: *"Aileye gelince, bu mefhum, yüksek ve münevver sınıfın âdetleri arasından çekiliyor. Orta sınıf da, bugün yarın o vaziyete gelecek. Vasatî Avrupa'da şimdi, cinsî kıskançlık, tarihten bir sahife olmuştur... Altı bin senedir zevceler kocalarına, kocalar zevcelerine ihanet ediyorlar. Hâlâ Roma hukuk telâkkilerini muhafaza edemez. Adatın istihalesi aileyi kendiliğinden mahvettikten sonra mesele hukukileşecektir... Çok afif adamlar, zevceleri tarafından aldatılmışlardır. Bütün aldatan kadınları ateşte yaksak, Hz. Havva'nın zürriyetinden pek mahdut bakiye kalır."*[198] Toplum ahlakı hususunda kadını çok fazla eleştiren yazarımız bu konuda çeşitli eleştiriler alsa da aslında ailenin içindeki kadının

---

[197] Safa, *Sözde Kızlar*, 110.
[198] Safa, *Cânân*, 217-218.

yerinin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Romanlarda kadın karakterler biraz Batıya meyilli görülse de sonunda doğruyu bulup doğruya yönelen kişiler olmuşlardır. Yazar, kadın ve kıskançlığın toplum hayatında önemli olduğunu ve kadınlara dikkatli ve hassas olmaları gereken hususları hatırlatır gibidir.

Peyami Safa'nın yanlış Batılılaşmayı dinin tahrif olması olarak, dinin tahrif olmasını ise ahlak bozukluğu olarak nitelediği hatırlanacak olursa toplumun terbiyeden yoksun yetişmesinden mustarip olduğu, aile ve aile kadını mefhumuna ait bütün güzelliklerin ve meziyetlerin mazide kaldığı, dolayısıyla güzel toplumun da kaybedildiği anlatılan *Şimşek* romanında kötü bir nasihat olarak geçen şu satırlarla ifade ettiği görülmektedir.

"Sen aile kadını olamazsın. Böyle bir terbiye almamışsın. Böyle doğmamışsın, gözün açılmış, İstanbul'dasın, yirminci asırdasın. Eskiler gibi düşünme. Bugün hayat başka. Bir şey bil; kalb yoktur. Bir şey daha bil: herkes kendi için yaşar."[199] Yazarın özlem duyduğu toplum hayatının geleneksel aile hayatının sürdürüldüğü toplumların hayatı olduğu söylenebilir.

2.2.7.1. Ailenin Geçirdiği Değişimler

Peyami Safa aile ve din konusundaki fikirlerini 1925 yılında yayımlanan *Canan* adlı romanında vermeye çalışmıştır. Burada değişim süreci yaşayan ailede bazı sorunlar tespit eder. Söz konusu sorunu ele alış bakımından öteki eserleri arasında *Canan*'a ayrı bir yer verir. Peyami Safa, bu romanında yanlış Batılılaşmanın aile kurumu üzerinde ne gibi etkiler yaptığını incelemiş; roman kişileri aracılığıyla bu konudaki değişik görüşleri tartışma ortamına itmiştir. O, aileye tek taraflı bir bakış içinde değildir. Eserlerinde kendi idealindeki aile ve kadın tiplerinin yanı sıra kendi düşünce yapısına aykırı durumdaki kadın ve aile tiplerine de yer vermiştir. Burada inceleyeceğimiz *Canan'* da yazar, aile sorununa sadece "Batılılaşma" açısından bakmaz. O, aileyi aynı zamanda geleneklere bağlılık, ekonomik şartlar, ahlâkî değerler ve sorumluluk gibi aile düzeninde etkili olan değer yargıları açısından da tahlil etmeye çalışmıştır.[200] *Canan*, üç değişik aile tipini gözler önüne seriyor:

---

[199] Safa, *Şimşek*, 99.
[200] Hakan Sazyek, "Canan'da Batılılaşma Açısından Aile". *Türk Dili C.LV, 433,* 1988, 37-41.

Yapı ve yaşayış bakımından geleneksel aile, yapı bakımından geleneksel yaşayış bakımından yeni aile tipi ve bir de yapı ve yaşayış bakımından yeni aile tipi.

Yazarımız ilk aile yapısını açıklarken bize şu unsurları göstererek bu kavramı açıklamaya çalışmıştır:

Karakterlerin yaşayışında gelenek temelli tutumların dikkate sunulduğu görülür. Bu tutumlarda dinin önemi korunur. Ailede yaşlılar son derece dindar kimselerdir. Bunun yanında büyük aile tipi dikkat çekmektedir. Yalı ve konak şeklinde büyük evlerde yaşamışlar ve Osmanlı âdetlerine uyarak bir halayık hizmetli bulundurmuşlardır. Abdullah Bey Kur'an-ı Kerim okumayı hiç ihmal etmez. Bu ailede dinin birliği sağlayıcı bir rolü vardır. Büyükler çocukları iyi bir din eğitiminden geçirmişlerdir. Her olay iman ve Allah ile izah edilir. Abdullah beyin 'Allah'tır bu ağaçları büyüten siz değilsiniz, Ferhunde ninenin torununa uyumadan önce okumasını tavsiye ettiği 'Bismillahi birsin-Ve billahi nursun' gibi ifadeler sıkça görülür.[201]

İkinci aile tipi olarak yapı bakımından geleneksel, yaşayış bakımından yeni aile tipini betimlerken şu anlatımları kullanmıştır: Gelenekselliğini koruması ise Osmanlı konak hayatını sürdürmesinden, dolayısıyla geniş bir aile olmasından bahsetmiştir. Ne var ki bu aile yaşayış bakımından yapısal özelliklerinin dışına çıkar ve Batılı yaşayışı ev içinde alabildiğine geniş bir şekilde uygulamaya girişir. Konağın iç döşenişi hakkında fazla ayrıntıya girmeyen yazar, yine de tıpkı *Sözde Kızlar*'da olduğu gibi, salona piyano yerleştirmeyi ihmal etmez. Konakta geceler ya poker oynanarak veya mehtap gezintileri yapılarak geçirilir. *"Biz gençler, Avrupalılar gibi yaşamaya niyetleniriz, onlar gibi cemiyet hayatı yapmaya imreniriz, fakat birden bire evlendik mi zevcemizi hemen kıskanır, uçan kuştan bile gizlemeye çalışırız. Ne için?"*[202]

Son aile tipi olarak gerek yapı, gerekse yaşayış bakımdan aile tipi ele alındığında bunda mekânın da özel bir işlevi vardır. Kalabalık aileleri barındıran konak, yalı gibi yapılar yine yüzyılımızın başlarında ömürlerini tamamlama süreci içine giriyor ve yerini yavaş yavaş fert sayısı daha az olan ailelerin oturabilmesine imkân tanıyan apartman katı biçimindeki yapılara bırakıyor. Bu ailenin evinde bir de Rum hizmetçi kız vardır.

---

[201] Safa, *Cânân*, 84-116.
[202] Safa, 155.

Onun bile bir Batılı olması, başka bir deyişle yazarın Osmanlı geleneğindeki ev içi kölenin karşısına Batılı bir hizmetçi tipi çıkarması dikkat çekicidir.[203]

Görüldüğü üzere, Peyami Safa yukarıda izah ettiğimiz üç tür aile arasından, romanlarından da yola çıkarak, asıl doğru ailenin gerek yapı gerekse yaşayış bakımından geleneksel yapıya sahip aile olduğunu bize göstermiştir. Diğer tüm romanlarında da gördüğümüz üzere birinci tip aile yapısını benimsemiş ve genelde en iyi insanların bu aile yapısının içinden çıktığını göstermeye çalışmıştır. Diğer iki aile yapısının hızlı bir çöküş yaşadığını göstermiş doğru olan ailenin dinle beraber gelenekleri yaşayan aile olduğunu savunmuştur. Peyami Safa'nın eserlerindeki mistik hava sadece Doğulu olarak tasvir edilen karakterlerde ve ailenin yaşlı bireylerinde görülmesi doğunun maneviyatına bir gönderme olarak yorumlanabilmektedir. Fertlerin, modern yaşama merakı ile gelenekleri bir anda terk edebilir olması ve bu şekilde başlayan Batıya ait olma, Batıya yöneliş hareketinin, modern insanın yalnızlığını başlatan bir durum olduğunu söylemek yanlış olamayacaktır.[204]

Daha önce de belirttiğimiz gibi ailenin geçirdiği değişimleri genel olarak ev tasvirinde başlayarak bize göstermeye çalışmış hemen akabinde ise geleneklerimizden gelen ve alışılmış adetlerimizi nasıl farklılaştırmaya meyilli olduğumuzu göstermeye çalışmıştır. Hızlı değişimlerin bize nasıl zararlar verdiğini ön plana çıkarmıştır.

2.2.7.2. Geleneksel ve Modern Aile Arasındaki Farklar

Peyami Safa *Din, İnkılâp ve İrtica* kitabında modernleşmeye çalışan aile yapısına ve bu modernleşme sürecinde ailelerin ne tür sorunlarla karşılaştığına dikkat çekmek için şu ifadeleri kullanmaktadır.

"Evvelki gün Akhisar muhabirimizin verdiği haber, düşünülmeye değer bir zamane işaretidir. Üç çocuk annesi bir güzel kadın, kendisini sinemaya götürmeyen on yıllık kocası aleyhine boşanma davası açmış ve dilekçesinde şu iddiayı ortaya atmıştır. 'Bu devirde sinemayı sevmeyen erkeklerle hiçbir kadın anlaşamaz."[205] Ailenin önemli bir ferdi olan kadının yeni tezahür etmiş bir öge olan sinemaya gitmeyi

[203] Safa, *Cânân*, 155.

[204] Hazal Geyik, Peyami Safa, Batılılaşma Ve Modernleşme Üzerine, 2015,http://www.Tutunamayanlar.Net/Edebiyat/Manset/617-Peyami-Safa-Batililasma-Ve-Modernlesme-Uzerine, *Erişim: 02. 02. 2018*

[205] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 126.

şiddetle istemesini asıl itibariyle şekilci medenileşme olarak gören yazarımız kadının bu tavrını makul görmez.

Yazarımız burada ailenin erkeğini de eleştirerek olması gereken aileyi resmeder. "*Kocasının kabahati, karısını hiç sinemaya götürmemek ve onun gitmesine de izin vermemekse kadın haklıdır; yobaz koca çekilmez. Sinemaya giderse karısının dinden, imandan, namustan olacağını sanan bir adam, bu güvensizliğin ve kıskançlığını onun daha birçok medeni haklarını inkâra kadar götürebilir: Ona roman okutmayabilir, eve resimli kitap ve mecmua sokmayabilir." "Kadının dilekçesinde bunlar var mı? Yoksa adamcağızın suçu, sinemayı sevmemekten mi ibaret? Dertli başını iki avucunun içine alıp bütçesinin açığını nasıl kapatacağını düşünürken hanımı onu sinemaya gitmek için zorluyorsa mahkemeye gitmek, film seyretmekten daha hayırlıdır."*[206]

Peyami Safa evlilikte ideal bir terkip bulunmadığına inanmakla beraber ailenin önemine inanmaktadır. Toplumların idealsiz olduğu zamanlarda serkeş bekârların çoğaldığını anlatan Peyami Safa, eski ailenin olumsuz yönlerini atarak geleneklerin hoşuna giden taraflarına istinat eden bir ev yapmak hayali içinde yaşamakta olduğunu söyler. [207] Yazarımızın hayal ettiği aile değişime açık aşırılıklardan kaçınan, dinini ve geleneklerini koruyan ailedir. *"Sinemayı sevmeyi erkekliğin şartı sayan Devrimbaz kadın da çekilmez. Kocası her gün beş vakit namaz kılarken beş seans film seyretmek isteyen bir kadının medeni kanun ona ne kadar yapıştırırsa yapıştırsın, İslami hükümlere göre ayırmak doğru olur"*. [208] dedikten sonra karı koca arasındaki bu tür yobazlığın asıl sebebinin çoğunlukla kıskançlık olduğunu iddia etmektedir:

"Birçok kocaların yobazlığı dindar olmalarından değil, kıskançlıklarındandır. Hatta yobazlığın ileri, konforlu, keyifli, temiz, zarif ve estetik yaşayanları kıskanmaktan doğduğu da iddia edilebilir. Kadınları çuvala sokmak isteyen tanınmış bir ilim adamının gençliğinden beri iktidarsızlığa müptela olduğu söylenir".[209]

Burada yazarımızın ideal aile ölçüsü dindarlık ve sosyalliktir. Hem dindar hem de sosyal olan karı-kocaların oluşturacağı ailelerin modern aile olabileceği anlayışını

---

[206] Safa, *Din, İnkılap, İrtica* 126.
[207] Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanat, Felsefesi, Dramı*, 287.
[208] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 126.
[209] Safa, 126.

satır aralarından rahatlıkla çıkarabiliyoruz. Çünkü dindarlığı kıskançlığına, modernliği zevk düşkünlüğüne alet eden eşler eleştirilmektedir.

"Bazı kadınlar da modern veya devrimci görünmek istemeleri ileri bir sosyal amele sahip olmalarından değil, din ve ahlak baskısından kurtulup diledikleri gibi serbest yaşamaya can atmalarındandır. Malumu tekrarlayalım; Gerçek dindar, yobaz olmadığı gibi gerçek inkılâpçı da devrimbaz değildir."[210]

"Başka sebep yok ya, on yıllık kocasından sırf o sinemayı sevmiyor diye ayrılmak isteyen bir hanımın emeli boşandıktan sonra İstanbul'a koşup Maçka dulları arasına karışmak olsa gerek."[211] Yazarımızın istediği aile geleneksel ailedir. Geleneksel aile dindardır. Kıskançlığın yobazlığından kaçınır. Dine kayıtsız, gönlünce yaşamayı modern aile zannetme yobazlığından uzak durur. Dinine, geleneklerine ve bilimle uyumlu yaşamaya özen gösterir.

Bunlara ek olarak Peyami Safa'nın aile kavramını kendi içinde ayırdığı kadar Doğu ve Batı kültürü açısından da ikiye ayırdığını söylemeliyiz. Doğu ve Batıyı çok iyi tanıyan yazarımız, her iki medeniyetin de değerli görüş ve kuramlarının olduğunu düşünür. Peyami Safa'nın sonuçta yaşayış bakımından geleneklerine bağlı ailenin yanında yer aldığını hemen hemen her eserinde Doğu-Batı mukayesesine gittiğini ve bunu yaparken de genellikle dindarlığı ağır bastığından Doğu'yu üstün tutan bir fikir yapısına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Peyami Safa eserlerinde Doğu tipi aile yapısıyla, Batı tipi aile yapısını karşı karşıya getirdiğinde bu aile yapılarının birbirlerinden etkilendiklerini ve bu etkileşmenin nasıl çarpık ve problemli sonuçlar doğurduğunu göstermeye çalışmıştır.

Toplum ve aile konusunda en önemli yere sahip olan unsur kadındır. Yazarımız değişimler hususunda kadının yerinin ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Eserlerinde kadın karakterler fazlaca yönlendirilmeye ve hataya düşmeye meyilli karakterler olarak karşımıza çıkar. Bunun sebebini de *Fatih-Harbiye* adlı romandan aldığımız birkaç alıntı ile tespit etmek mümkün olacaktır.

---

[210] Safa, *Din, İnkılap, İrtica,* 126.
[211] Safa, 126.

"Kadınlar, medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdurlar. Bunlar hakiki medeniyetçilerden daha bahtiyardırlar. Şekillerle iktifa ederler ve renklerin değişmesi onları eğlendirir. Fakat hakiki terakkiye inanan, kültür sahibi bir İngiliz kızının sukutu hayalini düşünün! Her şeye vasıl olmuş, fakat hiçbir şey bulamamıştır. İçlerinde intihar edenler var. Bu daha fena. Zira onlar için medeniyet, cazip bir renkler âleminden ibaret değildir. Onlar bütün ümitlerini insanlığın muhteva tekâmülüne bağlamışlar ve büyük harp misaliyle de aldandıklarını anlamışlardır. Onlar ideal sahibidirler; bizimkiler fantezi düşkünü, onların aldanışı daha korkunçtur."[212] Burada yazarımız geleneksel aileden modern aileye geçiş düşünen kadınımızın ideal düşünceden uzak fantazi düşkünlüğünü dile getirerek nasıl bir sorunla karşılaşabileceğimize dikkat çeker. *"Gördünüz mü?' diye bağırdı. Medeniyet kadının gözlerine hitap eder. Kadınların çoğu ellerinin zarif bir hareketi için piyano çalarlar ve musiki onlar için güzel bir 'pozisyondan' ibarettir."*[213]

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi genelde aile kavramının içinde kadını çok fazla eleştiren yazarımız bu konuda çeşitli eleştiriler alsa da aslında kadının aile içindeki yerinin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Romanlarında kadın karakterlerimiz biraz Batıya meyilli görülse de sonunda doğruyu bulup Doğuya yönelen kişiler olmuşlardır.

Peyami Safa, aile konusunda bilinen şekliyle modernleşen aileden yana olmamıştır. Bunun yanında Batının gelişen bilgi medeniyetine ait aile yapısını almayı gerekli görmüştür. Yaşam medeniyeti olarak kabul ettiğimiz batının yaşam tarzlarını almamak gerektiğini bütün romanlarında vurgulamıştır. Geleneklerini ve dinini kaybetmeyen ailelerin hem çağdaş medeniyet içerisinde modern olabileceğini hem de geçmişlerini koruyabileceklerini savunmuştur. Geleneksel aileyi istediği anlaşılan Peyami Safa'nın her şeyde asri olanı istemesine rağmen asri ailenin olamayacağını ve 'Asri aile' tabirinden nefret ettiğini binlerce sene geçmişi olan bir müessesenin yeni bir buluş olmadığı için ve asri namaz asri kıble ve imam olamayacağı gibi asri ailenin de olamayacağını söylemiştir.[214] O, görsel medeniyetten uzaklaşıp bilimsel medeniyet konusunda gelişme göstermekten yana olmuştur. Bu kuralı aile için de geçerli olmuştur. Yaşadığı dönem boyunca da bunu şiddetle savunmuştur.

---

[212] Safa, *Fatih-Harbiye*, 94.
[213] Safa, 114.
[214] Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanat, Felsefesi, Dramı*, 288.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEYAMİ SAFA DÜŞÜNCESİNDE MEDENİYET-DİN İLİŞKİSİ

3.1. MEDENİYET-DİN İLİŞKİSİ

Peyami Safa din ve medeniyet ilişkisini her zaman birbirine bağlı olarak düşünmüştür. Medeniyeti yaratan en önemli unsurlardan birinin din olduğunu savunmuştur. Bugünkü medeniyetin İslam medeniyetinden doğduğunu söylemiş ve *"…İslam medeniyeti olmasaydı Batı medeniyeti doğamazdı."*[215] fikrini gerek romanlarında gerek düşünce yazılarında dile getirmiştir. Çünkü günümüz Batı medeniyetini temellendiren Greko-Latin kültürünü onuncu asırdan sonra Avrupa'ya tanıtanlar, İslam -ve bu arada Türk-âlimleridir. Ayrıca müspet denilen bu ilimlerin (matematiğin, fiziğin, kimyanın, astronominin tababetin) kökleri İslam Medeniyetindedir. Bunun delillerini yalnız İslam tarihçileri değil, Batılı ve Hristiyan âlimlerinin eserlerinde de bulabiliriz. Esasen medeniyetin kendinden öncekilere pek çok şeyler borçlu olduğu bilinmektedir. *"Batı Medeniyeti, modern şekilde var olabilmek için Hristiyanlıktan altı asır sonra doğan İslamiyet'i bekledi."*[216] diyen düşünürümüz İslam dininin medeniyet anlamına geldiğini, İslam dininin içerisinde medeniyet kavramının yer aldığını ve bu dinin medeniyet düşüncesinin ilerlemesine büyük katkı sağladığını düşünmektedir.

Peyami Safa'nın din karşısındaki tavrı bir ilâhiyatçı tavrı olmaktan çok, ahlâkçı (moralist) tavrına benzemektedir. Bu tavır, dinsiz ve ilimsiz bir medeniyet olamayacağına, bu ikisinin birbirlerine mutlaka muhtaç olduklarına inanan ifadeleri ve Einstein'in "ilimsiz din kör, dinsiz ilim topaldır." sözünü sık sık tekrarlamasıyla pekişmiştir. İngiliz filozofu Bacon gibi, ona göre de adalet, yönetim ve hazine ile birlikte devletin dört ana unsurundan biri olan din sarsılacak ve güçsüz düşecek olursa o toplumda insanların işi Allah'a kalmıştır. [217] Çünkü insanoğlunun oluşturduğu kültür ve medeniyet ağacının en kuvvetli köklerinden birini sanat ve ilimle birlikte din oluşturmaktadır. Toplumumuzun her türlü meselesine onun dinî ve millî karakterine

---

[215] Safa, 20. *Asır Avrupa ve Biz,* 48.
[216] Safa, 48.
[217] Bacon, *Denemeler,* 8.

uygun çözüm yolları sunan Peyami Safa'nın, sanatını daima metafizik bir temele dayadığı ve onu devamlı o temel kaynaktan beslediği görülmektedir.

Peyami Safa din konusunda dinsizlerle verdiği savaş gibi din yobazları konusunda da oldukça net düşünceye sahiptir ve aynı savaşı vermektedir. *"Din yobazları Müslümanlığın muazzam bir İslâm Medeniyeti yaratacak kadar medenî ve müsamahalı bir din olduğunu anlamıyor, Batı Medeniyetinin ve modern dünyanın icaplarını reddediyor; devrim yobazları Batı medeniyetini yaratan ve yaşatan âmiller arasında dinin ve manevî değerlerin rolünü anlamıyor, bunu gerilik sanıyorlar."*[218] Savundukları Müslümanlığın ve Avrupalılığın gerçek mahiyetlerini bilip tanımadan onları körü körüne savunan bu iki yobaz tipin en önemli vasfının tenkide tahammülsüzlük olduğuna da işaret eden yazarın, *"Bugün bütün dünyada kullanılan manâsıyla fanatik, kendi inancının zaferi için ihtiras duyan, müsamaha tanımayan, gerekirse şiddete başvurmaya hazır adam demektir. Bu fanatik yobazların medeniyet için dinin önemini anlamaları gerekir."*[219] düşüncesi önemlidir.

Sevgi, merhamet, hoşgörü, yardımlaşma ve acıma gibi yüce duygular, insanı insan yapan değerlerin başında yer alırlar. Bunlar da ancak din ve maneviyata sarılmakla, köklü ve doğru bir din eğitimi almakla elde edilebilirler. Bu tür duygularını kaybetmiş, dinin hakikatlerini sindirememiş insanların oluşturduğu toplumlarda kavgaya, gürültüye, zulüm ve haksızlıklara daha fazla rastlandığı görülmüştür. İnsanları manevî bir boşluğa düşen toplumlarda nizamı sağlamak, anarşizme engel olmak bir hayli zordur. Örnekleri hep görüldüğü üzere, madde-mana dengesini kuramayan bir medeniyetin ömrü az olur. Bu bakımdan, tarih boyunca inançlara, yerleşmiş ve gelenekleşmiş cemiyet düzenine karşı olan saldırılar karşısında huzurun sağlanması için temeli dinî inançlar olan bir ahlâk hayatının gereğine her daim ihtiyaç duyulmuştur. Dini bulunmayan, madde ve mana dengesi sağlamamış toplumların oluşturduğu hayatlar bir medeniyet hayatı oluşturmaktan çok uzak kaldıkları, medeniyetler tarihinde yer almadıkları görülüyor. Bu bakımdan, korkmamız gereken konu, dinî ve manevî değerlerin toplumun içyapısına daha fazla katılması değil, bunların yanlış anlaşılması ve yanlış yorumlanması olmalıdır. İslâmiyet, temelindeki gerçekliği ile görüldüğünde,

---

[218] Peyami Safa, *Seçmeler*, Haz: Faruk K. Timurtaş - Ergun Göze, Bin Temel Eser Dizisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 89.

[219] Safa, 89.

insanı her iki dünyası ile kucaklayan mükemmel bir dindir.[220] Bir medeniyet kaynağıdır. İnsanların hayatlarını her yönüyle şekillendirmeleri bakımından diğer bütün dinler de öyledir. Çünkü din, medeniyet planıyla ortaya çıkar, toplumda hayat bulur. İnsanlara sağladığı düzen ve verdiği huzur kadar başarılı olur. İslamiyet bu husustaki tarihsel başarısı ve mefhum olarak medeniyeti içinde barındırması yönüyle medeniyetlerin kaynağı olarak görülmüştür. Yazarımız Batı medeniyetini ileri ve örnek alınması gereken medeniyet olarak tanıtırken *"Batı Medeniyeti, modern şekilde var olabilmek için Hristiyanlıktan altı asır sonra doğan İslamiyet'i bekledi."*[221] ifadeleriyle aslında ideal medeniyetlerin ancak dinler tarafından inşa edilebileceğini anlatmak istemektedir. Bir yandan bugünkü haliyle geri kalmışlığımızı da kabul eden ve bunu anlatan Peyami Safa'nın diğer yandan Hristiyan Batı Medeniyeti'nin İslam Doğu Medeniyeti'nden ilham aldığı şeklindeki düşüncesi bir çelişki değildir. Onun asıl sancısının İslam'ın yanlış anlaşılmış olmasıyla doğmuş olan yobazlıkla mücadele olduğu anlaşılıyor. Toplumumuzun artan meselelerinin halli için İslamiyet'e sarılmanın ve onu mutlaka doğru anlayıp uygulamanın önemine defalarca ve ısrarla işaret etmesi de bu mücadelesi sebebiyledir. Peyami Safa tüm bunlardan dolayı, İslamiyet'in medeni ilerlemeye engel olduğu görüşünü saçma bulmakta ve şiddetle red etmektedir. Çünkü o inanır ki, ilerlememize engel olacak İslâmiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır; yanlış ananeler ve hurafelerdir.[222]

3.1.1. Doğu Batı Ekseninde Medeniyet ve Din

20. yy. Türk düşünürleri medenileşme ve gelişme konusunda farklı görüşlere sahip olsa da geneli Doğu ve Batı sentezi fikrini savunmuşlardır. Bu düşünürlerin bazılarını; Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Halide Edip Adıvar, İskilipli Mehmet Atıf Efendi, Peyami Safa, Erol Güngör, Mümtaz Turhan olarak sıralayabiliriz.[223] Bunlar genelde doğunun kültürünü ve geleneklerini bırakmadan Batı'nın teknik gelişmelerini alarak ikisini birleştirmekten yana olmuşlardır. Sentez düşüncesini savunan, geleneklere bağlı muhafazakâr düşünürler Doğu'nun da en az Batı kadar önemli bir yere oturtulması gerektiğini ve Doğu'nun ihmal edilmemesini önemle vurgulamışlardır. Özellikle Türk

---

[220] Özbalcı, *Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri*, 161-212.
[221] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 48.
[222] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 271.
[223] Halil Öner, *Doğu-Batı Sentezi Mümkün müdür*? www.kirmizilar.com.tr, Makaleler, Erişim Tarihi,13/06/2018.

düşünürler tarafından, iki medeniyet arasında bir senteze ehemmiyetle ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir[224]

Bu sentez fikrini onaylayanlardan biri Peyami Safa'dır. Sadece bu konu üzerine dikkatlice eğilmiş ve birçok yazı yazmıştır. Doğu ve Batı konusunda düşüncelerini her romanında ele almış ve bunu ehemmiyetle vurgulamıştır.

Bu romanlardan biri olan *Fatih-Harbiye*, Türk toplumunun Tanzimat döneminden itibaren geçirdiği modernleşme/batılılaşma sürecinde ve bu süreçte yaşanan pişmanlıkları birey ve toplum düzeyinde işleyen bir romandır. Romanda Türk geleneği ve kültürüne bağlılığı ile dikkat çeken Faiz Bey'in kızı Neriman ile sözlüsü Şinasi'nin ilişkisinde Batılılaşmanın etkisi işlenmektedir. Bu etki, sosyal ve kültürel açıdan ele alınarak; bireyden topluma yönelen bir çizgi doğrultusunda bireylerin ruhsal durumu, çatışmaları, yalnızlığı, pişmanlıkları, kendine ve topluma yabancılaşması, kimlik kargaşası-sorgulaması gibi birçok unsur açısından değerlendirilir. Milli ve manevi değerlerine bağlı, kendi öz kimliğini ortaya çıkaran medeniyet ve kültür temsilcileri rolünde bulunan idealist kahramanlara yer verilir. Romanda yanlış Batılılaşma, Doğu-Batı çatışması ve bu iki medeniyet arasındaki çatışmanın pek çok açıdan sunumu kavramlar ve simgeler düzeyinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. *Fatih Harbiye* romanında Türk toplumunun Batı'ya olan hayranlığı, onlara benzeme ve başkası olma isteği ile insanın kendisi olabilmesi olamaması durumu anlatılmaktadır. Doğu ile Batıyı mukayese ederken şu satırlara yer verir:

"Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar! Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazen uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lapacı, tembel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik ve atılgandır. İşe yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar bağırır."[225]

Bu romanda karakterimiz, "Şarklılar" ve "Garplılar" olarak halkları ikiye ayırmıştır. Şarklıları tüm roman boyunca son bölüme kadar küçümsemiştir. Şarklıların yaşam tarzlarını giyim ve kuşamlarından ele alarak her alanda eleştirmiş hatta musiki konusunda bile tamamen Avrupai bir sisteme geçilmesi gerektiğini savunmuştur. *Fatih*

---

[224] Halil Öner, *Doğu-Batı Sentezi Mümkün müdür*? www.kirmizilar.com.tr, Makaleler, Erişim Tarihi,13/06/2018.

[225] Safa, *Fatih-Harbiye*, 45.

Harbiye Romanı doğu ve batı konusunda önemli bir romandır. Eserde Türk-İslam mücerretlerinin Osmanlı müşahhasında meydana getirdiği, medeniyetten kopulup batıya yönelişin cemiyetler üzerinde etkisini işlemektedir. Batılılaşma hareketinin önceleri lüks semtlerde etki gösterdiğini böylece İstanbul'un nasıl yamalı bir hal aldığını işlemektedir. Babayı olduğu yerde bırakırken çocuğun hızla batıya çekilmesinin romanıdır. Karakterimiz sonunda doğruyu bulmaktadır ve bu batıya özentisinden vazgeçmektedir. Yani Peyami Safa önce eleştirmiş sonra doğruya yöneltmiş, batılılaşma hareketleriyle aranan ideal medeniyetin öncüsü olarak dindarlıkla nitelediği Doğu'yu sunmaktadır.

Peyami Safa Şark kavramını *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabında şöyle anlatmıştır: *"Garp gibi şark mefhumu da bir coğrafi tarifi içine sığmaz ve mekân kalıplarından taşar. Bunun için Herodot'tan çıktığı söylenen bu şark ve garp tabirlerinin yeryüzünde hangi noktalara işaret ettiğini tayinde ihtilaf vardır. Kimine göre, Avrupa'nın garbında olduğu halde İspanya da şarktır; çünkü İspanya yarı Afrika yarı Asya'dır. Kimine göre şarkı Adriyatikken başlatmak lazımdır ve kimine göre de garp, Akdeniz kıyıları demektir. İzmir ve İskenderiye de Atina, Marsilya kadar Avrupa'dır."*[226]

Yazarımıza göre şark ve garp tabirleri yalnız mekânı değil yönü de ifade ettiğinden bir coğrafi tarif olarak anlatılmayı iyice zor hale sokmaktadır. Çünkü her doğudaki mekân aynı zamanda doğusundaki mekâna göre batı sayılabilir. Böyle olduğundan ayrı ayrı veya aynı mekânlarda mesela; Asya'da, Avrupa'da ve Amerika'da bir yer, hem doğu hem de batı sayılabilir. [227]

Peyami Safa, Medeniyet veya kültür meselesi söz konusu olduğunda Doğu-Batı ifadesinin coğrafi terim dışında kültürel bir kavram olarak anlaşıldığına dikkat çeker. Garp dediğimiz zaman nasıl ki Avrupa kıtasında doğan ve Avrupa sınırlarından taşan değerleri anlıyorsak Şark dediğimiz zaman da Asya kıtasında doğup Asya sınırlarından taşan Asya'ya ait kültürleri, hassasiyetleri ve yaşama tarzlarını anlamamızda bir yanlışlık olmadığını söylemektedir. Çünkü şark Asya'ya ait bütün maddi ve manevi değerler, hassasiyetler ve yaşam biçimlerinin toplamını anlatan bir mefhumdur."[228]

---

[226] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 97.
[227] Safa, 97.
[228] Safa, 97.

Yazarımız Doğu ile Batının her birinin bir kıtaya ait hassasiyetler toplamı olduğunu söylerken ikisinin farkına değinmeden geçmemiştir. Ona göre Asya, Avrupa'nın sahip olduğu din ve kültür vahdetinden mahrumdur. Avrupa'nın dini Hıristiyanlıktır. Kültürü Greko-Latindir. Asya'nın dini hem Müslümanlıktır hem Mecusiliktir hem Budizmdir hem de Brahmanizmdir. Kültürü de yine dinleri gibi çeşitlidir. Bu Şarkların herbiri yine en az kendi içerisinde farklı iki şark kültürüne ayrılabilir. En azından İslamî Şark-Brahman ve Budist şark diye birbirinden çok farklı iki şark mevcuttur.[229]

Peyami Safa'ya göre yukarıda bahsettiğimiz farklı farklı Şark'ların bütünleştirilerek algılanması büyük hatadır. Avrupa bu hataya düşmüştür. Bizler de bu hususta Avrupa'yı taklit etmişiz. "Şarklı" denince, birbiriyle hiç münasebeti olmayan bir Müslüman ve Budist aynı anda bu hataya düşenlerin gözleri önüne gelmektedir. Biz bunları birbirinden ayırmalıyız. [230]

Yazarımız öncelikle Avrupa'nın bütün şarka izafe ettiği müşterek vasıfları ve şark taraftarlarının müdafaalarını gözden geçirelim diyerek Yunanlılardan ve peygamberlerden beri Avrupa'da her şeyin fertle münasebetinin olduğunu buna karşın şarkta ferdin hiçbir kıymet ifade etmediğini ve bunun Avrupa ile Asya arasındaki uçurum olduğunu söylemektedir. Ona göre Şark bundan sonra canla başla endüstrileşmeye kalkabilir; fakat makinayı kendisi icat etmediği için bu işi bütün ruhu ve metoduyla kavramaktan aciz kalacaktır. [231]

Peyami Safa şarkın vasıflarını şöyle sıralamaya devam eder: "*Şark nereden gelip nereye gittiğinin farkında değildir. Derin, esrarlı ve düşünceli Asya, birkaç prensiyle birkaç şairinin ruhundadır; halkın hiçbir şeyden haberi yoktur. Bu şark kendini zamansız bir dünya içinde ebedi sanır, faniyi beğenmez ve anın menfaatlerini teper. Şimdiki zamana bağlı şeylere karşı alakasızdır ve kendi gözünde bunların bir ehemmiyet kazanabilmesi için mazi olmasını bekler. Çok vakti olduğu için naziktir. Sessizlikten ve düşüncenin gizli konserlerinden hoşlanır. İnce bir sezişe sahip olduğu için Garbın şiddetini lüzumsuz bulur. Avrupa'nın hâkimiyet hırsını çocukça bir iştah*

[229] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 97.
[230] Safa, 97.
[231] Safa, 97.

telakki eder. Vedaların telkini altında insanı kelimelerden başka hakiki bilgiden ayıran bir şey olmadığı için sessizliğine sadıktır ve hakikatleri sükûtun tılsımı içinde arar.”[232]

İlim hususunda şarkı eleştiren Peyami Safa'ya göre Şark'ın ilmi olmadığı gibi tenkit yeteneği de yoktur. Bunun için Şark'ın orantılı bir fikir hayatından, hatta zekâsından bahsedilemez. Bilgi ilim ve tenkitten ibaret değildir ancak hendesesiz ve tenkitsiz bilgi olamaz. Çünkü bütün ilim, aslında tabiatın bir tenkididir.”[233]

Yazarımıza göre, yanlış olmasına rağmen Osmanlı Garpçıları da dâhil garpçılar arasında çok yayılmış ve çok yaşamış bir kanaate göre bütün şark fatalisttir, kadercidir; onu Garp'tan ayıran, lapalaştıran ve hımbıllaştıran bu kaderci kafadır. Bu kanaat sahipleri Şark'ın kaderci görünüşü yerine Garb'ın iradeci görünüşünü koymak istemişlerdir. Hâlbuki ki şark da iki ayrı şekilde anlaşılması gereken, birbirinden ayrı iki mana taşıyan bir kavramdır. Bizim şark düşüncelerimizle diğer şark olarak bakılan Uzakdoğu şark düşünceleri birbirinden farklıdır. En önemli detay, Uzakdoğu kültüründe bir Allah inancının olmamasıdır. Mesela Budistler toprak, hava, su, ateş olan dört ana elemente inanır. Tanrı kavramı yoktur. [234] Bizim Şark inancımız ise tamamıyla Allah düşüncesine bağlıdır. Onlarda 'her şey boştur', bizde hayata aksiyon veren cennet vardır. [235] Buradan hareketle Peyami Safa'nın İslam Doğu medeniyetinin eksiklerini sayıp, sıralayıp, kabul etmekle beraber Uzakdoğu şark medeniyeti ile aynı kefeye koyularak fatalist ve iradeci olmaktan yoksun bir medeniyet olarak tanımlanmasından rahatsız olduğunu söyleyebiliriz.

Peyami Safa'ya diğer bir kitabı olan *Doğu Batı Sentezi*'nin ön sözünde şu ifadelere yer veriyor: *“Doğu-Batı sentezi bizim, yani bütün insanların tarih ve ruh yapısı, kaderimizdir. Doğu ile Batı arasındaki mücadele, her insanın kendi nefsiyle mücadelesine benzer. Bunların sentezi, insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsan bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir.”*[236]

Peyami Safa'nın *Doğu - Batı Sentezi* kitabında dediği aslında, Doğu ve Batının bir bütün olarak değerlendirilmesidir. Bilim ve teknolojinin, Yunan filozoflardan Müslüman âlimlere oradan da günümüz modern Batı medeniyetini oluşturan bilim

---

[232] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 98.
[233] Safa, 98.
[234] Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, 191-192
[235] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 101-102-103.
[236] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 12.

insanlarına geçtiği gerçeği yadsınamaz. Bu bir "sentez"dir. Batılılaşmanın her ne kadar gerekliliğinden bahsedilse de, sentezci düşünürlerimiz Batı teknolojisinin Türk kültürüne uyarlanmasından yanadırlar, Batı kültüründen yana değil. Peyami Safa'ya göre Türk edebiyatı ve düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Halide Edip Adıvar, Batılılaşmak hakkındaki görüşlerini şöyle anlatıyor: *"Batılılaşma 'milletlerin kendi kültür ve benliklerini muhafaza etmek şartıyla', 'ani bir taklit ve moda hissiyle değil, az çok köklerini koparmadan tekâmül yoluyla' olmalıdır."*[237]

Batılılaşmanın Meşrutiyet dönemlerinden Cumhuriyet'e kadar düşünce bazında yanlışlıkları olmuştur. Bu dönemlerin devamında Batılılaşmanın uygulama biçimindeki yanlışlıkları günlük hayata yansımıştır. Bu konuda toplumu yönlendirme amacıyla önemli çalışmaları olan aydınlarımız olmuştur. Erol Güngör, Peyami Safa, Mümtaz Turhan ve daha niceleri Batılılaşmanın bir kültür transferi değil bir medeniyet transferi olduğunu belirtmişlerdir. Batı medeniyetini Türk kültürü ile yoğurarak milletin kendi inanç benliğinden uzaklaşmadan kökleri üzerinde yenileşmesi şeklinde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak, her ne kadar bu konu hakkında söylenmiş şeyler çok olsa da kaynakların dağınıklığı ve birinci elden ulaşılmasının zorluğu hasebiyle konunun derinlemesine incelenmesi zor olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Doğu-Batı sentezinin mümkünlüğü münevverlerin halk ile kaynaşması, yapılan reformların halka mal edilebilmesi nispetinde mümkün gözükmektedir.

Peyami Safa, Doğu-Batı sentezinden bahsederken en çok hassas olduğu taraf Doğu kültürünün yok olma tehlikesidir. Batıya özentiyle birlikte tüm kültürümüzden vazgeçmemiz gerektiğini düşünen yazarlar ve kişileri ciddiyetle eleştirmiştir. Çünkü ona göre modernleşme, batılılardan tüm maddi ögeleri almak ama manevi ögeleri bozmamaktır. Yani gelenekçi yapıyı koruyarak ilerlemektir. Milli köklere bağlı kalarak Batılılaşmak, milli ve manevi kültürün yıkılmasına müsaade etmeden medenileşmektir.

Peyami Safa'nın bahsettiği millî kültür ve millî benliğin yıkılması olayı Cumhuriyet'ten sonra Türk toplumunun yaşadığı kısa zamanda büyük değişimdir. O değişimi bir süreç olarak ele alır. Bu konuda tasvip ettiği değişim Japonya örneğidir. Japonların örnek alınmasının en önemli nedeni onların modernleşirken kültürlerinden hiçbir şey kaybetmemeleridir.

---

[237] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 19.

Peyami Safa'ya göre Türk Düşüncesi, Batının yaşamış olduğu teknolojik değişimi kavrayamamıştır. Batı, teknik ve manevilik arasında dengeyi maddilik lehinde bozmuştur. Dengenin teknik yönünde değişmesi üzerine Batı büyük bir buhranın içine girmiştir. Batı yaşadığı bu buhrandan çıkış aramaktadır.[238] Ancak Türk düşüncesi, Batının yaşamış olduğu bu bunalımın farkında değildir. Türk aydını devrimi, ölü bir Batı anlayışına göre kalıplandırmaya çalışmaktadır.[239] Batı'nın yalnız teknik tarafını, günlük hayat için yararlı tarafını görmekte ve Batı'nın teknik gücü ile tüm sorunların üstesinden geldiğini düşünerek hata etmektedir. Mithat Paşa ve çevresi için Batı nasıl ki sadece Fransa'dır, 1950'lerdeki Türk Düşüncesi için de Batı sadece tekniktir.[240] Türk Düşüncesi, Batının geçmişte yaşadığı bir dönemi dondurarak, o dönemi örnek almaktadır. Yazarımıza göre bu, Türk aydınının Batı'yı kavrayamamış olduğunu gösterir.

Yazarımız 1 Şubat 1954 tarihinde *İnsanın Yeni Manası* başlığıyla *Türk Düşüncesi* Dergisi'nde yazdığı bir makalesinde medeniyetin gelişimi olan teknik gelişim ile maneviliğin birlikte yürütülmesi gerektiğine vurgu yaparak bir nevi medeniyet ve dinin birbirinden koparılamayacağını savunur. Ona göre bugünkü Batı, teknikle manevilik arasında mücadele vermektedir. Ancak bu mücadelede zafer ne tekniğin ne de maneviliğin olacaktır. Tekniğin değildir; çünkü insan teknik anlamda büyük gelişmeler yaşasa da bu gelişmeler insanın manevi yönünü geliştirmemektedir. Zafer, maneviliğin de olmayacaktır, çünkü teknik ilerlemenin, insan ideal ve iradesinin hükmü altında olmak şartıyla gerekli olduğunu kabul etmeyen bir düşünceye yer yoktur. Teknik ve manevilik arasındaki çatışmada problemin çözümü bu iki değeri uzlaştıran bir senteze ulaşılmasıyla mümkün olacaktır.[241]

Peyami Safa, Doğu ile Batı arasında büyük bir köprü kurmuş, köprünün iki yakası arasında güzel bir sentezleme yapmıştır. Milli kültürümüzü ve duygularımızı kaybetmeden Avrupa'nın tüm teknik anlamda gelişmelerini ele alabileceğimizi savunmuştur. Bunun yanında kendi kültürümüzü de kaybetmemeyi ön planda tutmuştur. İkisinin bileşkesinin büyük ve muazzam bir medeniyet örneği yaratacağını savunmuştur.

---

[238] Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 21.
[239] Safa, 20. *Asır Avrupa ve Biz*, 233.
[240] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 28.
[241] Safa, 20. *Asır Avrupa ve Biz*, 68.

Batı ve Doğu'yu birbirinden ayrı iki kutup olarak değerlendirdiği *Türk İnkılâbına Bakışlar* eserinde Peyami Safa batı dünyasının gelişmesinde etkili olan üç unsuru; antik Yunan aklı ve felsefesi, Roma imparatorluğu hukuku ile devlet geleneği ve Hristiyanlık ananeleri olarak belirtmiştir.[242] Yazarımızın Batı medeniyetini özetle üç unsura dayandırması ve üç unsur arasında Hristiyanlığı sayması dinin medeniyet için ne kadar vazgeçilmez olduğunu gösteriyor. Hele batılılaşmayı doğu için hedef gösterdiğini hatırlayacak olursak onun din ile medeniyeti nasıl sıkı bir bağ ile birbirini tamamlayan ögeler olarak düşündüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Peyami Safa'nın yaşadığı dönemde Batı'nın genel olarak; aklı, çalışmayı, bilimi ve ilericiliği temsil ederken, Doğu; geri kalmışlığı, atalet ve sefaletin temsilcidir. Bu konuda fazla oryantalist olduğu görülmektedir. Peyami Safa'nın batının bu şekilde temsil edilmesi karşısındaki çaresizliği onu enteresan bir formülasyona sürüklemiştir. O, İslam ve doğu medeniyetinin geri kalmışlığından, özellikle bu geri kalmışlığın sorumlusu olarak dinin gösterilmesinden rahatsız olmaktadır.

Dolayısıyla *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabında iklim ve coğrafyanın insan davranışlarına etkisini oryantalist bakış açısıyla dile getiren Peyami Safa, Kur'an ve İslam'ın özünde akla ve çalışkanlığa sevk etmekte olduğunu anlatmaktadır. Kur'an ve İslam'ın bu hususta İncil'den ve Hristiyanlıktan daha ileri olduğunu söylemektedir. Fakat Kur'an ve İslam'dan mütevellit medeniyetimizin, doğu İslam geleneği olarak iyi özelliklerini zaman içerisinde Batı'ya verdiğini, doğu coğrafyasında Hindu ve İran geleneğiyle yer değiştirdiğini ve İslam dünyasının bu nedenle geri kaldığını anlatmaktadır.[243]

Yazarımıza göre Batı'ya aklı ve mistisizmden kurtulmayı öğreten İslam olduğu halde, İslam kendi içerisinde diğer bir İslam türüne yenik düşmüş ve geri kalmıştır. Buradan hareketle Peyami Safa önerdiği Batılılaşmanın ananelere karşı değil, ananeler üzerinden yükselen Doğu'ya uygun ve evrilmiş hareket olduğunu, bu nedenle de desteklenmesi gerektiğini savunur. Modernitenin sadece yasaları, giyimi öykünmekle olmayacağını en iyi anlayanlardan biri olarak Peyami Safa, moderniteyi reddetmemek için modernitenin aslında İslam'ın özünde olduğunu yazılarında anlatmaya çalışmıştır.

---

242 Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 85.
243 Safa, 103.

3.1.2. İlim ve Din Ekseninde Medeniyet - Din İlişkisi

Peyami Safa yazılarında ilim konusuna özel bir yer verir. Konuya verdiği ehemmiyet yanında ilmin de bize her zaman karşılık bulamayacağını, bazı konuların ilimle adlandırılamayacağını dile getirmiştir. Her zaman bir konunun çözümünü sadece ilim yoluyla ele almanın ve ilim yoluyla açıklamanın mümkün olamayacağını savunmuştur. Mistisizm konusunu dikkatlice incelemiş ve hayatın içindeki yerini ciddiyetle anlatmaya çalışmıştır.

Yazarımıza göre, fikirlerimizin sadece ilmi çemberi içinde kaldığımız müddetçe, dünya bize, düzgün bir nizam içinde, ebedi kanunlarla iddia edilen bir mekanizma gibi görünür. Fakat kâinat doğumu ve ölümü öyle bir hududa dayanır ki orada bu tasavvurun bir önemi kalmaz. Onları anlamak için ilmin bilmediği ve dinin tefsir ettiği bazı gerçeklerin veçhelerini nazar-ı itibara almak lazımdır.[244]

Peyami Safa, ilme çok önem vermekle birlikte ilmin de cevap veremediği konular olduğunu ve cevapları dinde aramamız gerektiğini söylemektedir. Sadece her oluşumu bilime bağlamak sonu gelmeyecek bir zincirin başlangıç halkasına ulaşmak kadar zor olacağını dile getirmiştir.

Peyami Safa *Din, İnkılâp, İrtica* kitabında ilmin anlayamadığı garip hadiseler başlıklı yazısında şu satırları yazmıştır:

"Birçok yazılarımda, eskilerin 'Gizli İlimler', yenilerin 'Metapsişik', 'Parapsikoloji' dedikleri *ilimlere bağlı sırlı vakalardan ve hekimliğin akıl erdiremediği mucizeli şifalardan bahsettim. Meselenin bugünkü Dünya'da kazandığı önemden haberi olmayanlar bizim boş inançlar kurbanı olduğumuza hükmederler."*[245]

Gizli ilimler hakkındaki fikrine karşı gelenlerden rahatsızlığını dile getiren yazarımız, konuya ilgisiz kalanları ilim yobazı olarak niteler.

"Bu konuda yabancı ilmi yayınlar sayısızdır. Fakat peşin hükümlerle bu eserleri incelemekten kaçan yabancı ve Türk ilim adamları da sayısızdır. Bunların klasik bilgi, metot ve muhtevalarına saplanan fikirleri kireçlenmiştir. Daha ilerisini ne görür ne de görmek isterler. Bir çeşit ilim yobazı olduklarının farkında değillerdir."[246]

---

[244] Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 42.
[245] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 230.
[246] Safa, 231.

Peyami Safa'ya göre bilgi sınırlarını aşan anlaşılmaz hadiselerin pek azı günlük basında dergilere geçer. Bunlardan biri, geçen gün *Cumhuriyet'in* birinci sayfasında, sıska ve çok küçük bir kız çocuğunun fotoğrafı altında idi: *"Mühim beyin ameliyatından kurtulan 3 yaşındaki Linda Martel bir 'harika kız'dır. Kimin neresi ağrıyorsa oraya elini dokunduğu vakit ağrı yok olmaktadır. İngiliz tababeti bunun sırrını çözememektedir."*[247]

Yazarımız bilgi ile açıklanamayan bu hadiseyi değerlendirirken Orta Çağ'da şifa vericilerin olduğunu anımsayarak, onların ötesinde, on sekizinci asırda Mesmer'den, meşhur Amerikalı şifacı 'Miss Mary Baker'den' zamanımızın birçok şifa vericilerine kadar, buna benzer tedavilerin çeşitli tarihlerinin yazıldığını hatırlatırmıştır. Yobaz doktorların bu türden şeylere ilgi göstermeyeceğini, ya anlatılan hadiseleri inkâr edeceğini veya gene sebebini izah edemediği telkin hadisesine irca edeceğini söylemiştir. Böylece bu üç yaşındaki kız çocuğunun elindeki sihirli şifa hassasının telkinle ilgisinin olmadığını vurgulayarak[248] dikkatleri dine çekmek istemiştir.

Peyami Safa'nın ilmin bilmediği ancak dinin tefsir ettiği bazı gerçeklerin bugünkü ilim dünyasında rağbet görmemesinin yanlış bir tutum olduğunu anlatmaya çalışır. Bu yanlış tutumun sebebi olarak da bilim adamlarının dine karşı kapalı oluşları ve ortodoks inancının ilme bakış açısındaki inat olarak açıklar. Burada yazarımıza göre ilmin, dolayısıyla da medeniyetin, dinden faydalanması gerektiği sonucuna varırız.

Buna benzer hadiseler yeni değil, ucu ilk çağlara kadar uzanacak kadar eskidir. Bugün üzerinde çok çalışılıyor. Fakat eski disiplinlere inatla bağlı birçok üniversiteler, hele bizimkiler, insan bilgisine yepyeni ufuklar vadeden bu araştırmalara gözlerini sımsıkı yummuşlardır. Hekimliğin ve psikolojisinin birçok meçhuller önünde çabalamasının bir sebebi de Ortodoks ilmin bu inadıdır.[249]

Temelde metafizik yönü olan din ve dinin önerdiği tedavi yöntemlerinin ilim ehli tarafından dikkate alınması gerektiğini, dolayısıyla ilim ile dinin birlikte insan hayatını kolaylaştıracağını savunması yazarımızın din ile ilim ilişkisinin kaçınılmaz olduğu şeklindeki fikrini ortaya koymaktadır.

---

[247] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 231.
[248] Safa, 231.
[249] Safa, 232.

Peyami Safa'ya göre; 20. yüzyılın başında doğan huzursuzluk, iki büyük savaşın acılarının da üzerine eklenmesiyle, ilmin ve aklın her şeyi açıklayabileceği ve insanlığa ebedî barış ve düzen getireceği hayalini zayıflatmıştır. Yüzyılın en büyük romancıları ve tiyatrocular tarafından dile getirilen kriz açık gerçekleri göz önüne sermektedir. Her insan sadece kendisi için muteber bir sır taşımaktadır; ilim ve akıl bunu izah edemez. Bu sırra ancak yaşanarak, sırf şahsımıza has bir tecrübenin çok defa mistik tecrübenin içinden varılabilir. [250] Buradan yola çıkarak denilebilir ki; din ilimsiz, ilim de dinsiz olmaz, olsa da insana tam anlamıyla fayda sağlayamaz.

3.1.3. Medeniyet ve Türk İnkılabı

Peyami Safa'ın üzerinde çok düşünüp yazılar yazdığı konuların başında 20.yüzyılın başlarında Müslümanların içinde bulundukları geri kalmış halleridir. Dolayısıyla Hristiyan Batının medeniyet tekamülünde ileri düzeyde olduğu halleri yazarımızın ilgilendiği konu olmuştur. Müslüman olan Türklerin yaşadığı İnkılap, Batılılaşma ve medenileşme amacını güttüğünden o dönemde yaşananlar veya ileri sürülen fikirler Medeniyet ve Din ilişkisi açısından önem arzetmektedir. Çünkü Batı Hristiyandır, Türkler Müslümandır. Peyami Safa'nın "*Türk İnkılâbına Bakışlar*"ı medeniyet ve ilerleme ilişkisini somut bir şekilde ortaya koyar. Peyami Safa'ya göre Avrupa, hem kıta hem görüş, anlayış, hem de ruh, zekâ vs. anlamında "kafa" demektir. Kültür ve medeniyet adına ne varsa, klasik denizin kıyılarında Yunan, Sion, Roma ve barbar kanından doğan bu Avrupa'dadır. Avrupa Yunan, Roma ve Hristiyanlık'tan doğmuştur ve bu üç tesiri yaşamamış olanların Avrupalı olma şansları da yoktur.[251] *"... Doğu'nun ise ilmi olmadığı gibi tenkidi de yoktur. O halde orada bir fikir hayatından, hatta zekâdan bahsedilemez. İlim ve eleştiri bütün bilgi değildir; fakat hendesesiz ve eleştirisiz bilgi olamaz: bütün ilim, aslında, doğanın eleştirisinden başka bir şey sayılamaz. Doğu dindardır, filozof değildir. Tarif etmeğe mecbur kaldığı yerde idraki durur. Hindistan'ın ve Uzakdoğu'nun metafiziği bir kelime oyunudur ve bundan başka herhangi bir kıymetten mahrumdur. Her zaman, ispat edilmesi mümkün olmayan şeyleri iddia etmiştir. Tabiatüstündeki nüfuzu büyücülükten ibarettir. Doğu hürriyetten*

[250] Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, 232.
[251] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 38.

hukuktan, ilimden, ahlaktan bahsetmeğe mecbur olduğu zaman Batıyı taklit eder. Fakat bunlardan hiçbir şey anlamaz."[252]

Bu sözlerden sonra Peyami Safa şarkın temelinde Budizm ve İslam olmak üzere ikiye ayrılabileceğini söyler ve şark deyince Batılıların akıllarına ilk gelen fatalizmin ya da olumsuz diğer sıfatların daha çok Budist şarka ait olduğunu iddia etmektedir. Yarı sömürge olarak gördüğü "iptidai Asya kavimleri" ile Türk milletinin aynı kalıba konulamayacağını söyler. Daha sonra, İslam şark içinde yüzyıllardır Arap ve Acem kültürü ile yetişen Türk milletinin Roma, Yunan ve Hristiyanlık ürününden öteye geçemeyen Avrupa kafasının benimsenip benimsenemeyeceğini sorar, bu soruya "evet" yanıtını verir. Çünkü ona göre; İslam diyarı denilmesi gereken kültürlerin yaşadığı şark Akdenizlidir ve daha çok garplı sayılmalıdır. İslam Hristiyanlığın karşıtı değil gelişmişidir.[253] Modern Batı medeniyeti yabancımız değil, bizimdir. Onlar gibi olmamızın önünde hiçbir engel yoktur demek ister. Sonuç olarak ona göre inkılabın değişmez iki temel prensibi vardır; milliyetçilik ve medeniyetçilik. Milliyetçilik bizi Orta Asya ve şarktaki kaynaklarımıza, tarihimize ve dil birliğimize, medeniyetçilik ise Avrupa metoduna, düşüncesine ve muaşeretine götürecektir.[254]

Peyami Safa'nın medeniyet anlayışı Doğu Medeniyeti'nin gelenekçi kültürünü ve Batı Medeniyeti'nin teknik gelişmesini almakla sentezlenen yeni, ileri medeniyetin oluşması şeklindedir. Bu anlayış, toplumların kendine has kültürlerini koruyarak Batı'nın tüm teknik gelişmelerini alması suretiyle yüksek medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Bu bağlamda Peyami Safa İnkılâp döneminde bile yapılan sosyal yaşama ait inkılâplara eleştirel yaklaşmış ve asıl inkılâbın sosyal görüntüde olanı değil beyin inkılâplarının gelişmesi şeklinde olması gerektiğini düşünmüştür.

Peyami Safa'nın medenileşmeye bakışı; Osmanlı'nın son dönemlerine ait üç büyük fikir akımını tahlil ederek şekillenmektedir. Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun bekası için bazı konularda örtüşen projeler geliştiren akımlar; Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık fikirleridir. Bu üç akımı analiz ederken Peyami Safa'nın sergilediği netlik ve kuşatıcılık, takdire şayandır. Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı, her üç akımı da derinden sarsar. Batıcılık Avrupa sömürgeciliğine, İslamcılık milliyetçiliğe, Türkçülük

---

[252] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 38.
[253] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 107.
[254] Safa, 103-133.

Türk dünyasının birliğinin sağlanamamasına ram olur. Üç büyük program da savaştan büyük yaralar alarak çıkar. Atatürk'ün temsil ettiği yeni sentez kriz ortamında çıkmakta ve kriz ideolojisi olmasına rağmen Türk tarihinin kaderini belirleyen bir dönüm noktası olarak belirir. [255]

Peyami Safa bu üç düşünceye ait fikirleri verirken medenileşme amacını güder. Bunu yaparken her yönüyle İslam imancıyla birlikte düşünmesi, tahlillerini ona göre yapması konumuz açısından da önemlidir. Din ile Medeniyeti bir bütünlük içerisinde değerlendirmesi yazarımızın özelliğidir.

İslamcı akıma tabi olanların düşüncelerini özetle şöyle anlatır: İslam ilerlemeye engel değildir, ilerlemeye engel olan, bize öğretilen İslam anlayışıdır. Dolayısıyla içtihat kapısı açılmalı. Aynı şekilde demokratik ifadelerde yer bulan hürriyet, eşitlik kardeşlik düşüncesi İslam'ın esaslarında mevcuttur. Peyami Safa bu düşüncelerini doğrulamak için M. Şemseddin Günaltay'dan aldığı fikirlere yer verir. Bağdat'ta, Semerkant'ta, Şam'da, Endülüs'te, Kudüs'te, Kırvan'da, Mısır'da, İstanbul'da çok sayıda eseri terakki vardır Ona göre eğer İslâmiyet terakkiye ve medeniyete mâni olsaydı İslam diyarlarındaki medeniyete ait müesseseler görülmezdi.[256] İslam ilerlemeye engel olsaydı bunca ülkede İslam'ın medeniyet harikası müesseseleri ve ilerleme görülemezdi. İslam beldelerinde ileri medeniyet eserleri varsa demek ki şimdiki halimiz Batı medeniyetine göre sadece geri kalmıştır. Çağdaşlaşmayı önerenlerin fikri burada önemlidir.

Peyami Safa çağdaşlaşma önerilerini aktarırken dini gerektiği yere yine oturtur. Biz Avrupa'nın sadece ulûm ve fünûnunu almaya mecburuz. Çünkü hikmet müminin yitik malıdır. Ancak onların âdetlerini, ahlakını, hayat tarzını kabul edemeyiz. Japonlar gaflette idiler birdenbire gözlerini açtılar. Tarz-ı telebbüslerini bile değiştirmediler. Biz de onları örnek alabiliriz. Büyük İslam birliği idealine göre din ile millet birdir. Said Halim Paşa'ya göre gün gelecek ırk farkı gözetmeden İslam devlet anlayışı tekrar kavimleri bir araya getirecek, onları saadete sevk edecektir.[257]

Yazarımız Medenileşmenin İslam'la birlikte gerçekleşebileceğini savunanların düşüncelerini destekleyerek önemli bir konu olan kadın hakları konusuna değinir. Ona göre, Şeriatın emrettikleri faydalı, yasakladıkları zararlıdır. İslam'ın kadınlar için ortaya

---

[255] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 63-64.
[256] Safa, 44.
[257] Safa, 43.

koyduğu kurallar dâhilinde her kadın, ilim tahsil edebilir, ticaret yapabilir, gündelik hayata katılabilir. İslam'ın öngördüğü ölçüde çok evlilik yapılabilir. Bununla birlikte İslam, evlilikte boşama yetkisinin erkekte olmasını uygun görür. Bunların yanında Şer'i mahkemelerin ve medreselerin ıslahı ve muhafazası gerektiğini, bu açıdan medreselerin yanına açılan Fransız tipi mektepler ile şer'i mahkemelerin yanına açılan Fransız tipi nizami mahkemelerin milletimize uymadığını, bunların 'Osmanlı Rönesans'ı diye tavsif edilmesinin doğruyu yansıtmayacağını söyler.[258]

Peyami Safa İslam'ın medeni değişime mani olmadığını şu şekilde aktarır: *"Şeyhülislâm Musa Kâzım diyor ki: Biz kadınlar okumasınlar demek istemiyoruz. Kadın izdivaçtan sonra arzu ederse vakit buldukça kendi hanesinde ulûmu âliyeyi de tahsil edebilir. Bir kadın eğer kudreti varsa bunu da elde edebilir. Şeriatımız buna mâni olmaz, belki teşvik eder."*[259] Biz buradan dinin medeniyeti desteklediği sonucuna varabiliriz.

Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabından alıntı yaptığını söyleyen Peyami Safa, Ziya Gökalp'ın önerilerinde de medeni tekâmül için İslam dininin yerini koruduğuna dikkat çeker. [260] Türkçe'de sadeleşme şu şekilde olacak: Arapça ve Farsça kelimeler yerine mümkün mertebe Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeler tercih edilecek. İsimler Türkçe olacak. Bunda İstanbul Türkçesi ölçü alınacak. [261] Ziya Gökalp'e göre; İslam kavimleri arasında müşterek olan Arap harflerini muhafaza etmek, ortak bir ilim terimleri oluşturmak, ortak bir İslam terbiyesi tesis etmek, hicreti esas alan bir Güneş takvimi vücuda getirmek, İslam kavimlerindeki cemaatlerin arasını güçlendirmek, 'hilal'in kutsiyetini muhafaza etmek gerekir. Şu halde Türklerin milliyeti Türklük iken, onların uluslararası durumu İslamlıktır. [262]

Bu İslamlıkla beraber Muasırlaşmak gerekmektedir. Muasırlaşmak da "Türkler için muasırlaşma demek, malumat ve masnuat nokta-i nazarında Avrupa'dan bir şey iktibas ve iştira/satın almak hususunda onlara ihtiyaç duymadığımızda muasır olmuş oluruz, demektir. Asrî olma ihtiyacına binaen biz bugün için Avrupa'dan ilmî ve amelî

[258] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* 36.
[259] Safa, 44.
[260] Safa, 36.
[261] Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak,* Sebil Matbaacılık, İstanbul1976,21
[262] Gökalp,45

aletleri ve tekniği almak durumundayız. Buna mukabil dinden ve milliyetten doğan bir takım manevi durumları Avrupa'dan almamız gerekmez."[263]

Medenileşme hususunda Batıcıların düşüncelerini de aktaran Peyami Safa burada da medeniyetin dinsiz olamayacağını göstermiştir. *Batıcıların Düşünceleri*'nin Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan İctihad Dergisinde Kılıçzade İsmail. Hakkı imzasıyla neşredilen "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli iki yazıda Batıcıların program listesi halinde verildiğini[264] belirterek bir değerlendirmede bulunmaktadır. Buna göre şehzadelerin eğitimine özen gösterilecek ve genellikle ordu içinde bilgi ve tecrübeleri artırılacaktır. Bundan böyle padişahlar için tek evlilik esas olacaktır. Fes yerine yeni bir serpuş ihdas edilecektir. Kumaş fabrikaları genişletilecek ve insanlar artık yerli kumaş ürünlerinden giyecek, yerli malı kullanımına özen gösterilecektir. Görücü usûlü evliliğe son verilecek, bundan böyle kaç-göç şeklinde bir yaşam tarzı son bulacak ve evlenecek kişiler birbirini görerek ve beğenerek evlenecektir. Kızlar için yeni okullar açılacaktır. Tembellik yuvası haline gelen bütün tekke ve zaviyeler kapatılacak, bütün medreseler kaldırılıp onların yerine Fransız tipi kolejler, teknik okullar açılacaktır. Sarık ve cübbe giyimi sadece ulemaya mahsus olacaktır. Evliyaya adak adamak son bulacak, okuyucu, üfürükçü, sıtma bağcı gibi modern usuller dışındaki tedavi şekillerine son verilecek, insanımızın İslam'a aykırı birtakım inançları tashih edilecektir. Buna göre bir lokma bir hırka inancı yerine dünyanın ve çalışmanın, zengin ve kuvvetli olmanın önemli olduğu anlatılacaktır. Okuma yazma oranı yükseltilecek. Büyük bir Osmanlı lügatı hazırlanacak, Osmanlıca kolay öğrenilebilir hale getirilecektir. Osmanlı halkı hükümetten ve yabancılardan bir şey beklemeden kendi yollarını, köprülerini, kanallarını… kendileri yapacaktır. Bütün kanunlar ıslah edilecek, şer'i mahkemeler kaldırılacak, nizami (Batı tipi) mahkemeler ıslah edilecektir. Mecelle kaldırılacak veya ıslah edilecektir. Latin harfleri, Avrupa medeni kanunu kabul edilecektir.[265] Garpçı akımının, insanımızın İslam'a aykırı birtakım inançları tashih edilmesini istemeleri medenileşmenin dinden alakayı keserek mümkün olamayacağını da gösteriyor. Bununla beraber Peyami Safa, garpçıların fikrini Türkçülerin ki kadar ilmi olamayacağı için dağınık ve sistemsiz olarak niteler.

---

[263] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 36.
[264] Kılıçzade İsmail. *Hakkı, Pek Uyanık Bir Uyku*, İctihad Dergisi, 110,(55,57),İstanbul 1912
[265] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* 54-58.

Bu husustaki ifadeleri şu şekildedir:"*Garpçıların bütün istekleri bu maddelerde hulâsa edilmiş sayılabilir. Onların programı Türkçülerinki kadar mazbut ve ilmî olamazdı. Zira garpçılık, bizde bir sistemden ziyade, dinî taassuba karşı medenî ihtiyaçların sezilişinden doğma bir terakki iştiyakıdır. Nasyonalizm gibi Avrupa ideolojilerinden hiçbirine benzemez. Türkçüler, akidelerinin bazı esaslarını garp nasyonalizminden aldıkları için yazılarındaki tarihçi görüşüne bir de içtimaiyatçı metodu katılıyordu. Bunun için Türkçülük populaire olduğu kadar da universitaire bir cereyan olarak yaşadı ve garpçılık, sadece, dağınık bir güzideler âleminin sistemsiz özleyişi halinde kaldı."*[266]

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Peyami Safa, Türkçülük akımını desteklemektedir. Dolayısıyla toplumumuzdaki ahlak çöküntüsünü, medeniyetin yarattığı bocalamayı, nesiller ve sosyal çevreler arasındaki çatışmayı dile getirmiştir. Zıt kavramlarla, duygu ve düşünceleri tezat olarak ustaca işlemiş, yeni Türk İslam medeniyetini temellendirmek istemiştir. Buradan hareketle Peyami Safa'nın milliyetçi olduğu söylenebilir. O, milliyetçiliği Türkler için varlık şartı olarak görür ve farklı bir şekilde değerlendirir. Ona göre milliyetçilik kan bağıyla değil, ortak geçmişe sahip bir soya ve ülküye bağlılık şuuruyla oluşmaktadır: *"Dünyanın bütün milliyetçilikleri, bugüne kadar, şiddetli bir müdafaa insiyakından doğmuş olmakla beraber, içinden çıktıkları milli bünyenin talep ettiği hususi bir tekâmül takip etmişlerdir. Osmanlı olmayı bile reddeden Türk milliyetçiliği yüzde yüz Türk'tür ve onu kendi kendisi olmaktan men edebilecek her düşünceye, her harekete karşı milli bir mukavemetle dimdik tutan şey de yalnız budur."*[267]

Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*'da iki farklı milliyetçilik anlayışı üzerinde durmuştur. Biri sosyalist anlayıştır. Bu milliyetçilik anlayışı bütün milli kavgaları ve kalkınmaları sadece emperyalizm baskısından bir kurtuluş hareketi şeklinde göstermektedir. Bu sayede yarı esir halinde yaşayan milletlerde, burjuva ve kapitalist düzene karşı bir direniş uyandırması beklenir. Bu görüşe göre; bir Çinlinin, bir Kamboçyalının veya bir Türk'ün hiç farkı yoktur. Diğeri öz milliyetçi anlayıştır. Milliyetçiliği ikinci ve doğru bir tarzda anlayanlar öz milliyetçilerdir. Bu kesim için milliyetçilik geniş bir ırk, dil ve tarih hareketidir. İnsanın ihtiyaçlarından ve haklarından

---

[266] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar,* 41.
[267] Safa, 145.

önce zaruretleri kabul eder. Nitekim Anadolu kurtuluşu da Kuvâ-i Milliye' ye dayanır.[268]

Batıcı ve devrimci olan Peyami Safa, aynı zamanda geçmişle gerekli bağların kopmasını da istememektedir. Çünkü bu bağların çoğunu genellikle dini meseleler oluşturmaktadır. Doğu-Batı sentezi fikrine aykırı olacak bir geçmişten kopuş yanlış batılılaşmadır. Bu tür batılılaşma sentez fikriyle çelişir. Yazarımız bilhassa Avrupa karşısında yaşanan aşağılık duygusunu milli onurumuz için zararlı görmektedir. Fertlerin şahsiyet sahibi olduğu ölçüde toplumun yükseleceğine inanır. *"Ferdiyeti bir ata, şahsiyeti bir süvariye benzetebiliriz. İnsanın varlığından bu at, tabiatı temsil eder; süvari, cemiyeti temsil eder."*[269] diyerek şahsiyetin sadece milli ortamdan çıkacağı fikrini özetlemektedir. Hemen hemen bütün romanlarında bu meseleyi bir şekilde işlemiştir.

Türk toplumundaki Doğu-Batı mücadelelerini ve bunların çözüm yollarını; 1. ve 2. Dünya Savaşları'nın getirdiği buhranları, bu buhranlarda aydınların ve maddi durumların payını ruh-madde, akıl, his, inanç-inançsızlık konularını özellikle tartışmaktadır. Romancı olarak, bu meseleler karşısında kesin bir cephe tutmaz. Hepsini bazı tartışmalar halinde önümüze sermektedir.

Peyami Safa, batılılaşma olarak gördüğü medenileşme için desteklediği Türk devriminde dinden vazgeçmemektedir. Dinin sadece laiklikle mümkün olacağını belirterek dindar ve filozof olunması gerektiğini belirtir. Türkiye'de de 1945'ten sonra meraklısı artmış olan ruh tecrübeleri ile yakından ilgilenir. Bu yolda fıkralar, makaleler yazıyor romanlarına da bu şekilde doğrultu vermiş görünüyor. Özetle şunu düşünmektedir: *"19. yüzyılda tekniğin gelişmesiyle manevi değerlerin çökmesi arasında gittikçe artan bir münasebet oldu. 20. yüzyılda Batı'nın kültür buhranını doğuran ve onu Doğu'nun eski manevi değerlerinde yeni kaynaklar aramaya koşturan sebep budur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 19. yüzyılın kapalı ilim zihniyetinin yıkılması ve tabiat bilgilerinin bile yepyeni metafizik imkânlar açması üzerine, kuvvetini yalnız felsefeden ve metafizikten değil, tabiat bilgilerinden de alan bir manevileşme havası doğdu."*[270]

---

[268] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 71.
[269] Safa, 78.
[270] Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 47.

Medenileşme denildiğinde hemen herkesin kastettiği batılılaşma o kadar benimsenmiştir ki Türk İnkılabında tüm fikirlerin genel bağlamda Batıcılık üzerinden değerlendirildiği görülür. Peyami Safa'da da bu böyledir. Ancak Peyami Safa'da Doğu-Batı sentezi ön planda iken radikal batıcılar tüm kültür, norm ve davranışlarımızla batı ailesinin bir ferdi olunması gerektiğinde hem fikir olmuşlardır. Bunlarda din, ahlak ve medeniyet kavramları tamamen batı felsefesi üzerinden değerlendirilmiştir.

Sentezci cephede durum biraz farklıdır. Ahmet Yüksel Özemre'nin yazılarında belirttiği gibi "Cemiyetin içtimai fikri, dini, ahlaki, siyasi, askeri, ilmi, teknolojik ve sanatsal faaliyetlerine şekil veren normlarının tümü ve bu normlara uyulabilmesi, o cemiyetin global medeniyet düzeyini oluşturmaktadır. Bunlardan biri, söz konusu ve benzer alanlarda normlar vaz etmek, diğeri ise bu normları uygulamaktır. Bunların ilki var ama ikincisi yoksa o medeniyet sakattır."[271] Buradan şunu çıkarabiliriz: Din, bir medeniyet oluşturmayı gaye edinir. Medeniyet de yaşayabilmek için dini korur. Lakin insanın fıtratını çağrıştıran ahlak ve inanç olmadan bir cemiyet var olamamıştır.

Uygarlık geçişlerinde insani düşünce ifadesi ya da günümüzde insan hakları olarak anlam bulan olguların temellendirilmesinde ahlak baz alınır. Ahlakın ise en önemli yol göstericisi dindir. Ahlak ve din toplum kültürünün oluşmasında en etkin rolü birlikte üstlenir. Peyami Safa ve arkadaşları da Kültür Haftası dergisi ile sanat, ilim ve edebiyatı tam bir kültür seciyesi olan ahlakla birleştirmeyi amaçlamışlardır. [272]Kültürün yaşaması üç aşamada kendini gösterir. İçselleştirme, nesnelleştirme ve dışsallaştırma. Benliğimizce kabul edip, bütünleştiğimiz her şeyi dışa aktararak yaşamasını sağlamaktayız. Bu yüzdendir ki Türk kültürü; Asya kültürü, İslam kültür yapısı vb. tanımlarla açıklanmaktadır. Bu bütünlük bozulduğunda toplumun milli benliği de bozulmaya uğrar. Ama bu bütünlük yaşamaya devam ettikçe o milletin medeniyeti, medeni düşünce yapısı yaşamaya devam eder.

Dolayısıyla ahlak, din olmadan var olamayacağı gibi medeniyet de din olmadan var olamamaktadır. Medeniyet ve Din birbirine sıkı sıkıya bağlı, ayrı ayrı düşünülemeyen olgulardır. İnsanın ruhsal yönünü düşündüğümüzde din, kendiliğinden ihtiyaç halini alır. Toplumların ürünü olan insanların kendilerine saygı duyması ve toplum tarafından saygı ve kabul görmesinin en önemli parametrelerden biri dini

[271] Özemre, *Din, İlim, Medeniyet (Düşünceler)*, 140.
[272] Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanat, Felsefesi, Dramı*, 232-233.

değerlere bağlılıktır. Aksi halde insan, hatalarından dolayı hem öz ahlaki otoritesi olan vicdanı tarafından hem de toplum otoritesi tarafından kendini mahkûm edilmiş hisseder.[273] Vicdanı tarafından sürekli rahatsız edilen ve mahkûmiyet hissiyle yaşayan insanlar topluluğunun medeniyet kurması ve geliştirmesi mümkün değildir

[273] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, 105.

SONUÇ

Bu çalışmada Peyami Safa'nın düşüncesinde Medeniyet, Din ve ikisi arasındaki ilişkiyi inceleyip ortaya koymaya çalıştık. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumumuzda yaşanan içtimai yorgunluk, fikri durgunluk ve model arama çabaları içinde yaşanan diyalektiğin aktörlerinden olan Peyami Safa'nın eserlerinden yola çıkarak onun düşünce dünyasını tahlil etmeye çalıştık. Özellikle Avrupa'nın medeni gelişimi ve bunun gerisinde kalan Doğu medeniyetinin içinde bulunduğu hâl ve bu hâlin toplumumuza yansımasını Peyami Safa düşüncesi çerçevesinde tartışarak ortaya koymaya çalıştık.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu önemli reformlarla Avrupa'yı taklit etmeye çalışmıştır. Bu değişim döneminde bizdeki toplumsal değişimlerin temelinde Batı ile Doğu arasında artan etkileşim olmuştur. Avrupa'ya gidip gelen elit kesim, siyasi iradelere tesir ederek, insanımızı orada gördüğü hayat standartlarına teşvik etmişlerdir. Toplum yeni bir yaşam tarzıyla karşılaşmış. Dindar yaşam tarzı gün geçtikçe zayıflamaya başlamıştır. Yazarımıza göre bunun temelinde Batı dünyasındaki dine karşı geliştirilmiş laubalilik yatmaktadır. Toplumun örf, adet, gelenek ve göreneklerini, inanç ve kültürünü, dahası medeniyetini değiştirme teklifi gibi bir hal ile karşılaşılmıştır. Bu teklif karşısında takınılan tavır veya sergilenen duruş aydınımızın problemi olmuştur. Lâkin kültür ve medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmeleri ve zamanla değişmeleri sosyal bir gerçeklik iken bunun kısa bir süre içinde, hem de inançları birbirine ters, köklü geçmişleri olan iki ayrı dünyadan birinin devşirilmesi şeklinde uygulanması işin tabiatına ters düşmektedir. Peyami Safa bu medenileşmeye itiraz etmiş, bu tür bir medenileşmeyi bizim için yozlaşma olarak değerlendirmiştir.

Peyami Safa çoğu zaman dini; medeniyet için olmazsa olmaz, önemli bir unsur olarak ele almıştır. Dinin, ilerlemenin ve gelişmenin ya da medenileşmenin kaynağı ve ciddi bir basamağı olduğunu savunmuştur. Peyami Safa'ya göre din ve medeniyet ilişkisi zorunludur. Medeniyeti dinden arındırılmış, ruhsuz teknik olarak şekillendirmeye çalışanların aksine bir milletin medenileşmesi için dinden uzaklaşması gerekmediğini çağa anlatmaya çalışmıştır.

Peyami Safa'nın düşüncesinde dünyanın en büyük iki medeniyetinden biri İslam'ın, öteki Hristiyanlığın eseridir. Din ilerlemeye engel değildir. Medeniyetçilik de dinsizlik değildir. Gerçek medeniyet dinden uzaklaşmayarak onunla birlikte yoğrulmuş

bir medeniyettir. Yine onun düşüncesinde kimliğimizi unutmadan batıyı ilim ve teknik açısından izleyerek gerçek doğruya ulaşılabileceği fikri belirgindir. Peyami Safa'da otokontrol mekanizmaları, şüphe ve tenkit bir hayli gelişmiştir. Şüphe kaynaklı olmayan bir imanı tasvip etmediğini [274] söyleyen Peyami Safa çocuk yaşlarından itibaren Allah'a daima inanmıştır. Kendi imanını, şüpheyle girdiği mücadele sonucu kazandığını, bu imanın dikkatli bir inceleme ve tetkikle elde ettiği bilginin zaferi olduğunu[275] söyleyen yazarın inancı İslam literatüründe 'tahkiki iman' olarak bilinen aklî ve mantıkî bir imandır.

Yazarımız ahlak ile dinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği savunmaktadır. Ona göre hem dinsiz hem ahlaklı olmak olacak şey değildir. Eğer ahlakı iyi olan dinsiz biri görülürse, o kişinin geçmişinde dini terbiye almış olduğuna ve onun etkilerini hâlâ yaşadığına hükmedilmelidir. Batıyı medeniyet konusunda ilim, bilim ve teknik noktalarıyla ele almak yerine, Batı'nın yozlaşmış ahlakına özenmemiz yüzünden irfanımızı da kaybettik. İrfanımızı kaybettiren bu yanlış, medenileşmek ile ahlaksızlaşmak arasında ciddi bir anlam karmaşası yaşadığımızı gözler önüne sermiştir.

Peyami Safa'ya göre Müslümanlar ve Hristiyanlar tarihin en büyük iki medeniyetini kurmuşlar. Demek ki din terakkiye mâni değildir. Eğer din terakkiye mâni olsaydı durum böyle olmazdı. Ayrıca, bu iddia yanlış olsaydı dindarlıkta taassup derecesinde olan Amerika her bakımdan dünyanın lider gücü olmamalıydı. Yazarımız aynı zamanda dinden en uzak yaşayan ülke olarak Rusya'yı örnek verip oranın da ileri medeniyet enstrümanlarına sahip olduğunu hatırlatarak dinin tek başına medenileşmede yeterli olmadığını da vurgular. Türkiye'nin din yüzünden geri kaldığını iddia edenlere, gerçekte Türkiye'nin din hususunda geri kaldığını hatırlatır. Dinde de geri kaldığımız için din geriliğe sebep olmuş diyemeyiz. Bilakis bizim dinsiz ilerlememiz mümkün değildir.

Peyami Safa, Türkiye'de modernleşme sürecini eleştirileriyle yönlendirmiş ve bu çerçevede ortaya koyduğu fikirleriyle oluşan muhafazakâr ve milliyetçi duruş sergileyen batılılaşma taraftarı kimliğiyle öne çıkar. Doğululuk-Batılılık münakaşalarında Doğu'yu tercih eden, 'Doğu'ya özlem duyan' bir çizgi izlediği

---

[274] Göze, *Peyami Safa*, 7.

[275] Safa, Peyami, *Seçmeler*, Haz.: Faruk K. Timurtaş - Ergun Göze, Bin Temel Eser Dizisi, No.42, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 69.

görülmüştür. Toplumun güncel sorunlarını tartışan romanlar yazması yönüyle tartıştığı ya da temsil ettiği düşüncenin doğu dindarlığı ve geleneğinin muhafazası olduğu, bunun için uğraş verdiği, görülür.

Doğu-Batı tartışması Peyami Safa'nın her zaman ilgilendiği konu olmuştur. Doğu Medeniyeti için Batı çok önemlidir. Batı için de, bir medeniyet ve kültür havzası olan Doğu'nun önemi büyüktür. Bu yüzden Peyami Safa perspektifinden batı farklı bir anlayıştır. Batı zihniyetini oluşturan bu anlayış önemlidir. O, Avrupa düşünce tarzının Yunan aklı, Roma hukuku ve Hıristiyanlık inancı şemsiyesinde şekillendiğini, mezkûr üç unsuru hissetmeyenlerin yaşadığı yer Avrupa kıtası olsa da Avrupalı anlayıştan sayılamayacağını düşünmüştür. Yine hayatın akışını belirleyen bu unsurları yaşamında hisseden ise dünyanın neresinde olursa olsun Avrupalı sayılır.

Peyami Safa'ya göre şark da birbirinden ayrılan iki muhtevalı bir kavramdır. Bizim şark düşüncelerimizle, diğer şark olarak bakılan Uzakdoğu şark düşünceleri birbirinden farklıdır. En önemli detay Uzakdoğu kültüründe bir Allah inancının olmamasıdır. Bizim Şark inancımız ise tamamıyla Allah düşüncesine bağlıdır. Yazarımız batılıların bu farkı gözetmeksizin doğu olarak uzak doğu ile İslam doğuyu birlikte telakki etmelerinden rahatsız olur. İslam şarktan yana oluğunu söyler. Peyami Safa'ya göre Doğu dindardır. Filozof değildir. Bu yüzden mistik eğilimlerin etkisindedir. Bilimsel ve teknik ilerleme gösteremez, ancak Batı'dan üstün bir coğrafyadır. Çünkü dindarlık yönüyle evreni bir bütün olarak kavrama yeteneği vardır.

Doğu-Batı tartışmasında Peyami Safa, dönemi içinde sosyal hayata bakıştaki iki tarafın farkını göstermiş zıtlıkları dikkatlere sunmuştur. Zamanla gelişen Batı yaşam tarzıyla nasıl yozlaşmaya gidildiğini, romanlarında verilecek mesaj olarak işlemeye çalışır. Birbirine zıt olan yaşam tarzların nasıl sosyal yaşama zarar verdiğini, zıtlıkların ne kadar büyük olduğunu vurgular.

Bununla beraber Peyami Safa Türkiye'nin Batılılaşmasını istemektedir. Fakat bunun ölçüsünü koymaktadır. Ona göre geleneklere sırt çevirerek gerçek anlamda bir Batılılaşma sağlanamaz. Bu yozlaşma olur. Peyami Safa'nın bu hususta, Doğu- Batı sentezi dediği doğu ruhuyla batı akıl ve tekniğini birleştirip insanlığın faydasına sunma fikri en çok üzerinde durup önerdiği batılılaşma, modernleşme veya medenileşme örneğidir.

Peyami Safa'ya göre Batılılaşmak ve ilerlemek için bir Doğu-Batı sentezinin sağlanması şarttır. Doğu-Batı sentezi bizim mukadderatımızdır. Bütün insanlar buna muhtaçtır. Zira bu bahsettiğimiz sentez insanın tarihinden gelen ruh yapısının kendisidir. İnsanoğlu ancak bu sentezle fıtri kemal ve bütünlüğüne kavuşabilir.[276] Fakat bu kemale ulaşmak kolay olmayıp, Doğu ve Batı her yönden bilinecek kadar incelenerek hakkında bilgi sahibi olunmayı gerektirmektedir. Yoksa bilinçsiz bir taklitçilik kaçınılmaz olur. Sentezin amacına varması için Batı'nın, ruhu makinaya feda eden materyalist girdabına ve Doğu'nun aklı öldüren mistik yönlerine karşı uyanık olmalı, zikredilen durumların ikisinden de kaçınmalıdır. Ancak bu şekilde Batı'nın gözü kapalı taklit edilmesi engellenmiş; doğulunun haysiyeti, manevi değerleri, ilahi prensipleri ve milli şahsiyeti korunmuş olur.[277] Peyami Safa, Doğu-Batı sentezinden bahsederken en çok hassas olduğu taraf doğu kültürünün yok olma tehlikesidir. Çünkü ona göre modernleşme, batılılardan tüm maddi ögeleri almak ama sahip olduğumuz manevi ögeleri bozmamaktır. Milli köklere bağlı kalarak Batılılaşmak, milli ve manevi kültürün yıkılmasına müsaade etmeden medenileşmektir.

Peyami Safa, bugünkü medeniyetin İslam medeniyetinden doğduğunu söylemiş ve *"...İslam medeniyeti olmasaydı Batı medeniyeti doğamazdı."*[278] fikrini gerek roman kitaplarında gerek düşünce yazılarında dile getirmiştir. Çünkü İslam Batı medeniyetini temellendiren Greko-Latin kültürünü onuncu asırdan sonra Avrupa'yı tanıtanlar, Müslüman Türk âlimleridir. Ayrıca müspet ilimlerin kökleri İslam Medeniyetindedir. Bunun delillerini yalnız İslam tarihçileri değil, Batılı ve Hristiyan âlimlerinin eserlerinde de bulabiliriz. Esasen medeniyetin kendinden öncekilere pek çok şeyler borçlu olduğu bilinmektedir. Batılıların pek övündükleri Medeniyetlerinin, modern haliyle var olabilmesi için gelişme ve ilerleme moduna girebilmesi için ancak Hz. İsa'dan altı asır sonra doğan İslamiyet ve İslam inancının verdiği sinerjiyi beklediğini[279] savunan düşünürümüz İslam dininin medeniyet anlamına geldiğini, gerilemeye sebep olacağı şöyle dursun, bu dinin medeniyet düşüncesinin ilerlemesine batı medeniyetinin de doğmasına büyük katkı sağladığını düşünmektedir.

---

276 Safa, *Doğu Batı Sentezi*, 12.
277 Safa, 12.
278 Safa, *20. Asır Avrupa ve Biz*, 48.
279 Safa, 48.

Peyami Safa, Doğu ile Batı arasında büyük bir köprü kurmuş, köprünün iki yakası arasında güzel bir sentezleme yapmıştır. Milli kültürümüzü ve duygularımızı kaybetmeden Avrupa'nın tüm teknik anlamdaki gelişmelerini alabileceğimizi savunmuştur. İkisinin bir araya gelişiyle muazzam bir medeniyet örneği yaratılabileceğine inanmıştır.

Peyami Safa için Romanlarında dini hayatın önemini göstermek için, dinden uzak yaşamın buhranlara nasıl sebep olduğunu göstermektedir. Ayrıca duayı da dinin kişiye sağladığı yararlı etkileri göstermek için aşkın bir tema mesabesinde kullanır.

Peyami Safa kendisini muhafazakâr ve inkılâpçı olarak niteler. Ona göre medeniyet olarak geri kaldığımızı bilmemiz ve ilerlemek için değişmemiz gerekir. Bu yüzden değişim, devrim, modernleşme, yozlaşma ve medenileşme gibi kavramlarla ilgili zihni berraklık gerekir. Batılılaşma, medenileşme ile aynı şeydir. Ancak hem dini hem de yenilikleri istismar edenler vardır. Bunlar tehlikeli yobazlardır. Bu bağlamda fikir üretirken din ve laiklik doğal olarak konuya dâhil olmaktadır. Söylemlerinde sıkça dinî değerlere atıfta bulunan yazarın, toplum düzeninin sorunsuz işleyebilmesinde en önemli etken olarak dinî gördüğünü özetler.

Peyami Safa, laikliği temel ilke edinen Cumhuriyet devrimlerinin, yalnızca medeni inkişafa engel olan adetleri yasakladığını, ötekilere laik prensibinden dolayı müdahale etmediğini iddia ederek bunu, laikliğin dinsizlik olmadığının kanıtı,[280]olarak vurgular. Medeni inkişafta dine de rol verir. Ayrıca din olgusu, ancak laiklik vasıtasıyla varlığını sürdürüp sahada kalabileceği için, dindarlık ve filozofluğu birlikte yaşamak gerektiğini belirtir. Yazarımıza göre dinsizlik mümkün değildir. Çünkü sebebini bilmeden ruhsal sorunlar yaşadığımızda bilinçaltı dünyamızda zihnimizi düzene koyan aşkın bir gücü hissederiz. Maveradan hissettiğimiz o güç Allah inancımızdan gelir. *İnsanın kendi kendisi kalmak şartıyla değişmesi bütün eşyaya şamil bir zarurettir. Bunun için hem muhafazakâr hem de inkılapçıyım."*[281] demiştir.

Peyami Safa'ya göre bugünümüz maziden elde ettiklerinden hareketle inşa edilmemektedir. Ne olduğu belli olmayan, faydalı olup olmayacağı bilinmeyen Avrupai yaşam bir teste tabi tutulmadan model olarak alınmaktadır. Toplumun ferdinden

---

[280] Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 77.
[281] Aksoy, *Peyami Safa'nın Romanlarında Modernleşme ve Mekân*, 110.

ailesine, ailesinden devlet yapısına kadar her kesiminde yaşadığı değer kaybının sebebi bu çarpık taklittir. Peyami Safa, bu gözü kapalı maymunca taklide haklı ve güçlü bir sesle karşı çıkmıştır. Bu anlamsızlıktan ve onun verdiği toplumsal sıkıntıdan kurtulmak, milli ve manevi değerlerimizi tekrardan hatırlamak onlara sadakatle bağlanmak, böylece onları ihya etmekle mümkün olacaktır.

Sonuç olarak Peyami Safa'ya göre medeniyetler; insanoğlu var olalı beri her devirde dünyada iyi veya kötü, güçlü veyahut zayıf bir şekilde hep var olmuşlardır. İnsanın içinden çıkamadığı sorunları olduğunda bilinçli veya bilinçsiz, dayanmak için aradığı güç onun zorunluluğunu hissettiği inanma ihtiyacıdır. İnsanın bu hâli kaçınılmazdır. İnsanlardan oluşan toplumlar ve toplumların kültürleri, insanın bu özelliğinden dolayı bir inanç ile şekillenir ki bu inancın adı din olmaktadır. Dolayısıyla dinsiz bir medeniyet mümkün olamamaktadır. Lakin tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir medeniyet olmamıştır. Geçmiş zamanlarda hem din açısından derin tecrübesi olup hem de ileri medeniyet hayatı yaşayan toplumlar bulunduğundan dinin medeniyetlerin ilerlemesine engel olduğu düşünülemez. Hatta medeniyetleri oluşturan en önemli unsur dindir. Çünkü dinler toplumu her yönüyle şekillendirmek amacı ve iddiasıyla ortaya çıkarlar. Doğu –Batı medeniyetlerine geldiğimizde ise bu durum kendini daha net göstermektedir. İslam'ın batı medeniyetine hazırlık anlamında büyük katkıları olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü batının köhne bir mistik hayat yaşadığı ortaçağda İslam, akletmeyi, fikir üretmeyi ve çalışmayı ibadet sayan bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Peyami Safa'ya göre sonraları bilinmeyen sebeplerle anlaşılmaz bir şekilde bu roller değişmiştir ancak İslam doğunun uyanışı da yakındır.

Peyami Safa çok istediği batılılaşmayı tarihi geçmiş ile bağını koparmadan, tarihi ve kültürel zenginlikler, siyasi geçmişimiz ve toplumsal gerçeğimiz ile uyum içerisinde olması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Türk inkılabıyla her şeyin bir milli kritere tabi tutulmadan Batı'dan hayranlıkla alınması felaketimiz olur. Buna müsaade etmemeliyiz. Biz Batı'nın tekniğini ve doğunun maneviyatını alarak bir sentez ile mükemmel medeniyeti teşkil etmeliyiz. Bu sentezi iki tarafın izdivacına benzeten Peyami Safa, izdivaç sahası olarak Türkiye'yi göstermektedir.

Biz buradan Peyami Safa'nın doğu kültür ve medeniyetinin batı medeniyetinin ileri olan düzeyine çıkarılması için çaba sarfettiğini görmekteyiz. Bu çaba onun

muhafazakâr olarak tanınmasına sebep olmuştur. Kendisi inanç ve geleneklerimize sahip çıkmak ve körü körüne batıyı taklit yobazlığına karşı çıkmak adına bu muhafazakârlığı kabul etmektedir. Aynı zamanda medeniyet denince akla batının geldiğini de söylemektedir. Bundan kastı teknik ilerlemedir. O'nun Batıdan almamızı istediği, medeniyetin bu kısmıdır. Yazarımız medeniyeti dinin ve ilmin ürünü olarak görmekte ve dinsiz bir medeniyetin olamayacağını savunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali, Ahıskalı, Recep, Başkan, Yahya, *Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi*?, Tatav (Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları), İstanbul 2004.

Akbıyık, Seval, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2006.

Aksoy, Süreyya Elif, *Peyami Safa'nın Romanlarında Modernleşme ve Mekân*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 1998.

Albayrak, Ahmet, "İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *İslami Araştırmalar Dergisi*. 21(1), 2010.

Atalay, Halit, *İngilizce-Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu, Ankara 1999.

Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001.

Ayvazoğlu, Beşir, *Peyami: Hayatı, Sanat, Felsefesi, Dramı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

Bacon, Francis, *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1968, 8.

Başçı, Vahdettin, *17. ve 18.yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm*, Ata. Üni. Yayınları, Erzurum 2002.

Bayraktar, Levent, "Türk Yurdu'nda Medeniyet Tasavvuru", *Türk Yurdu*, S 31 (282), 2011.

Bergen, Lütfi, "Medeniyet Ekseninde Kültür". *Hece Dergisi*, 186(187/188), 2012.

Bilgiz, Musa, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", A*tatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20,* 2003.

Bingöl, Ulaş, "Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi Bağlamında Değerler Çatışması". *İdil Dergisi 6(31),* 2017.

Bozkurt, Nejat, *Eleştiri ve Aydınlanma*, Say Yayınları, İstanbul 1994.

Cansever, Turgut, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

Doğan, Mehmet D., *Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Eremrem, Nurefşan, "Medeniyet Üzerine", *Türk Yurdu*, S.18,1998.

Erdem, Galip, *Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Mektuplar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Geyik, Hazal, "Peyami Safa, Batılılaşma ve Modernleşme Üzerine", 2015, http://eww.Tutunamayanlar.Net/Edebiyat/Manset/617-Peyami, Peyami Safa-Batılılaşma ve-Modernleşme Üzerine, Erişim:02.02.2018

Gökalp, Ziya, *Hars ve Medeniyet*, Toker Yayınları, İstanbul 1995.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Sebil Matbaacılık, İstanbul1976.

Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi, İnkılap* Kitapevi, İstanbul 1991.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2001.

Gökberk, M. A., "Kültür Meselesi", *Bilgi Dergisi*, (13), 1959.

Göze, Ergun, *Peyami Safa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (750), Ankara 1987.

Hakîmî, M. Rıza, *İslâm Bilim Tarihi*, trc. Hüseyin Arslan, İnsan Yayınları İstanbul 1999.

Hanioğlu, Şükrü, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

İbn Haldun, *Mukaddime, (1377),* Çev.: Zakir Kadiri Ugan, M.E.B., İstanbul 1989.

İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev.: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004.

İmamoğlu, Tuncay, Yazoğlu, Ruhattin, Başçı, Vahdettin, *Din Felsefesi*, Eser Yayıncılık, Erzurum 2018.

Kalın, İbrahim, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15(29), 2010/2, 1-61

Karlığa Bekir, *Din ve Medeniyet*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2012.

Kazıcı, Ziya, *İslam Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2003.

Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Babil Yayınları, İstanbul 2010.

Kâzım, Musa, *Külliyât, Dinî ve İçtimaî Makaleler,* Sadlş.: Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

Kılıçzade, İsmail. Hakkı, Pek Uyanık Bir Uyku, İctihad Dergisi, 110,(55,57),İstanbul 1912

Köksal, Alver, "Türk Muhafazakârlığının Estetiği: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Tezkire* (27-28), Temmuz-Ekim)), 2002.

Köseoğlu, Nevzat, *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de - İslam'da ve Osmanlı'da Devlet, Değerlendirmeler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2013.

Krieken, R. V., Elias, N., "Key Sociologists", [Anahtar Sosyologlar], Routledge, New York, 2005. Berrin Koyuncu Lorasdağı, Hilal Onur, *Avrupa Merkezcilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Norbert Elias ve Cemil Meriç*, Doğu Batı, (29), İstanbul 2004.

Kurt, İhsan, *Bilim Tarihinde Keşiflerin İçyüzü*, Mikro Basın Yayım Dağıtım, Ankara 1990.

Lahhâbî, Muhammed Aziz, *Millî Kültürler ve Medeniyet*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Tur yayınları, İstanbul 1980.

Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

Meriç, Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1974.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Öner, Halil, *Doğu-Batı Sentezi Mümkün müdür*? www.kirmizilar.com.tr, Makaleler, Erişim Tarihi,13/06/2018.

Özakpınar, Yılmaz, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Özbalcı, Mustafa, "Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 8,* 2015.

Özemre, Ahmet Yüksel, *Din, İlim, Medeniyet (Düşünceler*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.

Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1979.

Öztürk, Yener, *Yeni Bir Yorumla İslâm Dini İnanç Esasları,* Işık Yayınları, İstanbul 2013.

Safa, Peyami, *20. Asır Avrupa ve Biz*, Ötüken Neştiyat, İstanbul 2012.

Safa, Peyami, *Bir Akşamdı*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002.

Safa, Peyami, *Bir Akşamdı*, Suhulet Kütüphanesi (Gündoğdu Matbaası), İstanbul 1928.

Safa, Peyami, *Cânân*, Orhaniye Matbaası, Ankara 1925.

Safa, Peyami, *Cânân*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Safa, Peyami, *Din İnkılap İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Safa, Peyami, *Doğu-Batı Sentezi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002

Safa, Peyami, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Safa, Peyami, *Peyami Safa'dan Seçmeler*, MEB Yayınları, Ankara 1970.

Safa, Peyami, *Seçmeler,* Haz: Faruk K. Timurtaş - Ergun Göze, Bin Temel Eser Dizisi, No.42, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Safa, Peyami, *Sözde Kızlar*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2011.

Safa, Peyami, *Şimşek*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.

Safa, Peyami, Türk Düşüncesi Dergisi, Aralık 1953.

Safa, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Safa, Peyami, *Yalnızız*, Ötüken Yayınları, Ankara 2002.

Sait Paşa Hatıratı, Bengi Yayınevi, (1), İstanbul 2011.

Sarı, Mevlüt, *Elmevarid, Arapça Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınevi, İstanbul1982, 1420.

Sazyek, Hakan, "Canan'da Batılılaşma Açısından Aile". *Türk Dili Dergisi,* C.LV, S.433, 1988.

Şahin, Enes, Topaloğlu, Selin, "Modernleşme Devri Türk İslâmcılığının Medeniyet Tasavvuru", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1(4),* 2016, 589–611

Temel, Ali Rıza, "Fıtratın Sesi", *Altınoluk Dergisi*, 1 (046), Ağustos, 2002, 198.

Topçu, Nurettin, *Yarınki Türkiye,* Yağmur Yayınevi, İstanbul 1961.

Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, İstanbul 1944.

Tunç, Mustafa Şekip, *Peyami Safa ve Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Ural, Şafak, Kültür, Medeniyet ve Bilim, *www.şafakural.co*m Makaleler, Bilim Felsefesi (Philosophy of Science), 2017, s.1.Erişim Tarihi, 16/04/2018

Yalçın Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Ziya, Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Adem ÇELİK
Doğum Yeri ve Tarihi	Hınıs-1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Y.Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	--
Bilimsel Faaliyetleri	---
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı (İmam Hatiplik), Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmenlik)
İletişim	
E-Posta Adresi	ademrar25@gmail.com
Tarih	Ocak 2018